

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗВО УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра богослов'я

Магістерська робота
Аналіз Великої Вечірні з Литією
на основі богослужбових джерел та літургійних видань
Української Греко-Католицької Церкви
XVIII-XX століть

Студент 6-го курсу: о. д-н. Артур Мороз
Науковий керівник: о. Олег Олекса,
ліценціат літургійного богослов'я

Київ-Княжичі 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ВЕЧІРНЬОГО БОГОСЛУЖІННЯ В ВІЗАНТІЙСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ.....	8
1.1. Старозавітне коріння християнської Вечірні та її відправа в ранньохристиянські часи (до IV століття).....	8
1.2. Вечірнє чинопослідування згідно рукописних пам'яток IV століття.	10
1.3. Катедральна співана Вечірня.....	13
1.4. Монаше Богослужіння Вечірні.....	17
1.5. Процес злиття катедрального і монашого чину Вечірні.....	20
1.6. Вечірня згідно східно-слов'янських та найновіших унійних Типіконів. ..	23
РОЗДІЛ 2 ПОРІВНЯЛЬНИЙ ОГЛЯД УСТАВІВ СЛУЖІННЯ ВЕЛИКОЇ ВЕЧІРНІ З ЛИТІЄЮ В УГКЦ.....	29
2.1. Розуміння Вечірні з Литією в унійних уставах.	30
2.2. Порівняння церемоній та рубрик Вечірні з Литією трьох основних уставів УГКЦ від приготування до неї до її початку.	32
2.3. Від початку богослужіння до вечірніх молитов.	35
2.4. Від «Господи, взиваю я» до виходу на Литію.	46
2.5. Від Литії до закінчення Вечірні.....	61
2.6. Вказівки щодо Архиєрея в унійних уставах.	72
РОЗДІЛ 3 БОГОСЛОВСЬКЕ РОЗ'ЯСНЕННЯ ВЕЛИКОЇ ВЕЧІРНІ З ЛИТІЄЮ ЗГІДНО ЛІТУРГІЙНИХ ВИДАНЬ УГКЦ.....	76
3.1. Пояснення Вечірні з Литією як Богослужіння.....	77
3.2. Богословське розуміння початку вечірнього богослужіння.....	78
3.3. Від 140-го Псалма до Литії.	84

3.4. Від Литії до закінчення богослужіння.....	88
ВИСНОВОК.....	94
ДОДАТОК.....	97
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	105

ВСТУП

Проблематика дослідження – Велика Вечірня з Литією в Українській Греко-Католицькій Церкві, як і в інших Церквах візантійської традиції, є одним із найбільших та найважливіших богослужінь літургійного дня після Божественної Літургії. Адже саме вона розпочинає літургійний день християнина та впроваджує його в містерію наступаючого свята, готуючи людей до зустрічі з Христом на Літургії у Пресвятій Євхаристії. Це богослужіння має свою історію формування й видозмін, особливу структуру з супроводжуючими обрядово-церемоніальними діями та своє богословське значення в молитовному житті Церкви. Однак, попри значимість в літургійному благочесті нашої Церкви, це богослужіння є мало досліджене в контексті його специфіки й унікальності в нашому українсько-візантійському обряді, його уставових чинностях та богослов'ї.

Мета дипломної роботи полягає в осмисленні літургійного контексту Великої Вечірні з Литією в Українській Греко-Католицькій Церкві на основі історичного, уставового та богословського аналізу з віднайдених літургійних джерел нашої Церкви.

Відповідно до поставленої нами мети, у магістерській роботі буде здійснена спроба виконати наступні завдання: зробити історичний огляд та висвітлити процес формування богослужбового чину Вечірні у візантійському обряді загалом, що допоможе пролити світло для кращого розуміння її обрядової специфіки; розглянути наявні видані в УГКЦ устами служіння Великої Вечірні з Литією; зробити порівняльний аналіз відомих та доступних нам уставів служіння Великої Вечірні з Литією в УГКЦ; визначити оригінальність ознак цього богослужіння в українсько-візантійській обрядовій традиції; прослідкувати впливи запозичених обрядових практик на служіння Великої Вечірні з Литією в літургійних книгах УГКЦ; охарактеризувати джерельну базу уставів УГКЦ, а також літургійних видань, які містять богословське пояснення Великої Вечірні з Литією; зробити богословський огляд Великої Вечірні з Литією на основі її тлумачень різними представниками

українського унійного богослов'я; виявити символічне наповнення і літургійну композицію Великої Вечірні з Литією; на підставі проведеного дослідження виявити унікальні особливості цього богослужіння в літургійно-обрядовому житті УГКЦ.

Об'єктом дослідження є видані в Українській Греко-Католицькій Церкві богослужбові джерела і літургійні видання, які містять уставові та богословські відомості щодо Великої Вечірні з Литією.

Метод. В даній дипломній роботі будуть використані методи: аналітичний в опрацюванні наукової літератури; історичний при осмисленні контексту формування Вечірні; богословський, який розкриває головні шляхи роз'яснення богослужіння Великої Вечірні з Литією та його складових у богословсько-літургійному контексті; порівняльний – розглядає матеріал в локальному та часовому контексті.

В ході дослідження також буде здійснено порівняльний аналіз текстів, у яких описано норми та послідовність служіння Великої Вечірні з Литією, трьох основних та найповніших за своїм змістом уставових видань УГКЦ – перемишльського Типікона 1852 року, о. Якова Досковського, Типика Української Католицької Церкви, о. Ізидора Дольницького та офіційний *Ordo Celebrationis Vesperarum, Matutini et divinae Liturgiae juxta recensionem Rutenorum*. Саме цей порівняльно-аналітичний метод найкраще допоможе визначити природні та ідентичні для нашої Церкви особливості літургійно-обрядового виміру цього богослужіння.

Межі дослідження охоплюють період першої половини XVIII до кінця XX століття. Нижня часова межа пов'язана з виданням найдавнішого джерела, яке ми використовуємо в даному дослідженні, а саме унівського Службника 1733 року, що містить уставові вказівки служіння Великої Вечірні з Литією. Визначення верхньої часової межі пов'язане з появою найновіших унійних богослужбових книг (Молитвослов ОО. Василян 1990, Молитвослов Студіону 1992), які, хоч не є офіційними виданнями, та, однак, є часто вживані в УГКЦ.

Актуальність теми. Вечірня з Литією є одним з центральних і чи не найбільш поширених богослужінь в літургійному благочесті Української Греко-Католицької Церкви. Її історичне, уставово-нормативне та богословське дослідження на основі літургійної спадщини Церкви київської традиції, з'єднаної з Римським апостольським престолом з першої половини XVIII до кінця XX століття, допоможе пролити світло на тему унікальності нашого візантійсько-українського обряду та історії його формування й видозмін. Адже, попри стале служіння Великої Вечірні з Литією в нашій Церкві, її обряди ще не досягли літургійної однорідності та продовжують зазнавати неприродних «гібридизмів». Про наявність цієї гострої проблеми в контексті цілого літургійного життя Української Греко-Католицької Церкви знаходимо в Посланні Синоду Єпископів Києво-Галицького Верховного Архиепископства про літургійні питання. В його тексті говориться про такі проблеми:

1. Ми, ваші єпископи, звертаємось до вас із приводу дуже важливої проблеми. Йдеться про літургійне життя нашої Церкви...
2. Літургійна молитва, з огляду на свій спільнотний характер, повинна бути впорядкованою і мати встановлені форми.
3. Зважаючи, з одного боку, на вагомість богослуження в нашому релігійному житті, а з другого боку, на безлад, який закрився в обрядові справи нашої Церкви, хочемо власне цим справам присвятити наше спільне послання до вас, щоб навести тут лад, відповідно до вчення Святої Церкви, її приписів та здорового духовного бачення.
5. Недостатня обізнаність спричинена складними історичними обставинами, у яких століттями перебувала наша Церква. Бракувало достатньої кількості справжніх знавців нашої питомої літургійної традиції, а через це також і авторитетної літератури, літургійних катехизмів і досліджень, із яких духовенство, монашество та мирянство могли б отримати достовірну інформацію про наш церковний обряд.
- 6...У нових обставинах свободи нашої Церкви підростають фахівці з літургійної науки. Маємо велику надію, що завдяки їхній кропіткій праці зможемо глибше пізнавати свій питомий обряд і багато суперечливих у нашому народі літургійних проблем утратять свою гостроту.
- 9...нашим бажанням і надалі залишається не тільки навести лад у літургійній сфері, але, цілковито звільнивши обряд від зовнішніх впливів, зробити його основою помісности нашої Церкви — справді київської, справді української.
- 11...ми старались окреслити образ літургійного життя УГКЦ: з одного боку, потребу літургійної однорідности, з другого — причини непорядків, які турбують нашу Церкву. Сподіваємось, що цей виклад допоможе всім членам нашої Церкви зрозуміти її потреби та актуальний стан і, полишивши всяку незгоду чи нетерпимість, спільно старатися її розбудувати.... Як завдаток на цей богоугодний процес уділяємо вам наше архиєрейське благословення¹.

¹ *Послання Синоду Єпископів Києво-Галицького Верховного Архиепископства 2006 р. про літургійні питання.*// docs.ugcc.ua (18.05.2023).

Дане дослідження покликане у світлі цих синодальних постанов дослідити вищенаведену Синодом проблематику в контексті служіння та богословського розуміння Великої Вечірні з Литією в Українській Греко-Католицькій Церкві.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ВЕЧІРНЬОГО БОГОСЛУЖІННЯ В ВІЗАНТІЙСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

Вечірнім богослужінням у візантійській традиції розпочинається добове коло літургійного дня. Цей порядок був взятий з старозавітньої єврейської практики де новий день розпочинався з попереднього йому вечора. Від самих початків Християнства й до тепер вечірня молитва є невід'ємною частиною молитовного правила. Катехизм Української Греко-Католицької Церкви «Христос – наша Пасха» слушно зауважує, що саме Вечірня і також Утреня найбільше із богослужінь добового кола ввійшли в парафіяльне життя, вони мають особливі богословські, поетичні, духовні скарби, які дають нам змогу глибше переживати в нашому житті історію спасіння².

В першому розділі даного дослідження буде проаналізовано історичний хід розвитку та формування богослужбового чину Вечірні на християнському Сході. А саме буде висвітлено появу і вкраплення її структурних елементів та здійснена спроба побачити, як, з якої традиції та впливів склалося сучасне богослужіння Вечірні. Цей аналіз буде здійснений на основі відомих нам записаних пам'яток та свідчень про звершення вечірнього богослужіння і наукової критики їхніх дослідників.

1.1. Старозавітнє коріння християнської Вечірні та її відправа в ранньохристиянські часи (до IV століття).

Якщо подивитися на перші часи історії Церкви, яскраво провиднюється зв'язок юдеохристиянської спільноти з Єрусалимським храмом, що дає підставу ствердити про спільність молитви перших християн юдеїв з іншими представниками їхнього народу, які не прийняли Христа. Про це чітко дає

² Див. Синод Української Греко-Католицької Церкви. *Катехизм Української Греко-Католицької Церкви "Христос - наша Пасха"*. Львів 2012, § 541.

зрозуміти професор Михайло Скабалланович у своїй фундаментальній праці «Толковий Типікон», де каже що, перші християни, які вийшли з юдейського середовища, навіть якщо їхня віра була уже Нового, а не Старого Завіту, то спосіб їхніх богослужб та молитов не міг далеко відійти від тодішніх форм юдейського богочитання³. Про цей зв'язок бачимо з книги Діянь Апостолів: «Щодня вони однодушно перебували у храмі» (Ді 2, 46). Тому не є дивним той факт, що молитовне мислення літургійного дня впливало з юдейської традиції, а отже, щоб краще пролити світло на розвиток та формування вечірнього богослужіння потрібно насамперед розглянути порядок вечірньої молитви вибраного народу у Старому Завіті.

Чіткі норми богослужби, які пов'язані з вечірньою відправою знаходимо в книзі Виходу, а саме у (див. Вих 29, 38-39, 41), де згадується про щоденне жертвування двох ягнят, одного вранці, а другого звечора. Важливою тут є згадка про «приємний запах, вогняну жертву Господеві» (Вих 29, 41), що є біблійною підставою для християн вважати вечірнє богослужіння кадильною жертвою. Також є згадка у наступній 30 главі цієї книги, де чітко говориться про жертву кадила або тиміаму. «І на ньому Арон спалюватиме пахучий ладан; щоранку, як готуватиме лямпи, спалюватиме його; увечорі теж, коли ставитиме лямпи, спалюватиме його, як щоденне курення перед Господом, для ваших поколінь» (Вих 30, 7-8). З цього тексту бачимо вказівку про лампади, які готувалися з ранку і запалювалися ввечері, та мали горіти цілу ніч біля жертовника Господнього. Вечірні жертвоприношення тварин та ладану були без сумніву важливим елементом старозавітного єврейського богослужіння⁴. З вище наведеного можна зробити висновок, що християнська Вечірня своїм корінням сягає давньої єврейської вечірньої жертви Господеві в практиці жертви кадильного диму та запалюванні вечірнього світла, за винятком жертвоприношення ягняти, що після хресної жертви Христа є недоцільним⁵.

³ Див. Скабалланович М. *Толковий типікон. Объяснительное изложение типикона с историческим введением.* Київ 1910, 23 с.

⁴ Див. Вульфенден Г. - Желтов М. *Вечерня Православная энциклопедия.* // PRAVENC.RU (8.09.2022).

⁵ Див. Вульфенден. - Желтов. *Вечерня Православная энциклопедия.* (8.09.2022).

Однак у своїй статті Вульфенден та Желтов піддають сумніву думку, що на формування ранньохристиянського богослужіння вплинула храмова практика Єрусалиму та подальша синагогальна практика євреїв⁶. Цей сумнів дещо суперечить думці Успенського, який твердив що юдеї які перейшли в християнство не могли відкинути священного звичаю запалення світла, та що цей звичай не спричинював палких дискусій, як обрізання, та не мав аналогу, а тому був цілком прийнятний⁷. Вони ж уточнюють, що можна тільки говорити про паралелі у єврейському старозавітному та християнському богослужіннях, найбільш помітно схожим в яких є обряд запалення лампад⁸.

Про спільність ранньохристиянської молитви з юдейською згадує також і Скабалланович:

Тут богослужіння перших християн представляється у двох видах: з одного боку вони брали участь в єврейському, старозавітному богослужінні храму..., з другого - мають в якості доповнення до нього і своє домашнє богослужіння. Те що перші християни відвідували храм і брали участь в його (храмовому) богослужінні, це було досить природно⁹.

Подальший розрив християн з храмовим богослужінням як підкреслює професор Успенський почався з розсіяння їх по цілій Юдеї, що було спричинено смертю архидиякона Степана¹⁰, а також найвагомим чинником цього розриву стало саме зруйнування єрусалимського храму римлянами в 70 році по Христі, що спричинило зникнення стародавнього храмового культу взагалі та становлення равиністичного юдаїзму¹¹.

1.2. Вечірнє чинопослідування згідно рукописних пам'яток IV століття.

Подальший розвиток вже християнських молитовних практик, а саме трапез любові тобто Агапи, які займали головне богослужбове місце та були в

⁶ Див. Вульфенден. - Желтов. *Вечерня Православная енциклопедия*. (8.09.2022).

⁷ Див. Успенский Н. *Православная вечерня (историко-литургический очерк)* // azbyka.ru (15.09.2022).

⁸ Див. Вульфенден. - Желтов. *Вечерня Православная енциклопедия*. (15.09.2022).

⁹ Скабалланович. *Толковый типикон*, 24 с.

¹⁰ Див. Успенский. *Православная вечерня (историко-литургический очерк)*, (15.09.2022).

¹¹ Див. Кусьнеж В. *Світ Біблії. Подорож Батьківщиною Ісуса Христа*. Київ 2017, 282 с.

практиці до IV століття, дали поштовх до розвитку християнського літургійного дня. Саме від'єднання від цієї трапези, яка здійснювалася ввечері, Євхаристії та перенесення євхаристійної Служби на ранок, на її (Агапи) основі згідно твердження Скабаллановича і виникла теперішня християнська вечірня з благословенням на ній хлібів¹². Цієї самої думки тримається й наш греко-католицький дослідник о. Родіон Головацький, ЧСВВ, який чітко називає Вечірню дочкою Божественної Літургії¹³.

З IV століття про певні сформовані чини вечірнього богослужіння свідчать такі пам'ятки християнської літератури, як «Апостольські постанови», записані спогади аквітанської прочанки Етерії, Постанови Лаодикійського Собору (347 р.). Розглянемо деякі з них.

Згідно «Апостольських постанов» Вечірня виглядала таким чином:

А коли настане вечір, дає повчання автор, то ти, єпископе, збереш церкву. Після того, як вони прокажуть світильний псалом (140-ий), диякон мовитиме молитву за катехуменів, енергуменів випробовуванців і каянників... Якщо їх відпуститься, диякон проказуватиме: Збережи й розбуди нас, Боже, через твого Христа. Розбуджені ж, просімо в Бога милосердя і Його помилювання; за ангела наставника миру; за добре корисне, за кончину християнського життя; за вечір ніч супокійну й вільну від гріха та щоб решту свого часу нашого життя провести бездоганно. Самих себе доручімо взаємно нашому Богові через його Христа (Кн. 8 гл. 35-36). Наприкінці диякон виголошував: «Вставши помолімось...», а тоді єпископ проказував молитву вона дуже схожа на теперішню коліноприклонну молитву з Вечірні П'ятидесятниці, на її 3-тю частину («Безначальний Боже») Опісля єпископ читав молитву покладення рук, змістом якої є звеличення Бога-Творця. Відправа закінчувалася виголосом: «Відійдіть у мирі»¹⁴.

Отже, дивлячись на вище поданий чин та роздумуючи про його значення для формування сьогоденного чину Вечірні, можна сміливо погодитися з думкою професора Успенського, що в чинопослідуванні «Апостольських постанов» провиднюються часткові прототипи сучасних ектеній – Великої, Сугубої та Прохальної¹⁵, що є дуже важливим для бачення історичного розвитку вечірньої відправи та допомагає пролити світло на виникнення її складових частин.

Наступним значимим описом Вечірнього богослужіння є свідчення Етерії (IV ст.), з якого можемо довідатися про існування вже усталеного

¹² Див. Скабалланович. *Толковий типикон*, 133 с.

¹³ Див. Головацький Р. *Пояснення богослужінь*. Рим 1973 - Львів 2007, 6 с.

¹⁴ Головацький. *Пояснення богослужінь*, 6 с.

¹⁵ Див. Успенский. *Православная вечерня (историко-литургический очерк)*. (25.09.2022).

сформованого чину в єрусалимському храмі Воскресіння Христового, який складався з підібраних псалмів та гімнів, що виконувалися у свій час. Ось як отець Головацький лаконічно подає її опис:

Після того як народ зібрався в гарно освітленій церкві, хтось з священників проказує псалом, а всі відповідають; потім є молитва. Далі хтось з дияконів мовить псалом, і також є молитва. За третім разом хтось з клириків проказує псалом, і третій раз є молитва й згадується усіх. Після того, як проказано три молитви, ось кадильниці вносять у печеру Воскресіння, щоб уся базиліка Воскресіння сповнилась пахощів» (Проща, 24, 10). Етерія в різних місцях підкреслює, що окремі пісні, псалми або антифони так добираються, щоб вони були відповідні до дня і місця¹⁶.

Опис Етерії вказує на яскраві особливості єрусалимського катедрального богослужіння, які за спостереженням Успенського відобразилася на обряді чинопослідування Вечірні у всій Східній Церкві. Вагомою особливістю якого було винесення запаленого світильника з печери Воскресіння Господнього (попередня загальноцерковна практика була зворотньою, світильник заносився в центр молитовного зібрання, а не виносився з нього.) Саме цей звичай поклав початок церемонії винесення світильника (лампали, свічки) під час Входу з святилища¹⁷.

Також крім цієї практики єрусалимська катедральна вечірня вирізнялася сидінням священнослужителів після приходу єпископа, читанням Паремій, ектенії яку виголошував диякон та Литією по ближніх святих місцях. Важливо є те, що Паремії та Литія по сьогодні являються головними ознаками Вечірні¹⁸, однак Вечірні святкової, бо в Єрусалимі за свідченням Етерії таке богослужбове дійство було щоденним явищем¹⁹.

Як зазначає о. д-р. Василь Рудейко: «Четверте століття можна впевнено назвати часом „народження” катедральної служби»²⁰. Він слушно зауважує що катедральний обряд вийшов з двох великих літургійних центрів - Єрусалиму і

¹⁶ Головацький. *Пояснення богослужінь*, 6 с.

¹⁷ Див. Успенский. *Православная вечерня (историко-литургический очерк)*, (25.09.2022).

¹⁸ Див. Скабалланович. *Толковий типикон*, 143 с.

¹⁹ Див. Скабалланович. *Толковий типикон*, 142 с.

²⁰ Рудейко В. *Формування та значення окремих частин Вечірні*. // *Bohoslovia* 69/1-4 (2005), 56 с.

Константинополя, та головно наголошує на їхній відмінності в використанні і запаленні світла²¹.

1.3. Катедральна співана Вечірня.

Для того, щоб краще усвідомити важливість катедральної служби для історичного огляду формування Вечірні потрібно розглянути детальніше її богослужбову практику, бо в Константинополі на відміну від Єрусалиму не було церемонії запалення світла аж до неосаваїтського синтезу, а молитви називалися не світильні, а вечірні та був відсутній гімн «Світло тихе»²². Щоб проаналізувати особливості чинопослідування вечірнього богослужіння у катедральній традиції звернемо увагу на найбільш відомі письмові свідчення про нього.

Щодо «співаної Вечірні» (ἁσματος εσπερινός) то, за дослідженням професора Успенського, її основою була Єрусалимська Вечірня. Найвідоміший опис співаної Вечірні належить святому Симеону архієпископу Солунському (XV ст.), який був видатним літургістом свого часу. Також є збережений дещо відмінний від Симеонового рукопис Єрусалимської патріаршої бібліотеки № 635305, XVI ст. Ці два чини та версію опису Етерії порівняв між собою Микола Успенський та на основі порівняння окреслив загальну структуру співаної Вечірні. Згідно трьох документів Вечірня розпочиналася на середині храму, присутні сидячи слухали псалми. Далі слідували антифони, які до входу ділилися на два трипсалмія, Вхід, ще одне трипсалміє з чотирьох стихів кожного псалма. Далі зі свідчення Етерії говориться про похід на Голготу, а зі слів Симеона – звершення Литії за амвоном, наче перед гробом Господнім. З цього можна зрозуміти про спільний похід – Литію. Спільним у всіх трьох описах вечірнього Богослужіння є виконання псалмів-антифонів, їхні вірші співає псалт або доместик, а хор відповідає антифонним приспівом. Ці факти

²¹ Див. Рудейко В. *Формування та значення окремих частин Вечірні*, 56 с.

²² Див. Рудейко В. *Формування та значення окремих частин Вечірні*, 57 с.

згідно твердження дослідника є доказом того, що чин співаної вечірні структурно був укладений ще в IV столітті і висловлює припущення, що антифони, ієрейські молитви, які є в чині святого Симеона (XV ст.) були вживані ще в часи Етерії (IV ст.)²³.

Ось детальна структура співаної Вечірні за професором Успенським:

«Свідчення, якими ми керуємось про антифони і молитви співаної вечірні, дозволяють відтворити це чинопослідування в наступному вигляді»²⁴:

- 1-ше трипсалміє
- Виголос на середині храму «Благословенне Царство...» Велика єктенія, молитва «Господи щедрый... і милостивий...» (1-ша світильна молитва) і перший антифон «Прихили Господи вухо Твоє...»
- Мала єктенія, молитва «Господи в обуренні Твоім не карай нас...» (2-га світильна молитва) і другий антифон (92 або 15 або інший псалом)
- Мала Єктенія, молитва «Господи Боже наш...» (3-тя світильна молитва) і третій антифон (Невідомий псалом)
- 2-ге трипсалміє
- Мала єктенія, молитва «Ввечері і в ранці...» (теперішня молитва входу в православних Службениках) і 140 псалом «Господи, взиваю», Вхід до святилища священнослужителів.
- Мала єктенія, молитва «Господи Боже Вседержителю, що знаєш думки людські...» (теперішня 5-та світильна молитва за винятком двох перших слів «Благословенний ти») і 141 псалом «Голосом моїм...»
- Мала єктенія, молитва «Невмовкаючими піснями...» (4-та світильна молитва) і псалом 129 «З глибин взиваю...»
- Прокімен, Сугуба єктенія і молитва посиленого благання.
- 3-тє трипсалміє

²³ Див. Успенский. *Православная вечерня (историко-литургический очерк)*, (1.10.2022).

²⁴ Успенский. *Православная вечерня (историко-литургический очерк)*, (1.10.2022).

- Мала ектенія, молитва «Благословенний Ти, Господи, Владико Всежержителю, що просвітив день Світлом сонячним...» і 1-й малий антифон – псалом 114.
- Мала ектенія, молитва «Господи, Господи, що визволив нас від всякої стріли...» і 2-й малий антифон – псалом 115.
- Мала ектенія, молитва «Боже великий і вічний, святий і чоловіколюбний...» і 3-й малий антифон – псалом 116.
- Молитви: Оглашених, 1-ша вірних і 2-га вірних (не завжди).
- Молитви: відпусту – «Боже великий і вишній, в тебе одного є безсмертя...» (сучасна 8-ма світильна молитва)
- Молитва головоприклонна – «Господи, Боже наш, що прихилив небеса...»
- Вихід з читанням молитов у Скевофілактії – «Господи, Боже наш, скарбнице вічних благ...» і (головоприклонної) – «Владико, святий...» і в Баптистерії «І нині дякуємо тобі...» і (головоприклонної) «Господи, Господи, явлінням...»²⁵.

В цьому описі бачимо, що після завершення Вечірні відбувається похід у Скевофілактію або у «малий вівтар», який знаходився в північно-східній частині храму та у баптистерій, який у святій Софії Константинопольській називався «Велика Хрестильниця» та читання під час походу в них особливих молитов, що пояснюється Успенським, як перенесення та адаптація до міського храму єрусалимської Литії у святий двір та на Голготу²⁶.

Важливо є зазначити що завдяки співаному чину ми маємо світильні молитви на Вечірні, які поміщені у нашому теперішньому Часослові після передпочаткового псалма (103-го). Цікавим є те, що наші унійні слов'янські літургійні книги (Часослов Львів 1888²⁷, збірник «Вечірня і Утреня» 1937²⁸,

²⁵ Див. Успенский. *Православная вечерня (историко-литургический очерк)*, (1.10.2022).

²⁶ Див. Успенский. *Православная вечерня (историко-литургический очерк)*, (3.10.2022).

²⁷ Див. *ЧАСОСЛОВЪ ВЪ ЛЬВОВѢ* 4цѣн. 137-139 с.

²⁸ Див. *ВѢЧІРНА І УТРЕНА. ЖОВКВА* 1937, 9-10 с.

Часослов Жовква 1906²⁹, Часослов Жовква 1938³⁰, Часослов Рим 1950³¹, Молитвослов Рим-Торонто 1990³²) зберегли 8 молитов, як і православні книги дониконівського періоду. Сучасні православні літургійні книги зберегли тільки сім молитов³³. Відмінною, тобто додатковою, якої немає тепер у православних є наша 5-та молитва, ось її текст:

Благословенний ти. Господи Боже, Вседержителю, що знаєш думки людські, що відаєш те, чого ми потребуємо, і багато більше, ніж ми просимо, або розуміємо. Сам ти, чоловіколюбче Царю, у всьому добрий, задовольни нас багатством твоїх ласк, щоб ми бездоганною совістю призивали святе ім'я твоє; і не введи нас у спокусу, але визволь нас від злого, і провидінням твоїм дай нам все корисне. Бо тобі належить усяка слава, честь і поклоніння: Отцю і Сину і Святому Духові, нині і повсякчас, і на віки вічні. Амінь³⁴.

Як ми бачили вище у відтвореному чині Успенського це була молитва другого антифону другого трьохпсалмія, або 141-го Псалма. Згідно давніх євхологій вона називалася молитвою 5-го антифону, і з цим древнім надписом вона входила до числа світильних молитов у слов'янських кодексах до патріарха Никона³⁵. Також цікавим є те що ця традиція восьми молитов збереглася тільки у греко-католиків слов'ян та в російських старообрядців. Для прикладу Італо-албанська ГКЦ не має цієї традиції та має в своєму Антології³⁶ 7 світильних молитов, як і греки³⁷.

Повертаючись до історії то треба дещо сказати щодо Константинополя. Зі свідчення Симеона Солунського жителі міста дивувалися відправам співаної Вечірні в Солуні (яка в ті часи була рідкістю)³⁸, забувши за те що співаний чин (ακολουθία ασμαλκή) до 4 хрестового походу 1204 року був поширений у їхньому місті³⁹.

²⁹ Див. *ЧАСОСЛОВЪ ЖОВКВА* ҃аїѣс, 84-87 с.

³⁰ Див. *ЧАСОСЛОВЪ ЖОВКВА* ҃аїѣн, 184-190с

³¹ Див. *ЧАСОСЛОВЪ РИМЪ* ҃аїѣн, 240-245 с.

³² Див. *Часослов // Молитвослов. Часослов – Октоїх – Тріодь – Мінея*. Рим – Торонто 1990, 14-16 с.

³³ Див. Видавничий відділ УПЦ КП. *Службеник. Частина перша*. Київ 2016, 31-35 с.

³⁴ *Часослов // Молитвослов*, 15 с.

³⁵ Див. Успенский. *Православная вечерня (историко-литургический очерк)*, (5.10.2022).

³⁶ *OROLOGHION // ANTOLOGHION DI NUNNO L'ANNO*. Roma 2000, 160-161 с.

³⁷ Див. *IEPATIKON. EN PΩMH*. 1950, 10-11 с.

³⁸ Див. Успенский. *Православная вечерня (историко-литургический очерк)*, (5.10.2022).

³⁹ Див. Вульфенден. - Желтов. *Вечерня Православная енциклопедия*. (7.10.2022).

В подальшому служінні Вечірні в Єрусалимі в V-VII століттях провиднюються риси відомого нам сьогоднішнього чину. Желтов досліджуючи вірменські та грузинські переклади святоградського Лекціонарія та грузинський переклад святоградського Часослова реконструює її вигляд. В цьому Часослові Вечірня названа «11-м часом» і відповідає опису прочанки Етерії. Вона розпочиналася 18-ю катизмою. Дослідник додає що приблизно в VIII столітті перед катизмою був доданий 103 псалом⁴⁰, швидше за все, саме тому цей псалом і отримав назву «передпочатковий», яка закріпилася за ним і по сьогодні. Після катизми розпочиналася центральна частина богослужіння, а саме церемонія запалення світильника, підчас якої лунала особлива молитва, далі слідували псалми, які ми називаємо «Господи, взиваю я» зі співом гімнів прототипів або аналогів сучасних стихир на «Господи, взиваю я», гімн «Світло тихе» та вхід служителів до святого місця, який супроводжував спів псалма з приспівом «Алилуя» чи тропарем. Далі слідував Прокімен, «Сподоби Господи», Велика ектенія та молитва. На закінчення Вечірні додавався 120 Псалом з приспівом гімнів, як зазначає автор статті – аналог пізніших стихир на стиховні. Після ектенії йшла пісня Симеона Богоприємця, Трисвяте, прототип молитви «Пресвята Тройце», «Отче наш». Після Вечірні відбувалася процесія зі співами, яка закінчувалась Сугубою ектенією та кількома молитвами⁴¹.

Опис складових частин цього Вечірнього чинопослідування згідно Желтова є дуже цінним, адже ми знаходимо вже значною мірою сформований кістяк сучасної візантійської Вечірні.

1.4. Монаше Богослужіння Вечірні.

Наступним важливим фактором в історичному становленні літургійного чину Вечірні став розвиток східного монашества в Єгипті та Палестині, молитовне життя якого відіграло в подальшому важливу роль у літургійно-

⁴⁰ Див. Вульфенден. - Желтов. *Вечерня Православная енциклопедия*. (7.10.2022).

⁴¹ Див. Вульфенден. - Желтов. *Вечерня Православная енциклопедия*. (7.10.2022).

обрядовому житті Східної Церкви. Монаша богослужбова практика отримала назву правило псалмоспіву (κανών της ψαλμωδίας)⁴². Як слушно зауважує Скабалланович, саме від отців пустині наш сучасний устав успадкував широке використання Псалтиря⁴³.

Укладачами так званого «Палестинського уставу» згідно з передання дійшовших до нас рукописів (XIII ст.) є саме засновники численних палестинських монастирів, які укладаючи правила спільного життя, мали б усталити і молитовне правило їхніх обителів. Сам палестинський устав в настанові ігуменові розповідає про своїх впорядковувачів⁴⁴:

Незмінно виконувати церковне послідування, чин і установлення, як передано нам і узаконено бувшими до нас святими отцями в святих їх монастирях і лаврах, тобто Євтимієм Великим, Савою Освяченим (+532), Теодосієм Кіновіархом (+529), Герасимом Йорданським., Харитоном Ісповідником і Киріяком Самітником (+556), котрий устав великий в патріархах Софроній (+ пр.640) записав для наступних поколінь⁴⁵.

Не можемо не згадати слушної зауваги Миколи Успенського про практичний хід розвитку монашої богослужбової традиції, яка напевно й була найвпливовішим фактором у ході формуванні їхнього молитовного правила. Це саме скромний побут аскетичного життя пустельників, який не давав можливості проводити пишні співані Вечірні богослужіння та навіть церемонії запалення світла на них. Також більшість пустинножителів не мали ніяких священних санів (чтець, співець, свічконосець, піддиякон, диякон, священник, єпископ) і не могли виконувати церемоніальних та співочих функцій, для здійснення яких були потрібні клирицькі повноваження. Це твердження про неприпустимість взяття на себе функцій клириків без рукоположень можна побачити на описі відвідин майбутнім єрусалимським патріархом Софронієм і Іваном Мосхом старця Ніла Синайського, який пропускав певні частини Вечірні, які мали б виконувати спеціально на те поставлені клирики. Згідно

⁴² Див. Успенский. *Православная вечерня (историко-литургический очерк.)* (7.10.2022).

⁴³ Див. Скабалланович. *Толковий типикон*, 189 с.

⁴⁴ Див. Скабалланович. *Толковий типикон*, 224 с.

⁴⁵ Скабалланович. *Толковий типикон*, 224 с.

цього опису Вечірня мала такі сталі частини як: Псалми на «Господи, взиваю я», «Світло тихе», «Сподоби Господи» та «Нині відпускаєш»⁴⁶.

Щодо древнього гімну «Світло тихе», про древність якого пише ще святий Василій Великий⁴⁷ цікавим є той факт, що в Львівському Часослові 1888 року гімн «Світло тихе» названий «піснею святого Софронія Патріарха»⁴⁸ і якщо співставити цю назву з відомістю про те, що Софроній ще до свого патріаршества на єрусалимській катедрі чув цей гімн від старця Ніла то його точно не можна вважати автором цього гімну. Маркел Попель у своїй Літургії дає відповідь на це питання: «*Гімн високам и свѣтамъ вечернамъ пѣснь... составлена священномученикомъ Яннинономъ... около 169 года; въ часословахъ же надписывается „пѣснь Софроніа патріарха Іерусалимскаго“ вѣроятно для того, що св. Софроній ввелъ ю во всеобщее употребленіе въ церквахъ Палестинскихъ*»⁴⁹. Тобто цей автор припускає, що Софроній приклався до загального вжитку цього гімну у своїй Церкві.

Згідно найдавнішого грецького рукопису палестинського Часослова XI століття палестинська монаша Вечірня мала таку структуру: 103 Псалом, степенні, які поділені на 3 статії, а саме 18 катизма палестинського псалтиря (118-133 Псалми), псалми на «Господи, взиваю я» (140, 141, 129, 116), гімн «Світло тихе», алилуарій на щодень за винятком суботи вечора, «Сподоби Господи», «Нині відпускаєш» та Трисвяте. Така, з відсутностями священничих молитов, Вечірня була цілком придатною для монашого келійного правила⁵⁰, та відповідала логіці Ніла Синайського.

Вульфенден і Желтов також приводять опис Вечірні згідно сирійського Часослова 1187/8 року. Його структура: Трисвяте, «Прийдіте поклонімся», 102 Псалом, як вони зазначають у своїй статті, що ймовірно номер псалма був помилкою переписувача, бо цей псалом має ідентичний початок зі 103

⁴⁶ Див. Успенский. *Православная вечерня (историко-литургический очерк)*. (7.10.2022).

⁴⁷ Див. Головацький. *Пояснення богослужінь*, 53 с.

⁴⁸ Див. *ЧАСОСЛОВЪ ВЪ ЛЬВОВѢ* ꙗцѣи. 144 с.

⁴⁹ **ПОПЕЛЬ М. ЛИТУРГИКА. ЛЬВОВЪ 1863**, 263 с.

⁵⁰ Див. Вульфенден. - Желтов. *Вечерня Православная енциклопедия*. (8.10.2022).

псалмом, 140 Псалом, «Світло тихе» та тропарі, «Нині відпускаєш», «Богородице Діво» та тропарі святих, 40 разів «Господи, помилуй», 15 поклонів, кінцева молитва⁵¹. Ця структура доповнює загальну картину формування послідування чину Вечірні у Східній Церкві та дає змогу побачити, що наш сучасний чин в своїй більшості зберіг ознаки палестинської монашої традиції.

Не можна не згадати за історичний вклад монахів студитів у процес формування вечірнього богослужіння. Вони перейняли послідовність служб, які є в найдавніших збережених Часословах, та зробили своє доповнення новими гімнографічними текстами, а саме стихирами на «Господи, взиваю я» та на стиховні, тропарями по «Отче наш»⁵². Однак варто підкреслити, що не тільки їм, але й представникам інших літургійних шкіл завдячуємо появі цих змінних богослужбових текстів. Також студійський устав запозичив з співаного чину ієрейські молитви, які згідно нього є розкидані по всьому богослужінню (як і в співаному чині), та дияконські ектенії. Тут бачимо відмінність уставу студитського від Єрусалимського, де молитви, за винятком вхідної та головоприклонної, читаються під час 103 псалма. Як зазначається двома вище згаданими науковцями, послідування Вечірні в різних редакціях цих двох уставів, не дивлячись на певні розбіжності між ними, є загалом однакове⁵³.

1.5. Процес злиття катедрального і монашого чину Вечірні.

Щоб зрозуміти впливи накладання монашої та катедральної богослужбових традицій на процес формування сучасного чину Вечірні потрібно подивитися на сліди цього накладання в тогочасних рукописних літургійних джерелах та коротко проаналізувати історичні обставини, які

⁵¹ Див. Вульфенден. - Желтов. *Вечерня Православная энциклопедия*. (8.10.2022).

⁵² Див. Вульфенден. - Желтов. *Вечерня Православная энциклопедия*. (8.10.2022).

⁵³ Див. Вульфенден. - Желтов. *Вечерня Православная энциклопедия*. (8.10.2022).

виникли на практиці та були вагомим чинником в названому о. д-р. Робертом Тафтом «неосаваїтському синтезі»⁵⁴.

Якщо дивитися з точки зору історії то можемо бачити, що вона була не милосердна до катедральної традиції співаного чину, адже з захопленням Єрусалиму арабським халіфом Хакемом та погромом 1009 року співаний чин в місті занедбується та зникає. 1204 року після захоплення Константинополя хрестоносцями ця практика зникає й тут. З кінця XIII століття через монгольські набіги та завоювання зникають сліди співаного чину і в Київській митрополії⁵⁵. Саме через ці воєнні лихоліття у центрах літургійного життя християнського сходу виникли нові практичні проблеми у звершенні богослужінь співаним чином, а саме відсутністю необхідних рангів клиру та головне фахових співаків, які могли б виконувати складні мелодійні звороти та вести мелодійний ритм богослужіння. Також через активну участь у антиіконоборчій кампанії монахи дедалі частіше почали посідати єпископські катедри та користаючись з власної єпископської або й патріаршої гідності, мали всі можливості вводити елементи звичного їм монашого правила в богослужіння власних катедральних храмів та єпархій⁵⁶. Та однак буде несправедливо не згадати за те, що монаша практика з плином часів переходила від монотонно-речетативного способу моління Псалтиря до укладання співаних стихир, тропарів, ірмосів, в яких викладалася віра та наука Церкви. Саме монахи були авторами численних гімнографічних текстів, а саме Косма Маюмський, Іван Дамаскин, Теофан Начертаний, Теодор Студит, Йосиф Солунський. Своїми гімнографічними творами ці автори доповнювали, а не замінювали, звичне монаше правило псалмоспіву роблячи його більш мелодичним та співаним⁵⁷.

⁵⁴ Див. Роберт. Ф. Тафт. *Візантійський обряд: Коротка історія.* / перекл Р. Скакун. Львів 2011, 110 с.

⁵⁵ Див. Успенский. *Православная вечерня (историко-литургический очерк).* (10.10.2022).

⁵⁶ Див. Успенский. *Православная вечерня (историко-литургический очерк).* (10.10.2022).

⁵⁷ Див. Успенский. *Православная вечерня (историко-литургический очерк).* (10.10.2022).

Успенський пропонує поглянути на співставлення двох традицій (монашої та катедральної) на основі рукопису синайської бібліотеки № 973, 1153 року, в структурі якого, на його думку, це співставлення досягло апогею.

Послідування з Богом Вечірні. Диякон мовить: «Благослови Владико». «Благословенне Царство...» Люди мовлять: «Благослови душе моя...» і одразу диякон: «В мирі Господеві...» Молитва вечірні - «Ввечері і вранці...» Інші молитви знайдеш в літургії святої Чотиридесятниці. «Заступи, спаси...» і одразу «Господи, взиваю я...», стихирі, «Світло тихе...» і одразу диякон: «Будьмо уважні. Мир всім. Премудрість», й одразу прокімен. Диякон: «Промовмо всі...» і т. д. Молитва: «Господи Боже наш...» Виголос: «Бо милостивий і чоловіколюбчець...» Люди: «Сподоби Господи...» Опісля стихирі, «Нині відпускаєш...» Виголос: «Бо Твоє є царство...» і тоді тропар дня і відразу диякон: «Сповнім вечірню...» Іерей говорить молитву: «Боже великий і вишній, що сам маєш безсмертя...» Виголос: «Бо благий і чоловіколюбчець Бог...» Молитва головоприклонна: «Господи, Боже наш, що приклонив небеса...» Виголос: «Нехай буде влада царства Твого., Премудрість». Люди: «В імені Господнім., Благословенний святий, благослови всіх., Цей благословенний Бог наш завжди...» Люди: «Амінь. Утверди Боже...» і відпускає⁵⁸.

Професор розглядаючи даний чин виокреслює, що хоч тут є ще елементи співаної Вечірні, однак її структурний вигляд вже є втрачений. Немає вже антифонів першого трипсалмія та їхніх малих ектеній. З цього він робить підсумок, що процес злиття катедральної та монашої традиції відбувався через поступове зникнення з богослужбової практики антифонних псалмів, їхніх ектеній та деяких молитов, і введення в структуру Вечірні замість цих елементів нових запозичень з правила псалмоспіву та пізнішої укладеної монахами гімнографічної літератури⁵⁹.

Також важливий вклад в формування сучасного чину Вечірні вніс в XI ст. Никон Черногорець. Він, за словами Головацького, вже в свій час намагався зібрати існуючі на християнському Сході обрядово-літургійні приписи⁶⁰. Скабланович згадуючи про літургійні старання Никона говорить, що він особисто багато зробив для розвитку церковного уставу, але й також для заміни Студитського уставу на Єрусалимський⁶¹. Тому, маючи в доступі Єрусалимський, Студитський та Святогорський устави в своєму Тактиконі він виокреслив два види Вечірні, а саме – святкову з Входом та повсякденну без

⁵⁸ Успенский. *Православная вечерня (историко-литургический очерк)*. (10.10.2022).

⁵⁹ Див. Успенский. *Православная вечерня (историко-литургический очерк)*. (10.10.2022).

⁶⁰ Див. Головацкий. *Пояснения богослужень*, 9 с.

⁶¹ Див. Скабланович. *Толковый типикон*, 369-370 с.

нього. Як каже Успенський: «Він міг регламентувати кількість і склад стихир, які співаються на «Господи, взиваю я» і на стиховні, час звершення кадіння і дні року, в яких належались на вечірні катизми»⁶². Проте за словами того ж науковця вечірне богослужіння продовжувало зазнавати різних впливів та видозмін аж до повного поширення Єрусалимського уставу на християнському Сході. З цим процесом (з XII до XIV ст.) у всій Грецькій Церкві до богослужбової практики храмів та монастирів увійшли Литія та благословення хлібів⁶³.

1.6. Вечірня згідно східно-слов'янських та найновіших унійних Типіконів.

Щоб побачити який вигляд Вечірне богослужіння мало на теренах колишньої Київської Русі потрібно пам'ятати той факт що офіційне Християнство почало ширитися в ній аж з кінця X століття, коли ще не завершився так званий неосаваїтський Синтез. На українських землях, за дослідженням Волощенка, спершу використовувався устав Студійський, який перейняв та запровадив у своїй монашій спільноті св. Теодосій Печерський. А вже з XV століття його витісняє Єрусалимський устав, який остаточно утвердився на території сучасної України вже у XVI столітті⁶⁴. Не можемо не згадати, що з цього Єрусалимського Уставу в 1401 році ігуменом Атанасієм Висоцьким буде написане «Церковне Око»⁶⁵, яке є одним з найдавніших та найвідоміших слов'янських уставів. Також воно є одним з джерел Типика о. Ізидора Дольницького, доказом цьому є дослідження доктора Ігора Васишина, де сказано наступне: «В основу своєї праці автор поклав Церковне Око, а це фактично – перероблений і пристосований до слов'янських

⁶² Успенский. *Православная вечерня (историко-литургический очерк)*, (12.10.2022).

⁶³ Див. Успенский. *Православная вечерня (историко-литургический очерк)*, (12.10.2022).

⁶⁴ Див. Волощенко С. *Устав церковний Єрусалимський*. Київ 2021, 55 с.

⁶⁵ Див. Головацький. *Пояснення богослужінь*, 9 с

звичаїв Єрусалимський Устав (Типик святого Сави)»⁶⁶. Цей Типик є найгрунтовнішим та найвідомішим уставовим посібником в УГКЦ. Ще митрополит Андрей Шептицький поручив мати його у вжитку греко-католицькому духовенству. Владика в Архиєпархіальних відомостях 1903 року висловлює похвалу цьому видатному уставу о. Ізидора Дольницького, як багаторічній та критичній праці, яка обіймає всі випадки церковних богослужінь⁶⁷. Також в Галичині побачили світ три редакції Перемишльського Типікону, а саме 1852 о. Якова Досковського, 1870 о. Григорія Шашкевича та 1903 о. Василя Романовського.

Згідно Вульфендента і Желтова сучасний російський Типікон також є пізньою редакцією Єрусалимського уставу⁶⁸. Щодо теми спільності слов'янських Типіконів, російського та унійних, дуже влучно зазначає Василичин у своїй праці:

Типікон, який сьогодні є у вжитку у Російській Православній Церкві остаточно сформулювався у XVII столітті. Він був одним із основних джерел Перемишльського типікона, який домінував в УГКЦ у XIX ст. і навіть на початку XX ст., і три видання якого (1849, 1852 та 1870) часто цитує на сторінках свого Типіка о. Ісидор Дольницький⁶⁹.

Тому зважаючи на впливи російського Типікону на наші унійні Типікони, та на той факт що всі вони є похідними від Єрусалимського уставу, вважаємо за доцільне подати його структуру Великої Вечірні з Литією:

- Виголос диякона «Востаніте»
- Виголос священника «Слава святій»
- Пердпочатковий Псалом (103)
- Світильні молитви
- Велика єктенія
- Катизма «Блажен муж»

⁶⁶ Василичин І. *До історії впорядкування та нової редакції Типіка о. Ісидора Дольницького*. // Наукові записки Серія "Історичне релігієзнавство". Випуск 7, 61 с.

⁶⁷ Див. *Львовско-Архієпархіальни ВѢДОМОСТИ 1903* 1904, 77 с.

⁶⁸ Див. Вульфенден. - Желтов. *Вечерня Православная енциклопедия*. (15.10.2022).

⁶⁹ Василичин І. *Про деякі особливості типіка о. Ісидора Дольницького*. // Наукові записки Українського католицького університету. Серія: Богослов'я. 2015. Вип. 2, 260 с.

- Псалми на «Господи, взиваю я» (140, 141, 129, 116)
- Стихири на «Господи, взиваю я»
- Вхід
- «Світло тихе»
- Прокімен
- Паремії
- Єктенія «Помовмо всі»
- «Сподоби Гомподи»
- Єктенія «Сповнім»
- Литійні стихири
- Литійні молитви (литійна єктенія)
- Стихири на стиховні
- «Нині відпускаєш»
- Трисвяте по «Отче наш»
- Тропарі
- 33 Псалом
- «Благословення Господнє на Вас»
- Утреня⁷⁰.

Структура згідно унійних Типіконів є ідентичною з структурою Типікона Московського за винятком першого дияконського виголосу, який в нас виражений словом «Повеліте»⁷¹, а не «Востаніте». Відмінною, як ми вже зазначали вище є кількість світильних молитов (8 в православній структурі, 7 в унійній). Також відмінним в структурних чинах Вечірні з Литією є число литійних молитов та кількість повторень прохань «Гоподи помилуй» після них. А саме в богослужбових текстах синодальній традиції є п'ять молитов: 1) «Спаси Боже» та 40 разів «Господи, помилуй»; 2) «Ще молимося за благочестивого самодержавця...» та 30 разів «Господи, помилуй»; 3) Ще

⁷⁰ Див. *ТІПІКОНЪ*. Москва 2015, 15-23 с.

⁷¹ Див. *Типик Української Католицької Церкви*, 9 с.

молимося за святіший правлячий Синод і за преосвященнішого митрополита...і за всю у Христі братію нашу... за всіх що служили в святому храмі цьому (святій обителі цій) промовмо всі» та 50 разів «Господи, помилуй»; 4) Ще молимося щоб зберегтися місту цьому (селу цьому)...» і 3-чі «Господи, помилуй»; 5) «Ще молимося, щоб почути Господу Богу, голос моління нас грішних...» та 3 рази «Господи, помилуй»⁷².

В богослужбових книгах УГКЦ зустрічаємо меншу кількість молитов. Збірник «Вечірня та Утрєня» 1937 року⁷³ подає три литійні молитви та дванадцятиразове повторення «Господи, помилуй» після всіх них, однак двома мовами, спочатку церковно-слов'янською, а потім грецькою: 1) «Спаси Боже» - 12 разів «Господи, помилуй»; 2) Ще молимося за святішого вселенського архиєрея... за благочестивого імператора... щоб Господи Бог поспішав допомагати їм у всьому...» – 12 «Господи, помилуй»; 3) Ще молимося за преосвященнішого Архиепископа і Митрополита нашого...» – 12 разів «Кириє елейсон». Римські Службеник 1942⁷⁴ та Часослов 1950⁷⁵ років вже не згадують у другій литійній молитві про імператора, а одразу починають: «Ще молимося за святішого вселенського...» Молитвослов 1990 року⁷⁶ та Молитвослов 1992 року⁷⁷ подають вже тільки дві литійні молитви приєднавши другу до третьої.

Тому можемо побачити, що в найновіших слов'янських Типіконах, які зараз маємо, структура Великої Вечірні з Литією є вже в своєму довершеному та звичному нам вигляді з різницею в першому дияконському заклику перед початком литійної Вечірні та кількості литійних молитов і повторень «Господи, помилуй» після них.

В сучасній Українській Греко-Католицькій Церкві приписи звершення Вечірнього Богослужіння є поміщені в офіційному «Уставі Богослужінь» 1958 року, який є поданий нашій Церві для вжитку Конгрегацією для Східних

⁷² Див. *Сѣнодальная типографія. СЛУЖБЕНИКЪ*. с.-петербургъ 4дцті, 23-27 с.

⁷³ Див. *ВЕЧІРНА І УТРЕНА. ЖОВКВА* 1937, 15-16 с.

⁷⁴ Див. *ЛІТУРГІКОНЪ сѣсть СЛУЖБЕНИКЪ. РИМЪ* 4дцтв, 43 с.

⁷⁵ Див. *ЧАСОСЛОВЪ. РИМЪ* 4дцн, 276 с.

⁷⁶ Див. *Часослов // Молитвослов*, 31-32 с.

⁷⁷ Див. *Молитвослов*. Рим 1992, 29-30 с.

Церков при Апостольській Столиці та згаданий Синодом Єпископві УГКЦ 2006 року, як зобов'язуючий⁷⁸. Структура Великої Вечірні з Литією згідно цього Уставу, а також використовуваного нашим духовенством згідно рішення Синоду Єпископів УГКЦ Молитвослова ОО. Василіан 1990-го року⁷⁹, є відповідною до структури всіх унійних Типіконів. Винятком хіба що є припис пункту 54-го де говориться дякону прийшовши після початкового кадіння перед царські двері говорити «Благослови, Владико», а не так як в інших слов'янських виданнях «Господи, Благослови». Детально про чин служіння Великої Вечірні з Литією згідно трьох найвичерпніших уставових джерел унійної Церкви буде розкрито в II розділі цього дослідження, який є присвячений огляду унійних уставів.

Отже, поглянувши на історичну картину виникнення складових елементів та формування структури Великої Вечірні з Литією можна зробити такі висновки. Це богослужіння сягає своїм корінням ще старозавітньої біблійної практики вечірнього жертвування кадила та запалювання світла. Перші християни, як представники юдейського народу, зберегли цю благочестиву традицію в своєму молитовному житті. Зі свідчень давніх літургійних манускриптів ми побачили, що в Ранній Церкві вже були праобрази вечірнього богослужбового чину. В «Апостольських постановах» під час опису вечірньої молитви знаходяться вже прототипи ектеній. З описів служіння Вечірні в єрусалимському храмі Воскресіння Христового Сильвії Етерії бачимо, що в IV столітті вже був сформований літургійний чин з прототипом теперішньої Литії. В період з IV до XII згідно досліджень Успенського та Скабаллановича були сформовані і включені основні елементи та вибудований кістяк сучасного послідування Великої Вечірні з Литією. Свій сучасний вигляд вона отримала завдяки накладанню двох практик одну на одну, а саме монашої на катедральну. Цей процес відбувався з XII до XIV століття та в науковій літургії отримав назву неосаваїтського синтезу, що вказує на домінуючу

⁷⁸ Патріарший Синод УГКЦ. *Постанови 2006*. // synod.ugcc.ua п. 4. (1.11.2022).

⁷⁹ Синод Єпископів УГКЦ. *Рішення і Постанови синоду 1992*. // synod.ugcc.ua п. 5. (1.11.2022).

перевагу уставових практик єрусалимського Типика святого Сави. З XVI століття на українських землях остаточно встановився єрусалимський церковний устав, згідно з яким в нашій Церкві, а також і в інших православних Церквах служиться Велика Вечірня з Литією в сучасній її структурі.

РОЗДІЛ 2

ПОРІВНЯЛЬНИЙ ОГЛЯД УСТАВІВ СЛУЖІННЯ ВЕЛИКОЇ ВЕЧІРНІ З ЛИТІЄЮ В УГКЦ

Специфіка розвитку Великої Вечірні з Литією в Українській Греко-Католицькій Церкві є досить складною та мало дослідженою, адже недостатньо тільки дивитися на її історію становлення, бо до нас вона прийшла вже як повноцінно сформований чин зі своєю структурою. Однак на території українських земель феномен її розвитку вийшов із структурного рівня на шлях церемоніально-обрядовий, що є показником зрілості та самобутності київського християнства. Слушно зауважує блаженніший Мирослав Іван кардинал Любачівський, говорячи про розвиток форм почитання Бога в різних народах: «Різні народні звичаї й обичаї, мова тощо мали свій вплив на витвір різних способів Богочитання... А наслідок того впливу на Богочитання називається обрядом»¹.

В цьому розділі буде зроблений порівняльний аналіз трьох основних уставових посібників, які в даний час були та є основними та найвичерпнішими джерелами для регулювання не тільки церемоніальних дій священнослужителів під час служіння Великої Вечірні з Литією, а й цілого богослужбового життя в Українській Греко-Католицькій Церкві. Це є перемишльський Типікон 1852 року, упорядником якого є отець Яків Досковський (далі: перемишльський Типікон, Типікон Досковського), Типик Української Католицької Церкви 1899 року, який уклав отець Ізидор Дольницький (далі: Типик УКЦ, Типик Дольницького) та офіційний «Устав Богослужінь» 1953 року або повна його назва в латинському оригіналі – *Ordo Celebrationis Vesperarum, Matutini et divinae Liturgiae juxta recensionem Rutenorum* (далі: *Ordo Celebrationis, Ordo, Устав богослужінь, Устав*), виданий Конгрегацією Східних Церков під головуванням кардинала Євгена Тіссерана та за значних трудів отця Кирила

¹ Любачівський Іван-Мирослав. *Літургіка*. Рим, 7 с.

Королевського, який спричинився до укладення більшості літургійних книг, які для нашої Церкви видала Апостольська Столиця в 40-х рр. ХХ ст². Для зручності порівняння текст цих трьох уставів буде поміщений в таблицях. В даній роботі буде використано мовою оригіналу текст Типікона Досковського, український переклад якого є відсутній, і найновіший переклад українською мовою Типіка Дольницького та Уставу богослужінь, який є поміщений в Типіку УКЦ видавництва «Місіонер» 2012 року. Також в коментарях до таблиць, крім порівняння рубрик трьох головних уставів нашої Церкви, будуть проводитися паралелі з іншими літургійними виданнями і богослужбовими джерелами УГКЦ ХVIII-ХХ століть та деякими уставами Православної Церкви, які також містять вказівки, як саме має звершуватися Велика Вечірня з Литією. Їхні тексти будуть подані мовою оригіналу, щоб максимально точно відчитати їхній зміст. Ці паралелі зможуть краще пролити світло на відповідність українсько-візантійській традиції кожного уставу зокрема та віднайти непритаманні їй нашарування. Завдяки їм можна буде легше прогледіти тенденції розвитку нашого обряду впродовж цих століть крізь призму служіння Великої Вечірні з Литією.

Саме завдяки порівняльному аналізу, який буде здійснений в цьому розділі, наших унійних уставів, а також через призму деяких неунійних можна побачити ті питомі ознаки нашого українсько-візантійського обряду, який, за словами патріарха Йосифа Сліпого, «має за собою вже понад тисячолітню традицію...»³, бо бере свої початки від Володимирового Хрещення та століттями формувався в нашій Церкві.

2.1. Розуміння Великої Вечірні з Литією в унійних уставах.

Для того щоб почати порівнювати самі устави служіння Великої Вечірні з Литією, найперше потрібно проаналізувати її назви в кожному джерелі та їхню

² Королевський К. *Митрополит АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ (1865-1944)*. Львів 2015, 17 с.

³ Сліпий Й. *Проповідь на міжнародному Євхаристійному конгресі в Богота (Колумбія.) // Твори Патріарха і Кардинала Йосифа Т. XII / упоряд. Хома І. – Музичка І. Рим 1981, 314.*

термінологію, що дасть змогу побачити підходи кожного упорядника до служіння даної відправи.

Таблиця 1. Назви богослужіння

ТѢШКѢНЬ о. Якова Досковського (Перемишль 1852)	Типик УКЦ о. Ізидора Дольницького («Місіонер» 2012)	«Устав богослужінь» («Місіонер» 2012)
ЧИНЪ Всенѣчнаго вѣдѣнія, сірѣчь: Вечѣрни великіа съ Літїєю, ѿ оутрени съ ѧ-мъ Часѡмъ во Праздники Гдѣи и Богородични и нарѡчитыхъ стѣхъ.	Чин Великої вечірні із всенічним	Устав Вечірні із всенічним

Друге та третє джерело подають майже ідентичні назви - Вечірня із всенічним, що окреслює її як самостійне богослужіння. Однак в оригінальному слов'янському тексті о. Дольницького 1899 року є трішки інша назва – «**Чин Вечѣрни великіа на всенѣчнѣмъ**»⁴, де є слово «на», а не «із», яке відкриває цілком інший зміст цього богослужіння, а саме, як першу частину так званого Всенічного богослужіння. Римське видання Уставу богослужень 1958 року, мова якого є давніша від мови тексту, який ми маємо в додатку для Типика Дольницького видання 2012 року, передає той самий зміст, що й нове видання, де говориться: «Устав Вечірні з всенічним»⁵.

В першому джерелі, а саме перемишльському Типіконі о. Якова Досковського із заголовку одразу стає зрозуміло, що Вечірня з Литією є складовою частиною Всенічного бдіння. Також тільки тут вжите слово «Литія», яке дозволяє уникнути тавтологічного замішання та розмежувати поняття, яке окреслює литійну частину Великої Вечірні та цілого бдінного або всенічного богослужіння, яке складається не тільки з Великої Вечірні з Литією, а й з Великої Утрени та, так, як сказано в цьому Типіконі й з 1-го часу. Також з назви поданої в цьому Типіконі бачимо що Всенічне Бдіння служиться згідно його

⁴ Дольницькій І. *ТѢШКѢ Цѣркве рѣско-каѡлічєскїа*. Львѡвъ 1899, 6 с.

⁵ Священна Когрєгація для Східних Церков. *Устав Богослужень Вечірні, Утрени і Божєственної Літургїї*. Рим 1958, 26 с.

логіки тільки в Господські, Богородичні і бдінні свята, тобто не передбачається що Всенічне може служитися в суботу ввечері.

З вище проаналізованих назв можна побачити два підходи до розуміння в наших уставах чинопослідування Великої Вечірні з Литією, а саме: 1) як складової частини Всенічного бдіння, що ми бачимо в Досковського та оригінального Дольницького, які не виділяють її як окреме богослужіння; 2) як самостійний чин (богослужіння), який може служитися окремо без Утрени, що ми бачимо з чинного Уставу богослужінь⁶ та українських перекладів Типика Дольницького, що відображає цю нову тенденцію нашої вітчизняної геокатолицької літургії.

2.2. Порівняння церемоній та рубрик Великої Вечірні з Литією трьох основних уставів УГКЦ від приготування до неї до її початку.

Таблиця 2. Приготування храму та скликання вірних на Вечірню

<p>По захождѣніи солнѣчномъ, или по здѣшнемъ обычаю во ѣ часъ по полдници предъ восхождѣніемъ солнца, ѿходитъ кандилонжигатель и оударѣтъ въ великій звонъ не скорю, глагола ѿаломъ ѿ. И потѣмъ вшѣдъ и вжигаетъ лампы и оготовляетъ кадильницъ: и такъ зно́ва ѿшѣдъ звонитъ во всѣ звѣны, и возвратившиса во цѣрковь, вжигаетъ свѣцъ на свѣтилницѣ предъ царскими враты, таже и на олтарѣ.</p>	<p>Після того, як на головнім престолі будуть запалені свічі й підготовані дві кадильниці, якщо служитимуть два диякони, якщо – ні, то одна...</p>	
---	--	--

Перемишльський Типікон, як і інші слов'янські устави⁷, містить чіткі вказівки про належне приготування всього необхідного для звершення вечірнього богослужіння, а саме запаленого світла, кадильниць та скликання братії і люду за допомогою церковного дзвону. Ізидор Дольницький обмежується тільки згадкою про запалення світла на престолі в святилищі та підготуванням кадильниць для дияконів. У римському Уставі богослужень ці

⁶ Див. *Типик Української Католицької Церкви* / упоряд. о. Ісидор Дольницький / 4-е вид. Жовква 2017, 509 с., п. 59.

⁷ Див. *ТѢПІКОНЪ*. Москва 2015, 15-16 с.

згадки є відсутніми, можливо, як такі, що впливають з природи речі та на яких не потрібно акцентувати увагу.

Таблиця 3. Одягання священнослужителів

<p>Іерей же сотворши три поклони предъ стѣми двѣрми и на ѿбалики, вхѡдитъ во стѣй олтареь, возлагаетъ на се епитрахилий, цѣловавъ крѣтъ верхѹ егѡ: (въ соборнихъ и приходскихъ храмѣхъ дѣйствуетъ сіа сщѣнникъ въ фелонѣ, Діаконъ же, въ стѣхарѣ)</p>	<p>Іерей, поблагословивши рукою, складеною як для благословення на Літургії, епітрахиль і, поцілувавши хрест на ньому, одягає його на себе. Диякони беруть на себе дальматику з орарем, поцілувавши її перед тим.</p>	<p>53. Диякон, тримаючи стихар і орар, підходить до священика, схиляє голову і каже: „Благослови, владико”. Священик благословляє, кажучи: „Благословенний Бог наш”. Хор: „Амін”. Диякон одягає стихар, цілує орар і викладає його на ліве рамено. 54. Священик накладає на рясу епітрахиль, попередньо поблагословивши його, й одягає фелон, поблагословивши і поцілувавши</p>
---	---	---

У вказівках першого та третього уставів бачимо чітку відповідність у одяганні священником не тільки епитрахіля, але й фелону, що перегукується також з іншими слов'янськими типіконами⁸ та уставами⁹. Цікавим є те, що Дольницький також згадує про фелон, але не в основному тексті, а в виносці, однак, як одинокий аргумент, який не перевищує інших наведених в тій самій зносці: «Грецькі евхологіони і слов'янські Мінеї (25 грудня на всенічному з великим Повечір'ям) приписують також і фелон...»¹⁰. Однак в основному тексті Типика УКЦ згадується тільки про епитрахиль, а в виносці додаються аргументи на захист цієї рубрики: «...устав наших служебників і московські типики приписують тільки епитрахиль. Також і грецький типик вперше згадує про фелон на Вході...»¹¹. Дольницький в цій рубриці опирається на відомі йому слов'янські та грецькі кодекси, де переважала обстоювана ним думка, мабуть, тому він не вважав за доцільне подати згадку про вдягання фелону в основному тексті. Якщо поглянути на приписи наших Літургіконів з цього питання, то

⁸ Див. *Т҃ПІКОНЪ*, 16 с.

⁹ Див. Розанов В. *Богослужебный устав православной Церкви*. Москва 2001, 16-17 с.

¹⁰ *Типик Української Католицької Церкви*, 8 с.

¹¹ *Типик Української Католицької Церкви*, 8 с.

Унівський Службник 1733 року говорить тільки за єпитрахиль¹²; Львівський, виданий з благословення митрополита Андрея Шептицького 1929 року, говорить вже також і за фелон¹³; Римський Літургікон, виданий для нашої Церкви Апостольською столицею в 1942 році, також приписує одягати фелон¹⁴. Дивлячись на хронологійні межі цих згадок, бачимо що традиція одягання не лише єпитрахіля, але й фелону на початок Великої Вечірні з Литією є новішою, від тієї, про яку говорить Дольницький, проте успішно засвоєною і такою, що має своє місце в богослужбовій практиці УГКЦ.

Таблиця 4. Вхід в святилище після одягання риз

	<p>Всі троє виходять, один за одним: спочатку другий диякон, за ним – перший, а останнім – ієрей з захристії перед східці престолу, ставши так: перший диякон – ліворуч, а другий – праворуч ієрея, а ієрей – поміж них, вклоняються всі троє низько святим таїнам і, обернувшись всі разом до святих дверей: ієрей і другий диякон – вправо, а перший диякон – вліво,</p>	
--	--	--

З тексту першого та третього джерела можна зрозуміти, що одягання риз відбувається вже в святилищі або в них не акцентується, де саме має бути цей процес. На відміну від них, в другому джерелі можна чітко зрозуміти, що вдягання в ризи відбувається в захристії, що є більш практичним та відповідним. Опісля подається послідовність дій входу в святилище. Також не можемо не зауважити, що в даному українському тексті Типика Дольницького допущено помилку перекладу. Тут говориться, що перший диякон стає ліворуч ієрея, а другий з правого боку, що не є логічно. Оригінальний текст 1899 року говорить про протилежне розміщення дияконів¹⁵, що відповідає богослужбовій логіці.

¹² Див. *СЛУЖБНИКЪ. Ъ Ѹнѣвъ ѿѿлг*, 436 с.

¹³ Див. *СЛУЖБНИКЪ. ВО ЛЬВОВѢ ѿцкѡ*, 1 с.

¹⁴ Див. *ЛИТУРГІКОНЪ сїѣтъ СЛУЖБНИКЪ. РИМЪ ѿцѣвъ*, 9 с.

¹⁵ Див. Дольницький. *ТВІПЪ Церкви рѣско-каѡолічєскїа.*, 6-7 с.

2.3. Від початку богослужіння до вечірніх молитов.

Таблиця 5. Відкриття святих дверей і благословення кадила

<p>и вложивши съ молитвою кадило въ кадилницѣ, кадитъ самъ сѣдоу трапѣзѣ крѣтовиднѣ окрестъ и весь жѣртвенникъ, и отверзаетъ сѣдѣ двѣри.</p>	<p>відчиняють їх (святі двері) і, обернувшись у бік престолу, так само півобертом, диякони беруть кадилниці, а ієрей правицею – ложечку, вкладає ладан спочатку до кадилниці першого, а відтак – до кадилниці другого диякона і після того як диякони промовлять: „Благослови, владыко, кадило”, благословить ієрей хрестоподібно обидві кадилниці окремо кожному, і проказують всі разом молитву „Кадило тобі приносимо”, що подається в служебнику наприкінці проскомидії.</p>	<p>та відчиняє св. двері. Диякон виходить північними дверми, стає з запаленою свічею перед св. дверми і мовить: „Повеліте”, після чого південними дверми вертається у святилище. Відтак священник бере кадилницю, благословляє її</p>
--	--	---

Щодо першого відчинення святих дверей і першого благословення кадила, всі три устави різняться в своїх вказівках. Перемишльський Типікон приписує з молитвою вкласти кадило до кадилниці (швидше за все мова йде про ладан) та кадити святу трапезу самому священнику навхрест. Також говориться, що «і весь жєртвенник» (можна припустити, що говориться не за проскомидійник, а за все святилище), і аж тоді приписує священнику відчиняти святі двері.

Типик УКЦ вказує всім трьом (священник, перший та другий диякони) після того як зайшли в святилище та стали на свої місця, відчиняти святі двері. Після чого два диякони, а не священник, беруть кадилниці, ієрей ложечкою по черзі вкладає ладан до їхніх кадилниць, спочатку тому, що стоїть праворуч, а тоді тому, що ліворуч. Потім на заклик дияконів благословити кадило окремо благословляє кожному, і всі троє промовляють молитву на благословення кадила з Проскомидії. Варто зазначити, що в коментарі до даного тексту Дольницький зауважує, що рубрика про кадиння дияконів на початку Вечірні з Литією є «теперішній» тобто тогочасний звичай, який був ухвалений Львівським Синодом 1891 року, як такий, що вже був, тобто він став потверджений, а не штучно впроваджений. Проте автор визнає, що наші

Службники приписують кадити самому ієреєві¹⁶. Але дивлячись на те, що Дольницький та Отці Синоду вирішили віддати це кадіння дяконам, можемо припустити про застарілість рубрики, що Вечірню, а отже й кадіння починає сам ієрей, а дякон приєднується до служіння аж на Великій ектенії¹⁷. В цьому коментарі Дольницького проглядається чітка критика традиційної рубрики про кадіння ієреєм.

Устав богослужінь так само, як Типик УКЦ, спочатку пише про святі двері, але тут їх відчиняє вже сам ієрей, а дякон в тому часі, вийшовши бічними дверима перед них (святі двері) з запаленою свічкою, голосно виголошує «Повеліте», після чого повертається до святилища протилежними бічними дверима, а після цього священник бере кадило, поблагословивши його. Дуже цікавим є те, що ні один з цих уставів в цих рубриках не перегукується з православними уставами, де спочатку відсувається завіса (катапетасма), відчиняються святі двері, ієрей приймає запалене кадило та благословляє його, молячись молитву «Кадило Тобі приносимо», а дякон тримає запалену свічку, священник кадить престіл навхрест, проскомидійник та все святилище, а дякон його супроводжує при кадінні¹⁸.

Таблиця 6. Виголос «Повеліте»

<p>Стáвшѹ же емѹ предъ стѣою трапѣзю, Діако́нъ слѣжа́щій (или кадиловжигáтель ѿще нѣсть Діако́на) пріе́мъ свѣ́щникъ исхóдитъ предъ Іере́емъ стѣверными двѣрми, и стáвъ среди́ Цѣркви съ возжѣнною свѣ́щею, возгласи́тъ вѣлѣемъ глáсомъ: Повелі́те.</p>	<p>В церквах, лише катедральних епархіальних або монастирських, другий дякон виголошує до ієрея, що стоїть на тому самому місці: „Повеліте”</p>	<p>Дякон виходить північними дверми, стає з запаленою свічею перед св. дверми і мовить: „Повеліте”, після чого південними дверми вертається у святилище.</p>
--	---	--

Виголос «Повеліте» наші устави приписують промовляти в різний час та спосіб. Досковський в своєму Типіконі говорить, що йому будуть передувати кадіння святої трапези і «всього жертovníка» та відчинення святих дверей.

¹⁶ Див. *Типик Української Католицької Церкви*, 10 с.

¹⁷ Див. *Типик Української Католицької Церкви*, 9 с.

¹⁸ Див. Розанов. *Богослужбный устав православной Церкви*, 16 с.

Також його може виголошувати паламар зі свічкою в руках, якщо не буде диякона. Ці приписи майже слово в слово, за деякими винятками, подібні до вказівок другої глави московського Типікону¹⁹. Однак схожий та давніший устав заміни диякона кимось з клириків знаходимо і в унівському Служебнику, де зазначено, що коли має бути Всенічне, ієрей бере єпитрахиль та відчиняє святі двері, диякон, стоячи з запаленою свічкою, говорить **Востанѣте**. Ієрей виходить з кадильницею, нічого не кажучи, кадить найперше намісні ікони, потім з супроводжувачим дияконом або еклезіархом із запаленою свічкою кадить предстоячих людей²⁰. З цього Служебника видно, що перемишльський устав має паралелі не тільки з російською синодальною традицією, але й з давніми українськими літургійними джерелами. Однак решта вказівок Досковського з цієї частини все ж таки більше відповідає вище згаданому православному уставу.

У Дольницького ж це звернення належить другому дияконові (тільки в катедральних храмах і монастирях, а на парафіях його взагалі не приписано вживати, мабуть через часту відсутність дияконів у храмах більшості містечок та сіл), який не виходить на амвон, а стоїть ліворуч священника з кадилом в руці, бо після виголосу слідує початкове кадиння. Упорядник Типіка мабуть навмисно наводить у зносці в приклад по цьому питанню «чин богослужіння» єпископа Ціхановського для Холмської єпархії, який приписує цей заклик одному з дияконів²¹, щоб показати актуальність цього звичаю в тогочасній Галичині.

Римський Устав подає цей заклик диякону зі свічкою в руці на солеї у часі відкриття ієреєм святих дверей, що суголосне з першою рубрикою послідування Вечірні з нашого Служебника 1929 року²².

З цих текстів бачимо, що перше і третє джерело є більш опертими та обґрунтованими на уставових приписах літургійних книг. А друге – висвітлює

¹⁹ Див. *ТѢПІКОНЪ*, 16 с.

²⁰ Див. *СЛУЖБЕНИКЪ*. Ъ Ѹнѣвъ ꙗѡѡг, 436 с.

²¹ Див. *Типик Української Католицької Церкви*, 9 с.

²² Див. *СЛУЖБЕНИКЪ ВО ЛЬВОВѢ* ꙗѡѡѡ, 1 с.

богослужбову новизну, яка не має давньої тяглості, щоб називатися традицією, проте вона вже є загальним звичаєм, який показує живий розвиток богослужіння в Галичині кінця XIX ст. та спробу здійснення переосмислення і реформування певних застарілих обрядовостей, адаптувавши їх до парафіяльних реалій.

Таблиця 7. Початкове кадіння (до виголосу «Слава святий»)

<p>Всѣм же воставшымъ, священник знаменуетъ кадиломъ крѣтъ трижды предъ стѣною трапѣзою:</p>	<p>В цей час всі підводяться, диякони кадять, завжди трьома вимахами кадильниці, насамперед святу трапезу з чотирьох боків, а саме спочатку спереду обидва разом, вклоняючись при цьому низько святим таїнам; потім ідуть перший диякон – у правий бік, а другий – у лівий, кадячи кожний свій бік святої трапези, а також ззаду (і, якщо існує, запрестольну ікону) обидва разом і ієрея від передніх кутів престолу обидва разом, і виходять, кожний своїми дверми перед святі двері і, вклонившись низько святим таїнам, обертаються до намісних ікон іконостасу, кадячи кожний ікону зі свого боку. Також обходять з димуючими кадильницями храм, кожний зі свого боку, кадячи при цьому ікони бічних престолів, якщо такі існують. Після цього, повернувшись від великих церковних дверей серединою храму перед святі двері і, вклонившись низько св. таїнам, обертаються диякон, що праворуч – вліво, а диякон, що ліворуч – вправо на захід і кадить кожний зі свого боку спочатку крилос, якщо храм катедральний, також хори і, на кінці, обидва разом людей”.</p>	<p>кадить св. трапезу з чотирьох боків, потім – запрестольну ікону та інші ікони святилища, проскомидійник, ікони іконостасу, спочатку – правої, а потім – лівої частини, хори і людей, як приписано. Під час кадження диякон іде перед священником зі свічею,</p>
---	--	--

Перший Типікон говорить, що після заклику диякона «Повеліте» священник знаменує хрестовидно святу трапезу, а опісля виголошує «Слава святий» і на псалмі йде кадити весь храм. Ті ж самі дії священника й диякона бачимо тільки в «Богослужбовому уставі» Василя Розанова²³. Серед унійних уставів бачимо дещо інше. Як і в Дольницького, так і в нашому Уставі богослужінь кадіння на початку Великої Вечірні з Литією відбувається перед виголосом «Слава святий», а не розділяється ним. В Типику, як ми вже казали,

²³ Див. Розанов. *Богослужбный устав православной Церкви*, 16-17 с.

воно належить дяконам, які обходять весь храм зі своїх сторін, а в Уставі – ієрею, а дякон супроводжує його із запаленою свічкою, що також бачимо і в римському Служебнику 1942 року²⁴. Однак в пункті 55²⁵ цей же Устав згадує інший спосіб кадіння, який знаходимо в львівському Служебнику Шептицького 1929 року, де після виголосу «Повеліте» приписується дяконові все кадити, а не священникові, який в той час стоїть перед святою трапезою²⁶. Не можна й не згадати найбільш вживаний в наш час Молитвослов 1990 року видавництва Отців Василіян, який говорить так само: «Священник.., відчиняє святі двері. Дякон кадить згідно з уставом, а священник стоїть у тому часі перед престолом»²⁷.

Отже, можна ствердити, що галицький звичай віддати початкове кадіння, дякону мав свою рецепцію не тільки в літургійних постановах Львівського Синоду та провінційних галицьких богослужбових виданнях, але і в «очищеному» від латинських нашарувань Уставі Богослужінь, який до сих пір є офіційним регулятором церемоніальних чинностей у служінні добового кола та святої Літургії²⁸. Згадано цю рубрику і в сучасному виданні Молитвослова, між яким і постановами Синоду пройшло 100 років.

Таблиця 8. Дії після початкового кадіння

	<p>По кадженні людей обертаються дякони до святих дверей і перший виголошує: „Господи, благослови”. Після цього обидва дякони, вклонившись низько святим таїнам, вертаються, кожний своїми дверми, до святилища...</p> <p>Коли дякони, віддавши кадильниці, стануть, кожний по своїм боці, біля ієрея перед східцями</p>	<p>повернувшись перед св. двері, мовить потиху: „Благослови, владико” (див. чч. 33, 34, 39). Тоді входять обидва у святилище: дякон – південними, а священник – святими дверми, віддають кадильницю і свічу</p>
--	--	---

В першому джерелі немає наразі про це нічого, у порівнянні з іншими, бо кадіння, згідно з ним, ще не є завершеним. Вказівки Типика й Уставу є

²⁴ Див. *ЛИТУРГІКОНЪ сѣсть СЛУЖБЕНИКЪ РИМЪ* 4цмв, 9-10 с.

²⁵ Див. *Типик Української Католицької Церкви*, 508 с., п. 55.

²⁶ Див. *СЛУЖБЕНИКЪ ВО ЛЬВОВѢ*. 4цкф. 1 с.

²⁷ *Часослов // Молитвослов. Часослов – Октоїх – Тріодь – Мінея*. Рим – Торонто 1990, 9 с.

²⁸ Див. *Типик Української Католицької Церкви*, 4 с.

однодумними в тому, що початкове кадіння має завершитися перед виголосом священника «Слава святій». Їх різнять хіба слова виголосу диякона, які він промовляє по поверненні перед святі двері після кадіння, у Дольницького це виголошення (швидше за все голосне) «Господи, благослови», а в Уставі – тихе «Благослови, Владико». Щоб краще поглянути на їхню відповідність до богослужбової традиції, потрібно знайти їх відповідники в літургійних книгах.

Унівський Службеник подає такі слова; «...г҃летъ оумилѣно въ оуслышаніе свѣмъ. Г҃ди благослови»²⁹. Службеник митрополита Андрея повторює за ним слово в слово³⁰. Римський Літургікон також зберігає слова «Г҃ди, благослови»³¹, однак не можемо зігнорувати той факт, що його рубрика про виголошення цих слів дуже схожа на припис московського Типікону, де в його другій главі говориться, що ці слова говорить сам ієрей після того як покадив братію в притворі і, зайшовши в церкву, став посеред двох хорів обернений до сходу³². Це можна пояснити тим, що згідно з цим Типіконом, диякон в той час є відсутній. Ось слова з римського Літургікону 1942 року: «И іерей, въ предшествіи діакона со свѣцію, кадітъ свѣтѣю трапѣзѣ ѡкрестъ, ікѡнѣ за престѡломъ, жертвенникъ, намѣстныя ікѡны, лікъ и люди. Обраща же къ царскимъ вратамъ, глаголетъ оумѣреннѡ во оуслышаніе: Г҃ди, благослови»³³. Тут цю рубрику тяжко пояснити логічно, можливо, в цьому тексті було допущено помилку, а саме: пропущене слово «діаконъ» перед словами «глаголетъ оумѣреннѡ». Якщо це саме так, тоді слова цієї книги є однодумні з унійними уставами. Але, якщо також детально вчитатися в текст вищезгаданого службеника 1733 року, то ми стикнемся з тією самою колізією, де зазначено: «Иерей ѡбѣе ісходитъ съ Кадилницею нычтѡже г҃ла: ... прѣ ідѡщемъ Діаконъ .., и

²⁹ *СЛУЖБЕНИКЪ. ВЪ УНѢВѢ* ꙗѡѡлг, 436 с.

³⁰ Див. *СЛУЖБЕНИКЪ. ВО ЛЬВОВѢ* ꙗѡѡѡ, 1 с.

³¹ Див. *ЛИТУРГИКОНЪ СІЄСТЬ СЛУЖБЕНИКЪ. РІМЪ* ꙗѡѡѡв, 10 с.

³² Див. *ТВѢЩКОНЪ*, 16 с.

³³ *ЛИТУРГИКОНЪ СІЄСТЬ СЛУЖБЕНИКЪ. РІМЪ* ꙗѡѡѡв, 9-10 с.

твѣриѣ доволное съ каділомъ въ Цркви Ѡвхожденіе ... дойдеть къ Царскимъ
Вратомъ, ставъ: глеть ѡмилѣно въ ѡслышаніе всѣмъ. Гди благослови. И пристѣплъ
къ сѣой Трапезѣ: Возглашаетъ»³⁴.

Дольницький в коментарі до цієї рубрики свого уставу у зносі пише наступне: «Так Грецький типик приписує ієреєві, і це вочевидь, бо за його уставом, від початку служить не диякон, а сам ієрей»³⁵. Беручи до уваги його слова та вищенаведені тексти, можна побачити накладання двох традицій в цій рубриці, а саме: грецької – починати Вечірню без диякона, та слов'янської – де диякон є присутній від самого початку. Тому було б помилкою звинувачувати римський Службник в текстуальній помилці, але прослідковуємо його взорування на давніші джерела. Також можна з упевненістю, опираючись на цей приклад, ствердити той факт, що наш обряд впродовж століть не переставав логічно та природньо формуватися, адже спочатку виголос «Господи, благослови» говорив сам священник через відсутність диякона, який доєднувався до служіння аж на Мирну ектенію, як це робили греки, лише пізніше з'являються згадки в наших літургійних книгах (XVIII ст.), що є вже в тому часі диякон зі свічкою, а в найновіших уставах (з середини XIX до середини XX ст.) віддано вже цей заклик диякону.

Повертаючись до питання, який виголос автентичніший, є цікавим, як ми це вже частково побачили вище на прикладі російського Типікону, що православні устави також говорять про виголос «Господи, благослови». Розанов же, говорячи про «практику соборних і парафіяльних храмів», приписує цей виголос диякону одразу після «Востаніте»³⁶. Наш сучасний Молитвослов наслідує в цьому випадку римський Устав, наказуючи диякону говорити потиху, або півголосом «Благослови, владико»³⁷.

³⁴ *СЛУЖБНИКЪ. Ъ ѸНЕВЪ* фдѣлг, 436 с.

³⁵ *Типик Української Католицької Церкви*, 9 с.

³⁶ Див. Розанов. *Богослужбный устав православной Церкви*, 16 с.

³⁷ Див. *Часослов // Молитвослов*, 9 с.

Проаналізувавши чинні устави та давні й новітні літургійні джерела нашої Церкви, бачимо, що найбільш автентичним та прив'язаним до живої традиції є текст, поміщений в Типику о. Ізидора Дольницького, який зберіг давніший виголос «Госполи, благослови» і адаптував його до природніх тенденцій розвитку та утвердження нашого українсько-візантійського обряду, а саме: надав його виголошення диякону.

Таблиця 9. Виголос «Слава святий» та початок Великої Вечірні з Литією

<p>и потѡмъ възгласитъ сѣце: Слава стѣй, єдиносѡщнѣй, и животворѡщѣй ѿ нераздѣланѣй Трѡицѣ: всегда и нынѣ и присно, и во вѣки вѣковъ. Ликъ ѡминь. И начинаеть нѣзкимъ и тихимъ гласомъ: Приидите поклонимся црѣви нашемъ Бгъ. Таже второе мало повыше: Приидите поклонимся и припадѣмъ: Паки третѣе вышшимъ гласомъ: Приидите поелонимся, и припадѣмъ самѡмъ Хртъ Царѣви и Бгъ нашемъ.</p>	<p>ієрей гучним голосом співає: „Слава святий, одноістотній, животворній Тройці завжди, нині і повсякчас, і на віки вічні”. Після „Амін” хор одразу: „Прийдіте, поклонімся” тричі, і всі трое священнослужителів зачинають святі двері, і гасяться свічі на престолах.</p>	<p>священик перед св. трапезою виголошує: „Слава святий, одноістотній”. Хор: „Амін”, „Прийдіте, поклонімся” (3)</p>
--	--	---

Всі три джерела є одностайними в твердженні, що виголос «Слава святий» потрібно виголошувати священнику перед святою трапезою. Тільки перше джерело вказує творити кадилом хрест перед святою трапезою. Подібне ми знаходимо в коментарі Типика, а саме: «Грецький типик вказує ієреєві перед „Слава святий” тричі творити кадилицею знак хреста перед св. трапезою, а евхологійон – співати „Слава святий”, кадячи св. трапезу»³⁸ та московському Типіконі: «і ставъ предъ стѡю трапѣзою знаменѣтъ кадиломъ кртъ, трижды. И потѡмъ възгласѣтъ сѣце: Слава стѣй,...»³⁹. Однак решта наших джерел дають чітко зрозуміти, що на момент виголошення кадилиці вже були віддані, а отже, не використовувалися в часі співу «Слава святий». Наші Служебники⁴⁰ та Молитвослов⁴¹ також не згадують про потрібне творення хреста кадилом в цей

³⁸ Типик Української Католицької Церкви, 10 с.

³⁹ ТИПІКОНЪ, 16-17 с.

⁴⁰ Див. СЛУЖЕБНИКЪ. Ъ Ѹнѣвъ ꙗѡѡг, 436 с; СЛУЖЕБНИКЪ. ВО ЛЬВѡВЪ ꙗѡѡѡ, 1 с; ЛИТУРГИКОНЪ сѣсть СЛУЖЕБНИКЪ. РИМЪ ꙗѡѡѡ, 10 с.

⁴¹ Див. Часослов // Молитвослов, 9 с.

час. Навіть Розанов, описуючи сучасну синодальну практику, не згадує про творення знаку хреста, тільки говорить, що священник, стоячи перед престолом і звершуючи кадіння, виголошує перший виголос⁴². Опираючись на це, бачимо, що застосування кадильниці в часі початкового священничого виголосу, якщо не брати до уваги перемишльський Типікон, який є одинокий з наших уставів в цьому питанні, втратило свою актуальність ще з першої половини XVIII ст. або не було актуальне взагалі.

Таблиця 10. Кадіння після «Слава святій» та 103 Псалом

<p>И ѿвѣе чтѣтсѧ ѱаломъ предначинательный рѣгъ Благословѣнїи душе моѣ Гдѣ: (и́ндѣ пою́тъ егò не скòрw, но со сладкопѣнїемъ и съ припѣвомъ: Благословѣнъ еси́ Гдѣ: спю́щей и прòчей брѣтїи). Свѣщѣнникъ же изше́дъ стѣими двѣрми, творитъ крѣтъ кади́ломъ прѣд стѣими двѣрми, возводѧ прѣвѣ и прекї, и идетъ и кади́тъ порѣдкомъ стѣимъ намѣстнымъ и́кòны преже по прѣвѣи странѣ, та́же по лѣвѣи. Посѣмъ кади́тъ предстоѧтеле, ѐва лики по чїнѣ ихъ и предстоѧщїи люди, и творитъ довольное съ кадильницею въ цѣркви ѐвхождѣнїе, предходѧщїи емѣ со свѣщцею Дїаконѣ или понамарїю. ѐгда же Іерей сотворитъ крѣтъ кади́ломъ покланѧсѧ малѣ, покланѧетсѧ съ нимъ и Дїаконѣ или свѣщценосецъ. И зно́ва врзвратївсѧ къ царскимъ вратѣмъ, творитъ крѣтъ кади́ломъ прѣдъ царскими двѣрми, кади́тъ мало ѐбразъ ѐпаса Хрѣта и Бѣы, и вше́дъ во стѣий ѐлтѧрь затворѧетъ свѣтїи двѣри.</p>	<p>Під час співу передпочаткового псалма (103-го) вручаються дяконам запалені свічки, і кожний з них своїми дверми виходить перед святі двері, а за ними й ієрей, вийшовши північними дверми, стає між ними перед св. дверми.</p>	<p>103-й псалом „Благослови, душе моя, Господа” (див. чч. 31, 37). 55. Деінде існує, однак, звичай, щоб дякон, після „Повеліте” вертався у святилище і, взявши кадильницю та прийнявши благословення від священника, сам усе кадив, а священник щоб стояв у цей час перед престолом. 56. Священик зачинає св. двері, скидає з себе фелон,</p>
---	---	---

Зі змісту перемишльського Типікону бачимо практику кадження цілого храму вже під час 103 Псалма, що не знаходимо більше ніде в наших унійних уставах. Подібний припис можна побачити в уставі отця Василя Розанова⁴³. Типик Дольницького та римський Устав чітко приписують закінчувати початкове кадіння перед виголосом «Слава Святій», що наводить на думку невідповідності традиції розривання першого кадіння унійним церемоніальним

⁴² Див. Розанов. *Богослужбный устав православной Церкви*, 16 с.

⁴³ Див. Розанов. *Богослужбный устав православной Церкви*, 17 с.

приписам. Однак, варто зазначити, що цей припис з першого джерела є більш практичним у звершенні богослужіння, тому що не затягує його в часі. Але з точки зору унійного богослов'я не є до кінця доречним, адже це кадіння на початку символізує ширяння Духа Божого над водами⁴⁴ (Бут 1, 2), перед творенням світу. Отже, якщо накладати кадіння на передпочатковий псалом, який символізує наступний процес самого творіння світу та похвалу і подяку Богові за це⁴⁵, тоді збивається відповідність церемоній до біблійних подій, які вони символізують.

Таблиця 11. Вечірні молитви

<p>Ѣгдаже начнѣтъ пѣти: Всѧ премѣдростію сотворилъ єси: тогда Іерей приходитъ предъ царскіа врата въ епитрахіліи токъмъ, и столъ, глаголетъ молитвы свѣтільничныѧ (вечерніѧ).</p>	<p>Вклонившись разом з дияконами св. таїнам, читає потиху вечірні молитви, а диякони присвітлюють йому.</p>	<p>виходить в одному епітрахилі північними дверми перед св. двері й там читає вечірні молитви.</p>
--	---	--

У випадку світильних молитов, всі устами приписують один хід подій, а саме: вихід священика в епітрахилі перед царські двері для читання молитов. Різницю хіба що складають певні уточнення, коли саме та з ким він має це робити. Досковський приписує це робити після слів 103 Псалма: «**Всѧ** премѣдростію сотворилъ єси», а Дольницький згадує також за дияконів із запаленими свічками, щоб присвітлювали ними священику текст молитов. Римський устав є найбільш лаконічний та вказує тільки про вихід в епітрахилі через північні двері. Мабуть, ця рубрика є автентична у всіх уставах, як у наших, так і в православних, адже не може містити різних варіацій та змін.

⁴⁴ Див. *ПОУЧЕНИЕ в Обрѣдахъ хрѣтіанскихъ*. 1779, 53 с.

⁴⁵ Див. Лужницький Л. *Мала літургіка*. Львів 1923, 27 с.

Таблиця 12. Від Великої ектенії до псалмів «Господи взиваю я»

<p>Скончавшѣсѧ же ѱалмѹ, и воспѣвшѹ ликѹ Аллилуїа г҃. слава тебе Ѣже: на томъже мѣстци стоѧ предъ стѣми дверми (или Дїаконъ ѿце есть на своѣмъ мѣстѣ на амвонѣ стоѧ) гл҃етъ ектенїю великѹю: Мїромъ ГД҃ помолїмсѧ. По возгласѣ же поютъ стїхї избранни ѿзъ ѧ-ыхъ кадиисмы ѱалтырѧ: Блаженъ мужъ: и по нїхъ Ектенїѧ малѧ слѣдуетъ ѿ Дїакона или Іереѧ.</p>	<p>Після передпочаткового псалма і „алилуя” перший диякон співає ектенію „В мирі Господеві помолїмся”. Іерей продовжує читати вечірні молитви на тому самому місці, а наприкінці ектенії виголошує: „Бо тобі належить”. Опісля всі троє, вклонившись разом, виходять зі святилища: перший диякон, а за ним іерей – південними дверми, а другий – північними і там сідають за престолом: священник – посередині, перший диякон праворуч, а другий ліворуч від нього. Після першої катизми, тобто після „Блажен муж”, другий диякон, вийшовши перед святі двері, співає малу ектенію, а іерей, підвівшись, виголошує зі свого місця: „Бо твоє є царство”. Якщо нема диякона, то ця ектенія, за місцевим звичаєм, відмовляється іереєм потиху, а хор відповідає на її прошення голосно.</p>	<p>По закінченні 103-го псалма диякон виходить північними дверми, віддає шану священникові, робить малий поклін і починає: „В мирі Господеві помолїмся”. Священик, по закінченні псалма, вертається до святилища перед св. трапезу і там закінчує читання вечірніх молитов, якщо не закінчив раніше. Після виголосу „Бо Тобі належить” також диякон, зробивши малий поклін, вертається південними дверми у святилище і стає праворуч священника. 32. По закінченні катизми диякон, вийшовши північними дверми, співає малу ектенію і по виголосі священника „Бо Твоя є влада”, робить малий поклін та вертається у святилище.</p>
---	--	---

Церемоніям, які йдуть після вечірніх або світильних молитов, всі три устави надають своє окреме забарвлення та наповнення. Перший устав ясно стверджує, що священник після молитов, якщо немає диякона, сам перед царськими дверми виголошує Велику ектенію, а якщо диякон є, то робить це він з амвону. За малу ектенію після першої катизми «Блажен муж» говориться тільки, що її виголошує священник або диякон. Це ж саме, але детальніше та точніше подає й римський Устав, який уточнює, що іерей після молитов вертається до святилища, а його місце на амвоні заступає диякон. Також тут краще, а й навіть покроково, прописані подальші дії після Великої ектенії, а саме повернення диякона в святилище на катизму та повторний вихід на амвон для виголошення малої ектенії. Щоправда, таке повернення диякона до святилища виглядає нелогічним, адже ніде не вказано, що він має брати благословення у іерея на виголошення малої ектенії, що вимагало б у нього повернутися до вівтаря. Можливо, ця потреба повернення до святилища

з'явилася в ті часи, коли ще читалася ціла катизма, а не тільки вибрані стихи, як маємо тепер, тому з огляду на це не бачимо конечної потреби в заході диякона в святилище на час катизми.

Устав Дольницького, на відміну від вищезгаданих, подає інший розвиток подій. Оскільки диякони зі священником вже були на солеї від початку псалма, то, згідно з його уставом, вони й надалі залишаються там до самої катизми. На ній вони всі заходять в святилище та сідають за престолом. Щоправда в українському перекладі Типика УКЦ допущено помилку бо говориться що священнослужителі виходять з святилища, а згідно оригіналу та логіки є навпаки⁴⁶. Малу екстенію співає другий диякон, вийшовши перед святі двері, а священник бере виголос з-за престолу. Також тут згадується про тодішній місцевий звичай відмовлювати ієреєм малу екстенію потиху, якщо відсутній диякон, що, на нашу думку, є невідповідним для торжественного характеру Великої Вечірні з Литією. В даному випадку перемишльський та римський устава подають логічнішу та більш відповідну церемоніальну послідовність, а Типик о. Ізидора описує тогочасне галицьке благочестя, яке було логічне в тогочасному контексті. Бо диякони через темряву в храмі мусіли освітлювати священнику текст молитов, і тому всі вони були на амвоні від початку до самої катизми, але ніде більше ми не зустрічаємо припису сидіння під час першої катизми, що зумовлює логічну послідовність, яка описана в Типику УКЦ. Тому можемо констатувати, що його припис про сидіння та подальша послідовність до кадіння на «Господи, взиваю я» є неактуальною.

2.4. Від «Господи, взиваю я» до виходу на Литію.

Таблиця 13. Кадіння на «Господи, взиваю я»

<p>По възгласѣ сѣлѣ, ликъ поётъ, Гди възвѣхъ, въ прилѣчѣвшійсѣ гласъ стихирѣ а ѣ прѣздника, и</p>	<p>Після екстенії співається „Господи, взиваю я” за голосом перших стихир. Під час співу диякони звертаються до ієрея: „Благослови,</p>	<p>33. Коли хор починає співати „Господи, взиваю я”, диякон бере кадильницю і, після того як священник поблагословить кадило, кадить св. трапезу від чотирьох</p>
---	---	---

⁴⁶ Див. Дольницькій. *ТВИШКЪ ЦѢРКВЕ РУСКО-КАТОЛІЧЕСКІА*, 10 с.

<p>тогда Діако́нь взѣмъ благословѣніе ѿ Іерѣя или самъ Іерей, идѣже нѣсть Діако́на, кади́тъ сѣ́ю трапѣ́зѣ и вѣсь Ѡлта́рь и и́зше́дъ сѣ́верною стѣ́ною и всю́ церковь.</p>	<p>владико, кадило”, а іерей благословить кадило словами: „Благословенный Бог наш”, після чого диякони кадять престіл з чотирьох боків, іконостас, клир, хори та людей і, вклонившись перед святими дверми, вертаються за престіл до іерея”.</p>	<p>боків, потім – запрестольну ікону, ікони святилища і священника. Після цього, вийшовши зі святилища північними дверми, приходить перед св. двері, робить поклін, кадить ікони південної частини іконостасу, починаючи від ікони Спасителя; відтак, зробивши знову поклін перед св. дверми, кадить ікони північної частини, починаючи від ікони Богородиці, потім – хори, правий і лівий; людей кадить з солеї, після чого південними дверми вертається у святилище.</p>
---	--	--

Кадіння під час співу псалмів «Господи, взиваю я» в кожному з трьох джерел має різну послідовність. Згідно з першим, говориться про кадження священником або, якщо є, то дияконом святої трапези, всього святилища та після виходу через північні дияконські двері всієї церкви, про що й пише владика Юліан Пелеш в своїй Літургії⁴⁷, опираючись на перемишльські видання Типіконів, як він сам у ній це зазначає⁴⁸, на які, за дослідженням д-ра Ігора Васишина, мав свій вплив Типікон, виданий у Москві в 1682 році⁴⁹. Однак московський Типікон подає дуже скромні вказівки «кади́тъ іерѣй или діако́нь, і́къ Ѡбы́чай ѣсть...»⁵⁰. Розанов взагалі обмежується згадкою про це кадіння, але не вказує, як воно має відбуватися⁵¹. Подібно до перемишльського Типікону про кадіння всього храму на 140-му Псалмі пише у своїй Літургії 1863 року Маркел Попель⁵². В сучасній православній богослужбовій практиці цей припис поданий так: «Під час співу: „Господи, взиваю...” диякон вже один, без священника, звершує кадіння вівтаря і всього храму...»⁵³.

Згідно з приписом кадіння другого та третього джерела, можна зрозуміти, що воно відбувається без обходу цілого храму, ось їх детальна послідовність:

⁴⁷ Див. Пелеш Ю. *Літургіка. Біографічні матеріали*. Харків 2019, 373 с.

⁴⁸ Див. Пелеш. *Літургіка. Біографічні матеріали*, 224-223 с.

⁴⁹ Васишин І. *До історії впорядкування та нової редакції Типіка о. Ісидора Дольницького*, 62 с.

⁵⁰ Див. *ТУПІКОНЪ*, 18 с.

⁵¹ Див. Розанов. *Богослужбный устав православной Церкви*, 18 с.

⁵² Див. *ПОПЕЛЬ М. ЛИТУРГИКА. ЛЬВОВЪ 1863*, 254 с.

⁵³ Бойко П. *Практичні вказівки для священно-церковнослужителів при звершенні богослужінь*. Київ 2012, 37 с.

Типик УКЦ – дияконами обкаджується престіл зі всіх боків, про кадження ікон святилища не згадується, далі іконостас, а тоді – клир. Мабуть, під цим словом розуміється священник (один або кілька), який є у вівтарі. Значить, диякони після кадіння іконостасу, зважаючи на те що царські двері були закриті, мали б повернутися до святилища, кожен своїми дверима, і там покадити іерея, і всіх, хто є в святилищі, а тоді знову, вийшовши з нього кожен зі своєї сторони на амвон, бо про похід по церкві, як це було на початку, не йдеться, кадять хори та присутніх людей і, вклонившись перед святими дверми, «вертаються за престіл до іерея», який, зважаючи на слова «за престіл», в оригінальному тексті «**за Олтáрь**»⁵⁴, а не «перед престіл», можливо, вже сидів. Аналізуючи чіткість роз'яснення отця Дольницького в кожній рубриці його Типика, можемо дійти до висновку, що якщо б під час цього кадіння мав би відбуватися обхід цілого храму, то в тексті було б чітко про це написано, упорядник не міг би про це не зазначити з огляду на велику важливість даного дійства.

Устав богослужінь подає чіткішу, але дещо відмінну послідовність. Після престолу приписується кадити ікони святилища, чого немає в Типику, та священника, що є практичніше, ніж в попередньому уставі, де священник кадиться після іконостасу, адже диякону не прийдеться повертатися до вівтаря, щоб покадити іерея. Опісля дияконом кадиться іконостас, два хори та, стоячи на солеї, людей. Знову ми не знаходимо згадки про кадіння цілого храму. Що цікаво, унівський Служебник взагалі не згадує про кадіння в часі співу 140-го псалма⁵⁵. А Служебник, виданий у Львові 1929 року, не згадує за кадіння цілого храму, а говорить ось так: «кадітѣ Ѡлтáрь ѿ четырёхъ странъ, ікѡны, лікѣ ѿ люди ѿ, поклѡнѣ предѣ стѣми двѣрми, возвращаетѣ вѣ Ѡлтáрь кѣ іерѣю.»⁵⁶ Ця рубрика є відповідником до Типика Дольницького, за винятком того, що вона

⁵⁴ Дольницькій. *ТИПИКЪ Цѣркве рѣско-католическѣм*, 10 с.

⁵⁵ Див. *СЛУЖБЕНИКЪ*. ѿ Ѳнѣвѣ ꙗѡлг, 440 с.

⁵⁶ *СЛУЖБЕНИКЪ*. ВО ЛЬВОВѣ ꙗцкѡ, 5 с.

не згадує за кадіння священика дияконом. Ці слова львівського Службника слово в слово повторює і римський Службник⁵⁷.

Як можемо побачити, припис кадіння цілого храму на співі хором стихів «Господи, взиваю я» є поодиноким в оригінальних уставах, про нього навіть не згадують православні коментатори Великої Вечірні початку ХХ століття. Наприклад, о. Олександр Рудаков у своїй праці під назвою «Краткое учение о БОГОСЛУЖЕНИИ православной церкви» говорить, що диякон звершує кадження перед царськими вратами та намісними іконами⁵⁸. Відсутність цього припису і в більшості унійних джерел показує його «незагальноцерковний вимір» в історії розвитку вечірнього богослужіння в нашій Церкві.

З вищезгаданого можемо виділити два способи кадіння, які склалися в наших уставах. Перший можна зі впевненістю назвати богословським типом кадіння, бо відображає богословську послідовність у кадінні від більшого до меншого – свята трапеза, святилище, іконостас, священник і тоді люди. Та другий – практичний, який визначає послідовність кадіння по мірі доступності суб'єктів кадіння: престол, святилище, священника, тоді іконостас та людей. Зважаючи на метод нашого дослідження, а саме визначення відповідності та присутності в наших літургійних книгах і уставових джерелах притаманних нашому обряду рубрик, мусимо віддати перевагу богословському способу кадіння, а не практичному, який з'явився щойно в ХХ столітті.

Таблиця 14. Вхід

<p>По скончаніи стїхїрѣ праздника, егда речемъ стїхъ: Иже оутвердїса милость егѡ на насъ, Ѡба лики вкѡпѣ, тогда Свациенникъ сотворѣ поклѡнѣ предстоителю и вшѣдши во стїий олтарь, Ѡблачитсѧ въ фелѡнѣ, и поющѣ ликѣ среди Цѣркве Глава: и Нынѣ:</p>	<p>„Коли хор почне співати останній стих псалма, тобто „Велике бо до нас його милосердя”, іерей вбирається у фелон, поблагословивши його і поцілувавши хрест на ньому, і на „Слава” творить разом з дияконами вхід з кадилом в такий спосіб: Прийшовши перед східці престолу і вклонившись всі разом св. таїнам, відчиняють св. двері</p>	<p>34. Коли хор почне співати останню стихиру, священник одягає на себе фелон, поблагословивши і поцілувавши його та, на „Слава”, приходить з дияконом перед св. трапезу. Відчиняються св. двері. Диякон бере кадильницю і, після того як священник поблагословить кадило, разом з ним, що тепер опускає</p>
--	---	--

⁵⁷ Див. *ЛИТУРГИКОНЪ сіестъ СЛУЖБЕНИКЪ РИМЪ* 4ц.мв, 25 с.

⁵⁸ Рудаков А. *Краткое учение о БОГОСЛУЖЕНИИ Православной Церкви*. Петроградъ 1916, 35 с.

<p>Ўверзаётъ царскіа врата и творитъ входъ съ кадильномъ. И аще Діаконъ ёсть, предидётъ сей емъ съ кадильницею и исходатъ (Окрестъ трапёзы) стѣверными двѣрми, предидѣщимъ подсвѣщникомъ двѣма со свѣщами. - Дошедше же вратъ царскихъ, поклоняются къ олтарю. Свещенникъ стоитъ праму стѣхъ дверей, стоитъ же и Діаконъ по правой стѣнника, предъ стѣми двѣрми и приникъ держа Орарь свой тремя персты правой рѣки, глетъ тайну, елику токму слышати священникъ: Гдѣ помолимся. Свещенникъ же глаголетъ тайну молитвѣ: Вечеръ и оутро и полдне: и по молитвѣ восклонився, глаголетъ Діаконъ ко священникъ, показавъ разомъ къ востоку съ ораремъ, держа его тремя персты десной рѣки: - Благослови вѣко стѣй входъ. И священникъ благословлетъ къ востоку глагола: Благословенъ входъ стѣхъ твоихъ Гди. Таже Діаконъ обращаетъ къ царскимъ вратомъ и предъ прагомъ ихъ ставъ, ожидаетъ исполненіа стихіры:.. По скончаніи же стихіры входитъ Діаконъ посредѣ, и начертавъ крестъ съ кадильницею, возглашаетъ велегласно: Премудрость, прости.</p>	<p>(які залишаються відчиненими до початку утрени) і, обернувшись знову до престолу, диякони приймають кадильницю і, взявши від ієрея благословення кадила так, як це подано на „Господи, взиваю я”, обходять всі троє престіл від правого його боку таким чином: спочатку іде другий диякон, за ним – перший, а на кінці – ієрей і, попереджувані двома свічконосцями, виходять північними дверми і стають перед святими дверми, тобто другий диякон стає з лівого боку, біля ікони Богородиці, обличчям на південь, перший – з правого боку від ікони Спасителя, дещо нижче, а ієрей – безпосередньо перед святими дверми; і одразу перший диякон, що стоїть по правиці ієрея, трохи на віддалі від нього, нахилившись трохи і тримаючи трьома першими пальцями правиці орар, промовляє потиху до ієрея: „Господеві помолімся”. Ієрей, нахилившись так само, відмовляє молитву Входу. По молитві ієрей і диякон випростовуються, а диякон, тримаючи орар трьома пальцями правиці в напрямку сходу, промовляє до ієрея: „Благослови, владико, святий вхід”. Ієрей благословить до сходу, промовляючи: „Благословенний вхід святих твоїх завжди, нині і повсякчас, і на віки вічні”... „Коли ієрей поблагословить вхід, обидва диякони стають перед ним в один ряд (повздовжний), тобто перший диякон стає перед ієреєм спиною до нього, а другий – перед першим так само. По закінченні стихир перший диякон творить кадильницею знак хреста і виголошує: „Премудрість! Прости!”</p>	<p>фелон, обходить св. трапезу, починаючи від правого боку і, попереджувані свіченосцями, виходять північними дверми. Стають перед св. дверми: свіченосці по протилежних боках, один – біля ікони Богородиці, другий – біля ікони Спасителя, диякон – посередині, а за ним – священник. Священик і диякон схиляють голови. Диякон, що тримає трьома пальцями орар, мовить потиху: „Господеві помолімся”, а священник проказує потиху молитву входу „Добрий Чоловіколюбче Царю”. ...По молитві входу диякон, вказуючи орарем на схід, каже до священника: „Благослови, владико, святий вхід”. Священик благословляє до сходу і каже: „Благословенний вхід”... Після того, як хор закінчить стихіри, стає у св. дверях перед священником, робить кадильницею знак хреста... та виголошує: „Премудрість, прости”.</p>
--	---	--

Послідовність подій в творенні Входу на Великій Вечірні з Литією, у порівнянні з попередньою рубрикою, є досить схожа в усіх трьох уставах. Всюди є спільні вказівки одягання фелону священником на останній стихирі та походу навколо престолу спочатку двох свічконосців, потім диякона з кадилом (у Дольницького – двох дияконів з двома кадильницями) та священника. Ніде не говориться про кадіння ікон та священника (предстоятеля), як це роблять православні⁵⁹. Також всюди є однаковий опис дій диякона, де він вказує орачем на схід, просячи благословення перед Входом, благословення ієрея та вказівка творити знак святого хреста кадильницею перед виголосом «Премудрість, прості». Спільний припис з Московським Типіконом має римський Устав, який говорить про опущений фелон у священника.⁶⁰ Однак в трьох уставах, які ми порівнюємо, є дві різні та значні відмінності, а саме припис про зачинення святих дверей після прокімена та вказівка про молитву входу, яка в перемишльському уставі називається «**Вѣчеръ и оутро и полудне**», як подає і Службник синодальної типографії⁶¹. Таку ж молитву подає й наш львівський Службник 1929 року⁶², однак, на відміну від перемишльського Типікону, в цих Службниках вжите слово «**завтра**», а не «**оутро**». Унівський⁶³ та римський⁶⁴ Літургікони, перемишльські Типікони 1870⁶⁵, 1903⁶⁶, а також римський Часослов 1950 року⁶⁷ подають молитву «**Благий человекколюбче Царю**», як і римський Устав богослужінь. Цю ж молитву знаходимо й в жовківських виданнях отців Василіян, а саме Часословах 1906⁶⁸ і 1938⁶⁹ років та збірнику

⁵⁹ Див. Розанов. *Богослужбный устав православной Церкви*, 19 с.

⁶⁰ Див. *ТИПІКОНЪ*, 19 с.

⁶¹ Див. *Синодальная типографія. СЛУЖБНИКЪ*. с.-петербургъ ꙗцѣгѣ, 13 с.

⁶² Див. *СЛУЖБНИКЪ ВО ЛЬВОВѢ* ꙗцѣкѣ, 5 с.

⁶³ Див. *СЛУЖБНИКЪ*. въ Унѣвѣ ꙗцѣлѣг, 440 с.

⁶⁴ Див. *ЛИТУРГІКОНЪ сієсть СЛУЖБНИКЪ РІМЪ* ꙗцѣмѣв, 26 с.

⁶⁵ Див. Шашкѣвичъ Г. *ТИПІКОНЪ*. Перемишль 1870, 14 с.

⁶⁶ Див. Романовскій В. *ТИПІКОНЪ*. Перемишль 1903, 25 с.

⁶⁷ Див. *ЧАСОСЛОВЪ РІМЪ* ꙗцѣн, 260 с.

⁶⁸ Див. *ЧАСОСЛОВЪ ЖОВКВА* ꙗцѣз, 89 с.

⁶⁹ Див. *ЧАСОСЛОВЪ ЖОВКВА* ꙗцѣлн, 195-196 с.

«Вечірня і Утреня» 1937 року⁷⁰. Молитва «Добрий чоловіколюбче Царю» є поміщена також в Єрейському Молитвослові, перекладеному на українську мову отцем Ярославом Левицьким та виданим у Львові в 1933 році, а також в нових україномовних виданнях: молитовнику «Прийдіте поклонімся» 1991⁷¹ і Молитвослові 1992 року⁷² (в цих двох виданнях вжите слово «Благий», а не «Добрий»). Зі зробленого спостереження бачимо, що в нашій літургійній традиції молитвою Входу на Великій Вечірні є присутня майже у всіх богослужбових виданнях «Добрий чоловіколюбче Царю»⁷³, а не поширена в православних «Ввечері, і вранці, й опівдні»⁷⁴.

Іншою відмінністю в Типіконах, про яку згадано в цій рубриці (в Типіку УКЦ), є вказівка щодо святих дверей. В Типіку Дольницького чітко говориться, що «відчиняють св. двері (які залишаються відчиненими до початку утрені)...», ту саму логіку, що царські двері залишаються відчиненими до кінця вечірнього богослужіння, знаходимо й в Перемишльському Типіконі, тому, який ми порівнюємо, та в редакціях 1870⁷⁵ 1903 року⁷⁶. Однак цю логіку ми бачимо не з чіткої вказівки, як в о. Дольницького, а з відсутності будь-яких згадок про закривання святих дверей до початку Утрені. Відмінним в даному випадку є офіційний Устав богослужінь, який в подальшому після Входу, згадуватиме за зачинені святі двері⁷⁷ та час, коли вони будуть відчинятися⁷⁸, однак не вказує, коли точно їх потрібно закрити перед ектенією «Промовмо». Подібно до нього, згадує за закриті царські двері під час Литії римський Служебник, що не дивно, бо ці два видання є однієї редакції⁷⁹, однак в ньому є

⁷⁰ Див. **ВЕЧІРНА І УТРЕНА. ЖОВКВА** 1937, 12 с.

⁷¹ Див. *Прийдіте поклонімся*. Рим 1991, 310 с.

⁷² Див. *Молитвослов*. Рим 1992, 15 с.

⁷³ Див. *Часослов // Молитвослов*, 22 с.

⁷⁴ Див. Видавничий відділ УПЦ КП. *Служебник. Частина перша*. Київ 2016, 39 с.

⁷⁵ Див. **ШАШКЕВИЧЬ. ТУШКОВИЗ**, 13-18 с.

⁷⁶ **Романовский. ТУШКОВИЗ**, 24-29 с.

⁷⁷ Див. *Типик Української Католицької Церкви*, 503 с., п. 35.

⁷⁸ Див. *Типик Української Католицької Церкви*, 508 с., п. 57.

⁷⁹ Див. Конгрегація Східних Церков. *Обіжник Конгрегації для Східної Церкви pro recensio ruthena*. // plc-ugcc.blogspot.com, п.5. (15.01.2023).

тільки ця одна згадка «святѣмъ же двѣремъ затворѣннымъ свѣщымъ»⁸⁰. Устав про святі двері не знаходимо більше ніде в наших уставах, Службник Шептицького говорить, що священник зачинає святі двері перед початком Утрени⁸¹, а Унівський не згадує нічого. Однак є він (устав) чітко прописаний в російській синодальній богослужбовій практиці: «Когда священник или диакон сказывает прокимен, то царские двери обыкновенно бывают отверсты и затворяются уже после прокимна»⁸², а тому маємо сумніви про його автентичність в нашій літургійній традиції.

Таблиця 15. Кадіння на «Світло тихе»

<p>(Не свѣщъ Діакоу, самъ Іерей сїа творитъ.) Ликъ же поетъ: Свѣте тихій стѣла славы: Діакоу (или аще сегò нѣсть, самъ Іерей) вшедши внѣтръ стѣго олтарѣ, кадитъ стѣю трапѣзу. Свѣщенникъ же поклонився прѣдъ стѣми двѣрми и цѣловавъ ѣ входитъ въ стѣій олтарь.</p>	<p>...і, під час співу „Світло тихе”, входять дякони до святилища і кадять св. трапезу з чотирьох боків і все інше так, як на „Господи, взиваю я”. За дяконами входить до святилища й іерей і очікує перед східцями, коли дякони, після кадження, повернуться до святилища і, вклонившись святим таїнам, стануть разом з ним перед східцями престолу”.</p>	<p>Під час співу „Світло тихе” дякон і священник входять у святилище перед св. трапезу, а свіченосці вертаються туди бічними дверми. Відтак дякон кадить усе, як під час „Господи, взиваю я” (див. ч. 33).</p>
--	--	--

Розглядаючи устав кадіння в часі співу гімну «Світло тихе», знову бачимо дві протилежні обрядові течії, які є присутні в уставових посібниках УГКЦ. Типікон, виданий у Перемишлі, приписує обкаджувати тільки престіл і нічого більше. Так, за свідченням Дольницького, приписує робити також і Грецький евхологіон⁸³. А також Досковський говорить про поклін священника перед святими дверми та вказує цілувати їх. Аналоги цим рубрикам не знаходимо в наших уставах, але є вони в російських. Наприклад, Розанов, описуючи

⁸⁰ ЛІТУРГІКОНЪ сїестъ СЛУЖБНИКЪ РІМЪ ꙗцѣв, 40 с.

⁸¹ Див. СЛУЖБНИКЪ ВО ЛЬВОВѢ ꙗцѣв, 11 с.

⁸² Розанов. Богослужбный устав православной Церкви, 21 с.

⁸³ Типик Української Католицької Церкви, 12 с.

офіційний російський Типікон, подає майже ідентичні вказівки⁸⁴. Але далі він згадує і про звичай Києво-Печерської лаври, в якому говориться:

Диакон, вшед в алтарь, кадит престол и горнее место. Иерей в царских вратах целует св. икони и тако входит в алтарь. Диакон снова исходит царскими враты и кадит предстоящих... возвращая в алтарь, паки кадит 1-ю страну престола и иереа...⁸⁵.

Дивним є той факт, що перемишльський унійний Типікон своїми вказівками є більш подібним до синодального московського Типікону, а не до звичаїв Києво-Печерської лаври, не кажучи вже про звичаї греко-католиків Галичини (що ми побачимо нижче).

Одностайними в цьому випадку є тексти Типика Дольницького та Ordo Celebrationis, які після виголосу «Премудрість прости» вказують входити в святилище та кадити престіл і все інше, як кадилося на «Господи, взиваю я», що доводить наше попереднє твердження про відсутність в нашій традиції звичаю кадити вечь храм в часі співу псалмів на «Господи, взиваю я». Бо гімн «Світло тихе» є занадто коротким, щоб дякон встиг обкадити всю церкву. Варто згадати також приписи про це кадіння в унійних Літургіконах, які мають свої особливості та не є зовсім повними і чіткими. Унівський Службеник пише тільки про кадіння ікон з обох боків дяконом ще перед виголосом «Премудрость прости», але не говорить про подальше кадіння взагалі⁸⁶. У львівському Службенику⁸⁷ знаходимо те, що й в римському, який говорить: «Діаконъ кадитъ всѧ по ѡбывчаю»⁸⁸. З цього видно, що авторитетність в даному питанні, як має відбуватися це кадіння, належить джерелам, які цей «звичай» точно та детально описують, а також є офіційними в нашій Церкві.

Таблиця 16. Прокімен і читання

<p>По концѣ же свѣтѣ тихій, глаголетъ Диаконъ: Вонмимъ. Іерей, Міръ</p>	<p>„По відспіванні „Світло тихе” диякони підходять до святих дверей і перший з них, дивлячись на людей,</p>	<p>Після кадження і закінчення пісні дякон, підійшовши до св. дверей і дивлячись на людей, виголошує: „Будьмо</p>
---	---	---

⁸⁴ Див. Розанов. *Богослужбный устав православной Церкви*, 20 с.

⁸⁵ Розанов. *Богослужбный устав православной Церкви*, 21 с.

⁸⁶ Див. *СЛУЖБЕНИКЪ. Ъ УНІВЪ* ꙗцѣ, 440 с.

⁸⁷ Див. *СЛУЖБЕНИКЪ. ВО ЛЬВОВѢ* ꙗцѣ, 5 с.

⁸⁸ *ЛИТУРГИКОНЪ СЪСЪТЪ СЛУЖБЕНИКЪ. РИМЪ* ꙗцѣ, 28 с.

<p>всѣмъ. И паки дїаконъ: премѣдрость вѣнчимъ. И поѣтса прокїменъ ѿ прочитываютьса и стїхи егѡ</p> <p>ВѢрацса же свѣщенникъ къ западѣ, согбенъ имѣай рѣцѣ, стоїтъ ѡждидай исполненїа прокїмена, таже покланяетса предъ стѡю трапѣзою ѿ такѡ стоїтъ, зрѣ къ востокѡмъ. Аще же сѣтъ Парамїа, по Прокїменѣ глѣтъ Дїаконъ аще нѣст егѡ самъ Іерей) Премѣдрость. Чтѣць глѣтъ ѡ кѡдѣ сѣтъ, сїестъ: ѡ Бытїа, илї Притчѣй, илї Соборнагѡ посланїа (ѿмѣкъ) чтенїе. И зноѡа Дїаконъ вѣнчимъ.</p>	<p>виголошуе: „Будьмо уважнї“; іерей, також обернувшись правим боком до людей, благословить їх хрестоподїбно правицею, складеною, як для благословення на Літургїї, співаючи: „Мир всїм“, і тоді, другий диякон також виголошуе до людей: „Премудрїсть! Будьмо уважнї“.</p> <p>Під час співу прокїмена зі стихами обертаються всі трое до престолу, а іерей, вклонившись низько св. таїнам, їде вправо за престїл і сидить там під час читань. Диякони залишаються біля святих дверей і, перед заголовком кожного читання, перший з них виголошує до людей: „Премудрїсть!“, а після заголовку – другий, так само до людей: „Будьмо уважнї!“. Якщо не буде дияконів, це все виголошує іерей зі свого мїсця“.</p>	<p>уважнї“. Священик, обернений на захїд; благословляє: „Мир всїм“. Диякон: „Премудрїсть, будьмо уважнї“ і священик, залишаючись там зі схрещеними на грудях руками, чекає на закінчення прокїмена. Потїм, якщо були читання, священик робить перед престолом малий поклін та їде до сидїння, а диякон залишається поблизу св. дверей і перед заголовком кожного читання виголошує до людей: „Премудрїсть“, а після заголовка, також до людей: „Будьмо уважнї“.</p>
---	---	---

Щодо подальших дїй, то всі три устаѡи, вказують священнику стояти перед престолом під час співу прокїмена, на відмїну від російських, де священник виголошує мирствування, стоячи коло горного мїсця⁸⁹. Проте слова першого та третього джерела переґукуються зі словами синодального Службника, де зазначено: «ВѢрацса же свѣщенникъ къ западѣ, согбенъ имѣай рѣцѣ, стоїтъ ѡждидай исполненїа прокїмна, таже покланяетса ѿ ѡходитъ на мѣсто своѡ»⁹⁰. Також є цікавим те, що, як слушно зауважує Розанов, ні в російському Типїконї, ані в Октоїху не згадується про відхїд на горне мїсце священника.⁹¹ Нашї Службники подають дуже скромнї вказївки, якї обмежуються самими згадками за прокїмен. Найбільш багатослівним є римський Службник⁹², який, замїнивши слово «свѣщенникъ» на «іерей», повторює слова російського Службника, котрий не говорить чїтко про відхїд іерея за престїл. Тому бачимо,

⁸⁹ Див. Розанов. *Богослужбный устав православной Церкви*, 21 с.

⁹⁰ Сїнодальна тїпографїа. *СЛУЖБНИКЪ*, 16 с.

⁹¹ Див. Розанов. *Богослужбный устав православной Церкви*, 21 с.

⁹² Див. *ЛИТУРГИКОНЪ сїестъ СЛУЖБНИКЪ РИМЪ* 4-ацѣв, 28 с.

що наш звичай, щоб священник залишався перед святою трапезою в часі співу прокімену, є давнім, а не новітнім літургійним навіюванням, йому навіть є відповідна старша рубрикальна традиція синодального обряду, як ми вже побачили вище.

Щодо подальших дій, а саме про відхід священника до горного сідалища перед читаннями Паремій, то перемишльський Типікон взагалі за це не згадує, а Дольницький та Ordo чітко говорять, що священник відходить за престіл після прокімена, щоб там сидіти в часі читань. Службеник Шептицького про це каже так: «вземлютсѧ ꙗ́. чтѣніѧ, на нѣхже іерей сѣдѣтъ за престѣломъ, ѿшѣдъ тѧмъ десною стороною, поѣмъ прокіменъ»⁹³. В римському Літургіконі зазначено так: «взѣмлютсѧ ꙗ́ чтенїѧ, при нѣхже іерей сѣдѣтъ на горнѣмъ мѣстѣ, не на срединѣ ѣгѡ, но съ южной стороны свѣтѧгѡ престѣла»⁹⁴. Ця рубрика про дії священнослужителів в часі читань на Вечірні, як бачимо, не є спірною в церковному уставі богослужінь.

Таблиця 17. Від ектенії „Промовмо всі” до Литії

<p>По чтѣніѧхъ же ѡвїе Дїѧконъ, глѣтъь средѣ Цѣркве на амвѡнномъ камени столѣ екѣтѣнію: Рцѣмъ вси: и возгласъ ѿ сщѣнника. По возгласѣ ликъ чтѣтъ: Сподѡби Гдѣи въ вѣчеръ сей: и зновѧ Дїѧконъ, или Іерей прѣдъ трапѣзою, аще нѣсть Дїѧкона: Испѡлнимъ вечернюю молитвѣ нашу Гдѣви: и возгласъ ѿ Іерей: Іѧкѡ блѧгъ и челоѡлюбѣецъ: Тѧже Миръ всѣмъ, и Дїѧконъ: Главѣ вѧша Гдѣви приклонїтѣ. Іерей врзгласъ, Бѣди держѧва:</p>	<p>„По закінченні читань іерей приходить перед східці і, разом з дияконами, вклоняється святим таїнам. Після цього підходить іерей до престолу, а диякони відходять перед іконостас, і перший з них співає ектенію „Промовмо всі”, а другий, після „Сподоби, Господи”, – ектенію „Сповнім”. Виголоси до ектенії співає іерей, а після першого виголосу ектенії „Сповнім”, співаючи „Мир всім”, благословляє людей правицею так, як перед прокіменом. Під час молитви на похилення голови священнослужителі і всі люди схиляють голови”.</p>	<p>35. Після читань священник вертається до престолу, а диякон, віддавши йому шану, обходить св. трапезу, виходить північними дверми і, ставши перед зачиненими св. дверми, виголошує ектенію „Промовмо всі”, а священник: „Бог милостивий”. По „Сподоби, Господи” диякон співає ектенію „Сповнім”. Священник виголошує: „Бо Ти Бог милості”. Хор: „Амїнь”. Священник благословляє: „Мир всім”. Хор: „І духові твоєму”. Диякон: „Голови ваші перед Господом схилять”. Хор: „Тобі, Господи”. Коли священник проказує молитву на прихилення голови, всі схиляють голови до самого виголосу „Нехай буде влада”. По виголосі диякон вертається</p>
--	---	--

⁹³ СЛУЖБЕНИКЪ ВО ЛЬВОВѢ ꙗцѣф, 7 с.

⁹⁴ ЛИТУРГИКОНЪ сѣсть СЛУЖБЕНИКЪ РИМЪ ꙗцѣв, 31 с.

Далі всі три джерела, подають богослужбову структуру після читання Паремій та дії священника й диякона в тому часі. Оскільки структура Великої Вечірні з Литією є усталена в наших літургійних книгах, то й церемонії в цьому часі суто нічим не відрізняються.

Таблиця 18. Вихід та кадіння на Литії

<p>Посѣмъ Діако́нъ, взѣмъ, каділницѣ и испроси́въ благослове́ніа исхо́дитъ предъ Іере́мъ вземши́мъ стѣ́йи крѣстъ: и преди́дѣши́мъ ѿмъ двѣ́ма свѣ́тильни́кѣма, исхо́дѣтъ въ притво́ръ (а́ще нѣ́сть Діако́на самъ Іере́й съ каділницею и кресто́мъ исхо́дитъ). Исхо́дѣтъ же и вси бра́тѣа съ ни́ми и ли́ки въ притво́ръ пою́ще стихи́ры ли́тїи ны пра́здникѣ (или́ хра́мѣ а́ - ю стихи́рѣ и стѣ́омѣ, а́ще емѣ вѣ́нїе вѣ́детъ). И та́мъ кади́тъ Діако́нъ или самъ Іере́й (а́ще Діако́на нѣ́сть) всѣ́ стѣ́иа ико́ны и насто́атѣла, ли́къ и всѣ́хъ по обы́чаю,</p>	<p>„Після виголосу „Нехай буде влада царства твого”, коли запалюються в цілій церкві і роздаються церковному братству та іншим людям свічі, обидва хори збираються посеред церкви і починають співати литійні стихири. Диякони, вклонившись перед святими дверми, входять, кожний своїми дверми, до святилища і, ставши перед східцями престолу і вклонившись низько перед ним, приймають кадильніці, і один з них (що ліворуч) ще й всенічник (литійник) з хлібами, які будуть благословлені. Іерей, тримаючи в правиці хрест, підходить перед східці престолу і, вклонившись разом з дияконами перед престолом, виходять всі разом зі святилища: іерей – середніми, а диякони – бічними дверми. Підійшовши до тетраподу, кладе диякон на ньому всенічник з хлібами, і тоді, всі вони, попереджувані хором і свічконосцем, прямують у притвір, або, якщо його нема, на місце поблизу дверей церкви і там стають обличчям до престолу: хори – по боках, а священнослужителі – в один поперечний ряд, тобто іерей поміж дияконів. Диякони, прийнявши від іерея благословення кадила так, як на „Господи, звиваю я”, кадять обидва разом іерея, потім кожний свій хор і, на кінці, обидва разом нарід, кожний перед собою.</p>	<p>57. По виголосі „Нехай буде влада царства Твого” священник з хрестом в руці, а диякон – з кадильніцею виходять північними дверми або, якщо існує звичай і святі двері будуть відчинені, священник виходить святими, а диякон – північними дверми. Звідси йдуть у притвір або, якщо його немає, на місце неподалік вхідних дверей святині, попереджувані хором і свіченосцями. Диякон, прийнявши благословення кадила, кадить святі ікони, якщо вони будуть у притворі, потім – священника, хор і людей.</p>
---	--	--

Аналізуючи приписи наших основних уставів, бачимо, що вихід на Литію та кадіння на її початку в кожному з них має певні відмінності, а саме, знову постає питання про святі двері та порядок кадіння. Також бачимо своєрідну особливість в уставі отця Дольницького – згадка про запалення всього світла, яке є в церкві перед початком Литії. Це є цікавою особливістю унійного

благочестя, адже згадує не тільки про церемоніальні рубрики послідовних дій служителів, як це роблять інші Типікони, але й про мирян, яким роздаються запалені свічки, завдяки яким краще освітлюється весь храм.

Типікон Досковського приписує дияконіві приймати кадильницю та благословення на неї в святилищі. Чіткої згадки, якими саме дверми виходять священнослужителі з вівтаря, немає. Тут описано про сам похід, а саме, що всі йдуть в ряд: спочатку два свіченосці, за ними – диякон з кадилом, потім священник з хрестом. Дольницький у своєму Типіку подає більш детальний опис. У нього диякони, як і у Досковського, приймають кадильниці в святилищі (другий диякон також несе литійник), але, на відміну від попереднього Типікону, тут благословляються кадила вже в притворі. Друге джерело чітко говорить про двері, якими будуть йти служителі на Литію: ієрей іде святими, а диякони – бічними. Устав богослужінь подає два варіанти, як ієрей з дияконом виходять з святилища: перший говорить обом виходити північними дверми, так як православні⁹⁵, а другий, більш автентичний, подає все за логікою Дольницького – священник з хрестом іде царськими дверима, а диякон з кадилом – північними. Благословляється кадило тут, як і в Типіку УКЦ, у притворі.

Саме кадиння у всіх трьох уставах є всередині притвору або церкви та не є обходом всього храму, як було на початку Великої Вечірні з Литією, або як є у православних уставах і в перемишльському Типіконі як на «Господи, взиваю я». Проте бачимо певні відмінності. Досковський приписує спочатку диякону або, за його відсутності, ієрею кадити всі ікони, які є в притворі, потім настоятеля, хор та людей за звичаєм. Подібно подає і *Ordo Celebrationis*, однак, замість настоятеля, говориться, що диякон після ікон кадить священника, хор і людей. В Типіку є дещо відмінна послідовність. Про кадження ікон в основному тексті не вказано нічого. Диякони кадять священника, хори (кожен свій зі свого боку) і людей. Про них говориться хіба в кінці зноски до тексту: «Однак, якщо

⁹⁵ Див. *ТІПІКОНЪ*, 20 с.

в притворі будуть і ікони, належить спочатку кадити їх, бо так вказано в давніх типіках»⁹⁶. З цієї зноски та її умовного формулювання можемо припустити, що про ікони не згадано в основному тексті через непристосованість та необлаштованість притворів галицьких церков та соборів для походу в них з храму вірних і святилища служителів і людей на відправу Литії.

Не можна оминати увагою приписи наших Літургіконів, які допоможуть пролити світло на відповідність і автентичність греко-католицьких уставів. Унівський Службеник говорить про послідовність походу так: «Іерей ѿ среды Олтаря и Діакѡ, свѣщеносцемъ прѣ идѡщимъ. и Кліромъ стѣхиріи настоѡщаго Прѡдныка поющимъ, исхѡдѡтъ на мѣсто ѡбычное, на немже по скончаніи стѣхирѡ Діаконъ Глѣтъ. Єписѡ Бже...»⁹⁷. Про кадиння не згадується взагалі, а тільки про похід. Службеник львівський частково підтверджує нашу теорію про непристосованість галицьких притворів для литійного моління, хоча говорить, що похід відбувається: «вкѡпѣ въ притворѡ»⁹⁸, але далі зазначає: «Діаконъ, приѣмъ бѡгословеніе кадїла ѿ іерейѡ, кадїтъ ікѡны (ѡще сѣтъ), іерейѡ, лікы и люди...»⁹⁹. Саме словами «якщо є» можна пояснити відсутність вказівки кадити ікони притвору в Типіку Ізидора Дольницького. Літургікон римський подає іншу, непритаманну галицькій, традицію: «исхѡдѡтъ вкѡпѣ сѣверною странѡю...»¹⁰⁰, про що чуємо також із третього джерела, яке, як ми вже зазначали, є з цим Службеником однієї редакції. Про ту ж саму традицію виходу на Литію до притвору через північні двері пише й Василій Розанов в своєму «Богослужбовому Уставі», а саме, що священник разом з дияконом, який тримає кадило, йдуть північними дверима до притвору, також тут не згадується, що священник тримає в руці на престольний хрест¹⁰¹. Однак мусимо зауважити,

⁹⁶ Типик Української Католицької Церкви, 14 с.

⁹⁷ СЛУЖБЕНИКЪ. ВЪ УНѢВѢ ꙗѡѡѡ, 441 с.

⁹⁸ СЛУЖБЕНИКЪ. ВО ЛЬВѢВѢ ꙗѡѡѡ, 9 с.

⁹⁹ СЛУЖБЕНИКЪ. ВО ЛЬВѢВѢ ꙗѡѡѡ, 9 с.

¹⁰⁰ ЛИТУРГІКОНЪ сїєсть СЛУЖБЕНИКЪ. РИМЪ ꙗѡѡѡ, 40 с.

¹⁰¹ Див. Розанов. Богослужбный устав православной Церкви, 21 с.

що в зносі до основного тексту він говорить цілком протилежне до цієї традиції виходити через північні двері: «Этот выход делается для совершения литии... по установившейся практике совершается через отверстие царские двери»¹⁰². Цей текст був написаний ще на початку ХХ століття, та говорить, що на той час у Православній Церкві в Російській імперії встановився ідентичний до нашого звичай виходити священнику на Литію святими дверима, однак в силу певних чинників та часу той звичай зник та був повернутий старий, бо станом на зараз православні богослужбові вказівки говорять про закриті царські двері та вихід на Литію північними дверми¹⁰³.

Молитвослов ОО. Василіян зазначає в цьому місці наступне: «кадження за уставом; священник з хрестом у руці, а диякон з кадильницею ідуть у притвор»¹⁰⁴. Тобто, не вказує, яке саме має бути кадіння та якими дверима йти, але ясно говорить за хрест в руці священника та похід до притвору. Не можемо не зауважити про те, що ні один з наших уставів нічого не говорить за знімання священником фелону після того, як він був одягнутий перед Входом, а отже, з цього бачимо, що на Литію священник має виходити не тільки через царські двері та з хрестом у руці, але ще й у фелоні, який має на ньому бути до кінця вечірнього богослужіння. Православні ж устами чітко кажуть, що священник йде на Литію тільки в епитрахилі¹⁰⁵.

Тому, підсумовуючи рубрикальні особливості виходу на Литію та кадіння під час литійних стихир, бачимо, що перше та третє джерело подають модель, яка потребує ідеальних обставин, а саме: великого притвору, який прикрашений багатьма іконами, а друге джерело, швидше за все, адаптувало свої рубрики до реалій свого часу. Щодо виходу, то можемо ствердити, що в нашій традиції є відповідний припис виходити ієреєві на литійну частину Вечірні центральними дверима іконостасу та тримати при цьому хрест у руці.

¹⁰² Розанов. *Богослужебный устав православной Церкви*, 21 с.

¹⁰³ Бойко. *Практичні вказівки для священно-церковнослужителів при звершенні богослужінь*, 39 с.

¹⁰⁴ *Часослов // Молитвослов*, 31 с.

¹⁰⁵ Бойко. *Практичні вказівки для священно-церковнослужителів при звершенні богослужінь*, 39 с.

2.5. Від Литії до закінчення Вечірні.

Таблиця 19. Литійні молитви

<p>и Ѡтложивши кадилицѣ, станеть на своѣмъ мѣстци. По скончаніи же стихиръ со Главою и Нынѣ, возглашаетъ Діаконъ или не бывшъ Діаконъ самъ Іерей во оуслышаніе всѣмъ, молитвѣ сїю: Спаси Бже люди твоѣ, и благослови достоѣніе твое: Ѡкв въ Молитвословѣ, даже до концѣ. Ликъ, Гди помилѣи бѣ и прочіѣ молитвы.</p> <p>Посѣмъ возглашаетъ Іерей: Оуслыши ны Бже: Ликъ Амѣнь. Таже глаголетъ: Миръ всѣмъ, Діаконъ глаголетъ: Главы ваши Гдѣви приклонѣте. И всѣмъ главы приклоншымъ, и на зѣмлю приникшымъ, - Іерей молѣтса велегласно: Владѣкв многомилостиве Гди Исусе Хрѣте Бже нашъ: По исполненіи еѣ, Ликомъ поющымъ амѣнь,</p>	<p>По закінченні литійних стихир диякони, починаючи від першого, співають поперемінне екстенію „Спаси, Боже”, після якої виголошує іерей: „Вислухай нас, Боже” і, співаючи „Мир всім”, благословить хрестоподібно правицею. Під час прикінцевої молитви „Владико многомилостивий”, що її співає іерей, всі стоять, схиливши голови”.</p>	<p>По закінченні литійних стихир диякон виголошує екстенію „Спаси, Боже, людей Твоїх”. На кінці виголошує священник: „Вислухай нас, Боже” і благословляє людей: „Мир всім”. Диякон закликає: „Голови ваші”, священник піднесеним голосом проказує молитву „Владико многомилостивий”</p>
---	--	---

Виголошення литійних молитов, або литійної екстенії, є ідентичним у всіх уставах, та не потребує детального опису рубрик кожного зокрема. Ця частина Литіє є сталою та неможливою для різномаїтних звичаїв, тому й не зустрічаємо ніде в наших книгах різницю в цій рубриці.

Таблиця 20. Вхід в храм вірних, стихири на стиховні

<p>входимъ въ храмъ, и поютса стиховнымъ стихирѣ Ѡ обоихъ ликвѣхъ вкѣпѣ. - И свѣщники оубв поставлѣютса Ѡ обою странѣхъ предѣкрашеннагв тетрапѣда (четверонѣжца), на нѣмже чѣтыри сосѣды крестаобразнв поставлѣни сѣтъ къ благословѣнію сице: Блюдо єдино съ пѣтїю хлѣбы на средѣ съ горы; второеже, въ нѣмже єсть пшеница Ѡ долѣхъ противъ пѣрвагв. Третій же сосѣдъ, въ нѣмже єсть вино, Ѡ малагв лика, си єсть десныѣ страны, Ѡ неѣже єсть Ѡбразъ Бѣы. Четвѣртый, въ пѣмже єсть елей, Ѡ великагв лика, сиєсть, Ѡ лѣвыѣ страны, Ѡ неѣже єсть Ѡбразъ Владѣки Хрѣта.</p>	<p>„Після молитви співають хори „Амѣнь” і вертаються до церкви разом зі священнослужителями, де, ставши позаду них, починають співати стиховну, а священнослужителі, спочатку диякони, а за ними іерей, увійшовши у храм стають в один ряд перед тетраподом.</p>	<p>і, по її закінченні, вертаються всі у храм до тетраподу, на якому знаходяться підготовані для благословення п’ять хлібів, пшениця, вино та елей (олія); священник і диякон стають перед ним, а свіченості – праворуч і ліворуч них по протилежних боках.</p>
--	--	---

Після завершення литійних молитов слідує вхід в храм вірних. Всі три порівнювані нами устави приписують священнослужителям виходити перед тетрапод та зазначають, що литійник має стояти саме на ньому, а не на окремому столику. Може виникнути сумнів щодо першого джерела, бо є уточнення до слова «тетрапод», а саме «четвероніжець», але не говориться, що його окремо доставляють, тому можемо припустити, що йдеться саме за класичний (знаний нам) тетрапод. Перемишльський Типікон акцентує в цьому місці багато уваги на розміщенні литійних хлібів, пшениці, вина і олії. Слідом за ним римський Устав обмежується тільки згадкою про них, а Типік Дольницького в цьому місці не згадує про них нічого. Унівський Служебник говорить, що якщо має бути благословення хлібів на Вечірні, то параеклезіарх: «поставлѣ Тетрапоѡ, прѣмо Великомѡ Ѡлтарѡ, посреѡдѣ Цркви...»¹⁰⁶. Служебник Шептицького в цьому місці не говорить нічого, однак далі чітко мова в ньому буде йти за тетрапод¹⁰⁷. Про окремий столик для литійника говорить римський Служебник: «Предлагаетса же на оуготованнѣмъ столѣ ради благословенїа пать хлѣбовъ...»¹⁰⁸. Із словами цього Служебника перегукується припис про столик з «Богослужбового Уставу Православної Церкви», де говориться: «Светильники, внесенные во храм, поставляются с двух сторон стола, на который ставится блюдо с пшеницей и пятью хлебами...»¹⁰⁹. А рубрика про свічки коло столика дуже подібна зі словами отця Якова Досковського: «И свѣщники оубо поставлѣются ѡ обою странѡ предѡкрашеннагѡ тетрапода (четверонѡжца), на немже четыри сосѡды». Отже, дивлячись на згадки богослужбових та уставових книг про те, чи потрібно поставляти литійник на тетрапод чи на окремий столик, бачимо, що в давніших виданнях говориться про виніс тетраподу. Цей звичай також зберігся в синодальному обряді. Однак,

¹⁰⁶ *СЛУЖЕБНИКЪ*. ВЪ ѲНѢВѢ ꙗѡѡлг, 441 с.

¹⁰⁷ Див. *СЛУЖЕБНИКЪ*. ВО ЛЬВОВѢ ꙗѡцкѡ, 10 с.

¹⁰⁸ *ЛИТУРГИКОНЪ* сієсть *СЛУЖЕБНИКЪ*. РИМЪ ꙗѡцмѡв, 48 с.

¹⁰⁹ Розанов. *Богослужбный устав православной Церкви*, 21 с.

як бачимо з більшості джерел, в нашій Церкві встановився відмінний звичай класти литійне блюдо на тетраподі, який в нашій традиції є широким та зручним для цього, і тому в наших церквах не було потреби в виносі додаткового столика, бо його функцію виконував тетрапод.

Таблиця 21. Від «Нині відпускаєш» до благословення хлібів

<p>По скончаніи стѣхирѣ: Нынѣ ѿпущаеши. Трѣтое: и по Очѣ нашѣ, Іерей возглашае: Иѣкѣ твоѣ естъ црѣтво: Пѣвцы же поютъ, аще естъ Гдѣи или Богородичный празникъ, Тропарь празникѣ г. аще же стѣгѣ великагѣ пѣматъ, Тропарь стѣгѣ в. и Бѣе Дѣво а. (прѣч. зри оуказъ). Пѣваемъ же послѣднемъ тропарю велегласнѣ и коснѣ (протѣжѣннѣ), Діаконъ прѣемъ благословѣнїе ѿ Іерей (по нашѣмъ же обычаю самъ Іерей), кадитъ крестаобразнѣ тетраподъ, на немъже предрѣченна къ благословѣнїю оуготовленна сѣтъ, и пѣки хлѣвы ѿ предѣ токмѣ.</p>	<p>По відспіванні стиховні і „Нині відпускаєш” хори відмовляють трисвяте з „Отче наш”, а іерей виголошує: „Бо твоє є царство” і, коли хори почнуть співати тропарі, бере кадильницю і, як щойно перший диякон промовить: „Благослови, владико, кадило”, вкладає ладан, благословить його і, сказавши: „Благословенний Бог наш”, кадить з чотирьох боків покладені на тетраподі хліби: спочатку спереду, потім з південного боку, зі східного і, на кінці, з північного. Перед і після кадження належить ієрєві низько вклонитися св. таїнам від сходу, а по поклоні обернутись лівим своїм боком до тетраподу. По кадженні належить йому обернутись правим своїм боком до св. таїн і по поклоні відійти на північний бік тетраподу. Тропарі беруться в такий спосіб: Якщо свято господне або богородичне – тропар свята тричі, без „Слава, і нині”. Якщо буде свято святого зі всенічним в неділю, то тропар „Богородице Діво” двічі і тропар святого раз, без „Слава, і нині”. Якщо буде свято святого в седмичний день, то тропар святого двічі і „Богородице Діво” раз, без „Слава, і нині”. (Колись всенічне відправлялось щонеділі, і тоді тропар „Богородице Діво” співався тричі)”.</p>	<p>Під час співання відпустового тропаря диякон, після благословення кадила, кадить тетрапод від чотирьох боків і тільки настоятеля та священника.</p>
---	--	--

По виголосі священника «Бо твоє є Царство» Типікон Досковського спочатку говорить, що кадіння литійних хлібів зверхує диякон, однак в дужках каже, що згідно з нашим звичаєм, кадить сам священник, також остання редакція перемишльського Типікону 1903 року в зносі до цієї рубрики додає, що так наказує і Львівський Синод¹¹⁰. Це й, як єдиний варіант, подає Типік Дольницького, детально роз'яснюючи, як саме має кадити священник. Спосіб кадіння в них є трохи відмінним, бо перше джерело каже, що кадить зі всіх

¹¹⁰ Романовский. *ТИПІКОНЪ*. Перемишль 1903, 28 с.

боків і знову спереду хліби, а друге говорить кадити з чотирьох боків та не повторювати кадиння спереду тетраподу. Третє джерело приписує тільки один варіант кадиння, а саме: першу версію, яка є в перемишльському Типіконі, тобто віддає це кадиння дияконові, проте не каже знову кадити тетрапод спереду.

Унівський Службник також, як і в перших двох джерелах, приписує кадити Іерею: «Лікомъ Тропаръ поюцимъ, ѿереѣи кадитъ прѣложеное къ блъгвенію...»¹¹¹. Зі слів львівського Службника, який, щоправда, пише не чітко, можна зрозуміти, що кадить також священник: «іереѣи: Іѿко Твоѣ ѣсть црѣтво: Посѣмъ, лікомъ поюцимъ тропаръ, кадитъ прѣложеное къ блъгословенію на тетраподѣ ѿ четырёхъ странъ»¹¹². Про диякона в цій рубриці не згадується. Римський Службник є суголосний з римським Уставом, однак в Уставі говориться: «диякон...кадитъ тетрапод», а в Службнику: «діаконы кадитъ ѿкрестъ столѣ...»¹¹³, про питання тетраподу ми вже говорили вище. Знову бачимо відповідності перемишльського Типікону та римських видань з російською синодальною традицією, яка в своєму уставі подає робити так: «Диакон, приняв от священника благословение, кадит вокруг стола (с четырех его сторон трижды), также предстоятеля и иерея, и снова хлебы только спереди.»¹¹⁴. Як і в римських літургійних виданнях, говориться за стіл і намісника, останнього також і згадує перемишльський Типікон. А повторне кадиння спереду хлібів відповідає першому джерелу.

Дивлячись на однакостайність в дотриманні рубрики, яка говорить, що перед благословенням хліби кадить священник, а не диякон, в літургійних книгах нашої Церкви різних епох, можемо ствердити, що цей припис не можна уневажнювати та нівелювати. Благословення хлібів є своєрідною кульмінацією

¹¹¹ *СЛУЖБНИКЪ*. ВЪ ѸНЕВѢ ꙗѿлг, 444 с.

¹¹² *СЛУЖБНИКЪ*. ВО ЛЬВОВѢ ꙗцкѣ, 10 с.

¹¹³ *ЛИТУРГИКОНЪ* сієсть *СЛУЖБНИКЪ*. РИМЪ ꙗцѣв, 49 с.

¹¹⁴ Розанов. *Богослужбный устав православной Церкви*, 24 с.

литійного моління, тому, мабуть, і постала ця традиція, щоб підкреслити важливість звершеної події самим священником.

Таблиця 22. Благословення литійних хлібів, пшениці, вина та олії

<p>И держащъ Діаконъ лѣвою рѣкою кадѣлицѣ, десныа же трема персты ораръ и рекшъ: ГДЪ помолимса: Іерей глаголетъ молитвѣ велегласно: Гди Исусе Хртѣ Бже нашъ, благословивый пѣть хлѣбѣвъ и пѣть тысащъ (народа) насытивый:</p> <p>И подѣмъ єдинъ хлѣбъ знаменетъ съ нимъ прочѣа хлѣбы. И єгда речетъ: САМЪ (и НЫНѢ ВЛАДИКО) БЛАГОСЛОВИ: оуказетъ десницею, превративъ ю дланію горѣ, на хлѣбы, ХЛѢБЫ СІА: (Такожде на пшеницѣ, и вино и єлей:) ПШЕНИЦУ, ВИНО и ЄЛЕИ.</p>	<p>„По відспіванні останнього тропаря відбувається благословення хлібів в такий спосіб: Згори на всенічник кладуться п'ять просфор, тобто чотири навхрест разом, а п'ята – над ними. На споді всенічника – пшениця, з лівого боку, тобто від ікони Богородиці – посуд з вином, з лівого – з єлеем. Після того, як перший диякон виголосить: „Господеві помолімся”, іерей підносить правицею горішню просфору і починає співати молитву благословення „Господи Исусе Христе”; коли він виголосить: „Сам і тепер, владико”, кладе горішню просфору на інші чотири і співає далі: „Благослови ці хліби †, пшеницю †, вино † і єлей †» і, називаючи кожне з чотирьох, благословить його”.</p>	<p>58. Після заклику диякона: „Господеві помолімся” і відповіді хору: „Господи, помилуй” священник бере один хліб і благословляє ним інші хліби, а потім відкладає його і піднесеним голосом виголошує молитву „Господи Исусе Христе, Боже наш”. Коли говорить „Сам благослови”, вказує правою рукою на хліби, пшеницю, вино й олію.</p>
--	---	--

Дії священника під час благословення всього, що є на литійнику, однаково описані в Типіконі Досковського та Ordo Celebrationis. В них сказано, що священник після виголосу диякона «Господеві помолімся» та відповіді хору «Господи, помилуй» бере рукою верхній хліб та знаменує або благословляє ним чотири нижні хліби, на яких він лежав до цього. Різниця в цих уставах є в тому, що Досковський приписує це робити під час молитви благословення, а Ordo – перед нею. Далі ці два устави кажуть класти під час слів «Сам благослови» верхній хліб на місце та вказувати правицею на те, що згадуватиметься по черзі в молитві, а саме: на хліби, пшеницю, вино та олію. Те ж саме приписує робити Розанов¹¹⁵ та римський Літургікон¹¹⁶. В Типіку Дольницького знаходимо іншу

¹¹⁵ Див. Розанов. *Богослужбный устав православной Церкви*, 21 с.

¹¹⁶ Див. *ЛИТУРГИКОНЪ СІЄСТЬ СЛУЖБНИКЪ РИМЪ* 4-ацѣв, 49 с.

логіку благословення. Спочаку священник підносить верхній хліб, не благословляючи ним нічого, та на словах «Сам благослови» кладе просфору назад на інші, і аж тоді, коли в молитві згадує за те, що буде благословлятися, благословляє, а не вказує на кожне зокрема. Такої ж логіки дотримуються і наші Служебники. Унівський говорить так: «Іерейъ взимаѣ верхѣ лежащѣю Прѣсфорѣ, гласно Млѣтвѣ глаголетъ... самъ и нѣтъ Блѣкв Блѣгви хлѣвы сіа, † (И тѣ ѡбѣ просфорѣ и дѣже въ полѣ, персти прѣтѣжѣны показѣа глѣи.) Пшеницѣ, † Вино † и ѡлей †...»¹¹⁷ із зображень хрестів та слів «персти прѣтѣжѣны показѣа» можна зрозуміти, що говориться саме за благословення рукою кожного зокрема. А львівський Служебник подає ще точніше: «вознесѣ десницею верхнюю просфорѣ, начинаетъ пѣти... самъ (и тѣ положѣ просфорѣ верхнюю на прочихъ четырехъ, блѣгословитъ кѣждо ѡ четырехъ вещей на изречѣни кѣа)...»¹¹⁸. Також варто зазначити, що в усіх унійних книгах, за винятком римського Уставу, бо римський Літургікон, говорячи про устрій литійника, каже за просфори¹¹⁹, та перемишського Типікону, говориться саме за «просфору», а не так, як у православних, за «хліб».

Знову бачимо відмінності в наших уставових нормах, які можна віднести до суто унійних та до православних. Згідно з унійними нормами, на литійнику мають стояти просфори, а не просто хліби, та під час молитви благословення священник підносить верхню просфору і на словах «Сам благослови» кладе її на місце, після чого благословляє правицею окремо просфори, пшеницю, вино та олію. За православними нормами, на литійнику лежать хліби, а не просфори та іерей, і священник спершу благословляє нижні чотири хліби верхнім, який тримає в правій руці, а потім, поклавши його, вказує долонею на кожне зокрема, що є на литійнику, коли про них згадує.

¹¹⁷ СЛУЖЕБНИКЪ. ѿ Унівѣ ѡдѣлѣ, 444 с.

¹¹⁸ СЛУЖЕБНИКЪ. ВО ЛЬВОВѢ ѡдѣлѣ, 11 с.

¹¹⁹ Див. ЛИТУРГИКОНЪ СІЄСТЬ СЛУЖЕБНИКЪ РІМЪ ѡдѣлѣ. 48 с.

Таблиця 23. Закінчення Великої Вечірні з Литією

<p>По скончаніи молитвы и по яминѣ, поетъ ликъ: ВѢди ѿма ГДне благословенно ѿ нынѣ и до вѣка, г. на гласъ д̣ и. Таже чтѣтса Псаломъ ѿг. Благословлю ГДА на всѣкое время. И глаголемъ егò до: не лишѣтса всѣкагw блага. Слава и нынѣ: ГДИ помилѣй г. благослови. Іерей же шедъ стѣнетъ предъ царскими враты, ѡжидѣи совершеніа Псалма, зрѣ къ западѣ. И по скончаніи Псалма, Іерей, къ народѣ благословляѣ, глаголетъ: Благословеніе ГДне на васъ, тогw благодѣтїю и человеколюбіемъ, всегда, нынѣ, и присно, и во вѣки вѣкѡвъ. Ликъ же изрѣкъ яминь, начинаетъ: Слава во вышнихъ Бгѣ, и на землїи миръ, въ человецѣхъ благоволеніе г. Таже: ГДИ оустнѣ мои ѡвѣрзеши, и оустѣ мои возвѣстѣтъ хвалѣ твою, в. кроткимъ и тихимъ гласомъ. Посѣмъ чтѣтъ шестопсалмїе (ѣѡпсалмы). Іерей же иъвлечѣетса сцѣенныхъ одеждъ. Оугашаютьса и свѣщы, ѡставляѣ токмw лампадѣ горѣщѣ предъ вѣдѣчною и бѣѣною ікѡною.</p>	<p>„По закінченні молитви, коли хори відповідають „Аминь” і читають псалом „Благословлю Господа”, один з дияконів бере всенічник з поблагословенними хлібами, в цей час хори відходять на свої місця, а всі троє священнослужителів входять до святого: іерей – середніми, диякони – бічними дверми. Диякони віддають свічі і всенічник, після чого всі троє стають перед східцями престолу і одразу по словах псалма „Ніякого блага не забракне”, іерей, обернувшись вправо до людей, благословляє їх хрестоподібно, одночасно співаючи: „Благословення Господне на вас” і, обернувшись вліво до престолу, починає утренью від „Слава святий” „.</p>	<p>59. По закінченні молитви хор співає: „Нехай буде ім’я Господнє благословенне”, а священник входить з дияконом південними дверми у святолице, або іерей – святими (див. ч. 57), а диякон – південними і стають перед св. трапезою. Після цього хор читає 33-й псалом „Благословлю Господа” до „ніякого блага не забракне”. Після цього всього відчиняються святі двері, якщо вони ще не були відчинені, і священник благословляє зі св. дверей людей: „Благословення Господне на вас”. Хор: „Аминь” і починається відпуст від заклику диякона: „Премудрість”, як про це зазначено наприкінці чину вечірні без всенічного (див. ч. 36, прим.). 60. Якщо до вечірні зі всенічним долучається безпосередньо утренья, священник по виголосі „Благословення Господне на вас” зачинає св. двері і скидає фелон. Читець: „Слава во вишніх Богу” (3), „Господи, губи мої відкрий” (2) і після цього – шестипсалмїе. Священник виходить північними дверми перед св. двері і проказує потиху утреньї молитви.</p>
---	---	--

Завершення Великої Вечірні з Литією в кожному з цих трьох уставів має свої суттєві відмінності. Перше та друге джерело, як ми вже писали в підрозділі 1.1, бачать це богослужіння як першу частину Всенічного Бдіння, тому й не мають згадок про великий відпуст, як третє джерело, а говорять, що після «Благословення Господнє на вас» Бдіння продовжується Утренью. Про це, як можливий, але вже не обов’язковий варіант, говорить і Устав богослужінь в 60 пункті. Перемишльський Типікон подає плавний перехід з Вечірні в Утренью,

що можемо знайти також і в Богослужбовому Уставі Православної Церкви¹²⁰ як стали традицію російського синодального обряду. Цей перехід виглядає наступним чином: після благословення священником людей хор співає «Амінь» та початок Утрені – «Слава во вишніх Богу». Типікон Досковського подає також після Псалма 33 «Слава і нині, Господи, помилуй (3), Благослови» і тоді виголос священника «Благословення Господнє на вас», чого не знаходимо в інших уставах. Що цікаво, то в наступних редакціях Перемишльських Типіконів подано дещо іншу структуру переходу з Вечірні на Утреню. Типікони 1870 року¹²¹ під редакцією о. Григорія Шашкевича та 1903 року¹²² редакції о. Василя Романовського так, як і видання 1852 року о. Якова Досковського, зберігають «Слава і нині, Господи, помилуй (3), Благослови» після 33 Псалма, однак, на відміну від першого видання, приписують, після слів «Благословення Господнє на вас» та відповіді хору «Амінь» співати «Іменем Господнім благослови, Отче» і після цього священнику виголошувати «Слава святій». Таку ж логіку переходу має й збірник «Вечірня і Утреня» 1937 року¹²³.

Дольницький в своєму Типіку, на відміну від інших, дуже чітко прописує послідовність подій після благословення хлібів до кінця Вечірні. Він говорить, що диякон (точніше один з двох дияконів) забирає литійник з тетраподу до святилища, про що більше ніде не згадується. Тут також чітко говориться, якими саме дверима мають повертатися священнослужителі до святилища. Після закінчення Псалма 33 священник благословляє людей словами: «Благословення Господнє на вас» та починає Утреню від «Слава святій».

Римський Устав богослужінь подає закінчення Вечірні згідно з новішим її розумінням, а саме: як самостійного, окремого від Утрені, богослужіння. Тому після слів «Благословення Господнє на вас» в пункті 59-му говориться про великий відпуст, а не про обов'язкове продовження Всенічного Бдіння Утреною. Цей Устав говорить в пункті 60-му про продовження Вечірні

¹²⁰ Див. Розанов. *Богослужебный устав православной Церкви*, 24 с.

¹²¹ Див. Шашкевичъ. *ТѢПІКОНЪ*, 18 с.

¹²² Див. Романовский. *ТѢПІКОНЪ*. Перемишль 1903, 29 с.

¹²³ Див. *ВЕЧІРНЯ І УТРЕНА*, 19 с.

Утреною, як можливий, але не конечний хід подій, що є присутнім також, як ми вже зазначали, і в наших римських Службнику¹²⁴ і Часослові¹²⁵. Напевно, це була відповідь на виклик часу, коли Всенічне Бдіння вже не було таким поширеним явищем. Також, якщо все ж таки після Вечірні буде братися Утренья, то цей Устав, як і звісно ж римський Службник з Часословом, притримуються лінії Досковського з Розановим та говорять, що після «Благословення Господнє на вас» Утренья починається без виголосу ієрея «Слава святій» співом хору «Слава во вишніх Богу».

Якщо подивитися на те, що говорять унійні Службники, то в них чітко проглядається стала відповідність один одному з пізнішими Перемишльськими Типіконами і Типиком Дольницького в традиції починати Утренью після Вечірні священничим виголосом «Слава святій». Унівський Службник подає варіант, який є в Дольницького, де після благословення закінчується Вечірня і одразу починається Утренья виголосом «Слава святій»¹²⁶. Львівський Службник в кінці Вечірні подає великий відпуст, однак після нього зазначає наступне: «Ще же кз Всеніщномъ вѣдѣнію присовокъплъакъ Оўтренья, ієрей, имѣѣ на севѣ епїтрахїль ѣ фелонъ ѣ Окочавъ Вечерню словесы Блгословенїе Гдне на васъ: ѡбращаетса кз Олтарю,.. возглашаетъ: Слава стѣѣй...»¹²⁷. В цьому тексті ми вже бачимо нове розуміння Вечірні як самостійного богослужіння, яке закінчується відпустом, однак за потреби може служитися разом з Утреною. Ця логіка повністю відтворена в *Ordo Celebrationis* та присутня в інших виданнях *recensio ruthena*. Її ми також бачимо в василіанському Молитвослові 1990 року, де говориться: «І великий відпуст. Якщо зараз же наступає Утренья, священник виголошує: Слава святій...»¹²⁸.

Не можемо не згадати за структуру та особливості великого відпусту в наших богослужбових та літургійних джерелах. В Типіконі Досковського цей

¹²⁴ Див. *ЛИТУРГИКОНЪ сїєсть СЛУЖБНИКЪ РИМЪ* ꙗцѣѣв, 52 с.

¹²⁵ Див. *ЧАСОСЛОВЪ РИМЪ* ꙗцѣѣн, 282 с.

¹²⁶ Див. *СЛУЖБНИКЪ ѣ ѿнѣѣѣ ꙗцѣѣлг*, 445 с.

¹²⁷ *СЛУЖБНИКЪ ВО ЛЬВОВѣ* ꙗцѣѣѣ, 11 с.

¹²⁸ *Часослов // Молитвослов*, 36 с.

відпуст поданий в кінці Утрени на Всенічному Бдінні. Він виглядає так, що Іерей, а не Диякон, каже «Премудрість», хор – «Благослови», знову іерей – «Благословенний Христос Бог наш...», відповідь хору – «Утверди Боже святу католицьку віру православних християн на віки вічні!», священник – «Пресвята Богородице, спаси нас», люди – «Чеснішу» і далі звичайно¹²⁹. Редакція Перемишльського Типікону 1870 року вже віддає виголос «Премудрість» диякону та міняє текст виголос хору «Утверди, Боже,... католицьку віру» попередньої редакції на «Утверди Бже правѣю вѣрѣ вѣки вѣкѣвъ»¹³⁰. А видання 1903 року, говорячи за великий відпуст в тексті закінчення Всенічного Бдіння, міняє вже слово «правѣю» на «православною»¹³¹, однак в тексті Великої Вечірні без Всенічного цей Типікон подає термін «католицьку віру», а не «православно». Але в зносі до тієї рубрики подає цікаву інформацію про цю колізію в наших літургійних книгах щодо цієї фрази: «Примѣчаніе: Св. Конгрегація о Розширенію вѣры для справѣ Восточныхъ рѣшеніемъ зъ дня 19. Маа 1887. повелѣваетъ лишіти вѣ Употребленіи вѣ книгахъ находящюеса слово «православный». Зри Дод. до Свн. Львов. зъ р. 1891. ст. 401»¹³². Цікавим є те, що в цих словах є посилання на Львівський Синод, однак в синодальному тексті уставу Великої Вечірні, який поданий в кінці цього Типікону, все ж таки вжите слово «Католическою». Аналогічний відпуст до тексту Львівського Синоду поданий в Типіку о. Ізидора Дольницького, де говориться за католицьку віру¹³³. Римський Устав в даному випадку дипломатично написав: «Хор: «Амїнь. Утверди, Боже.»»¹³⁴ Унівський Служебник приписує диякону говорити «Премудрість», а в виголосі «Утверди» подає так: «Утверди Бже православною вѣрѣ Католическою вѣ вѣки вѣкѣвъ»¹³⁵.

¹²⁹ Див. Доскóвсїй. *ТВПІКѢНЪ*, 36 с.

¹³⁰ Шашкѣвичъ. *ТВПІКѢНЪ*, 23 с.

¹³¹ Романовский. *ТВПІКѢНЪ*. Перемишль 1903, 35 с

¹³² Романовский. *ТВПІКѢНЪ*. Перемишль 1903, 20 с.

¹³³ *Типик Української Католицької Церкви*, 17 с.

¹³⁴ *Типик Української Католицької Церкви*, 503 с., п. 36.

¹³⁵ *СЛУЖБНИКЪ*. в Ѵнѣвѣ ꙗѲлг, 457 с.

Львівський – «вѣрѣ каѳолическѣю»¹³⁶, а римський подає до вибору два варіанти, але слово «каѳолическѣю» взято в дужки та перед ним додано «йли»¹³⁷. Така ж логіка є в молитовнику «Прийдіте поклонімся»¹³⁸. Молитвослов, який видав монастир Студіону подає ще інакшу версію: «Утверди, Боже, святу православну – християнську віру на віки віків»¹³⁹. Василіанські видання, як церковнослов'янські (жовківські Часослови 1906¹⁴⁰ та 1938¹⁴¹ років, та «Вечірня і Утреня»¹⁴²), так і українські, (Молитвослов¹⁴³) подають слово «католицьку».

В даному питанні ми не ставили собі за мету показати, яке з вищенаведених формулювань є правильними чи переважаючими в нашій традиції – це не є метою нашого дослідження. Радше ми хотіли показати весь аспект даної термінологічної колізії, яка є присутня в наших богослужбових книгах та яка потребує свого вирішення в майбутніх офіційних та зобов'язуючих для всіх літургійних виданнях нашої Церкви.

Отож, поглянувши на варіанти версій закінчення Великої Вечірні з Литією, точно можемо ствердити той факт, про який ми писали ще на початку цього розділу, що до цього богослужіння в українській греко-католицькій Літургії є два розуміння та підходи. Старіший підхід розуміє її, як першу складову більшого чину, а саме Всенічного Бдіння. Новий підхід бачить її не тільки першим компонентом Бдіння, але й самостійним богослужінням, як рівно ж і Велику Утреню – самостійною відправою, яка служить у свій час вранці окремо від Вечірні.

¹³⁶ *СЛУЖБНИКЪ ВО ЛЬВОВѢ* ꙗцѣѣ, 11 с.

¹³⁷ Див. *ЛИТУРГИКОНЪ сїєсть СЛУЖБНИКЪ РИМЪ* ꙗцѣѣѣѣ, 51 с.

¹³⁸ Див. *Прийдіте поклонімся*, 317 с.

¹³⁹ Див. *Молитвослов*. Рим 1992, 33 с.

¹⁴⁰ Див. *ЧАСОСЛОВЪ ЖОВКВА* ꙗцѣѣѣ, 62 с.

¹⁴¹ Див. *ЧАСОСЛОВЪ ЖОВКВА* ꙗцѣѣѣ, 141 с.

¹⁴² Див. *ВЕЧІРНА І УТРЕНА*, 19 с.

¹⁴³ *Часослов // Молитвослов*, 36 с.

2.6. Вказівки щодо Архиєрея в унійних уставах.

Таблиця 24. Вказівки щодо Архиєрея

1.Початкове кадіння		„Нехай буде відомо всім: 1. Якщо буде присутнім також архиєрей, то в цьому випадку, належить дяконам підійти до його престолу і кадити його обидвом разом, а після цього, відійшовши на середину, кадити крилоси та ін. 2. Дяконам і ієреєві, по закінченні кадження кожної ікони, архиєрея, крилосу, хору і людей, належить вклонятись їм, а кадячи престіл, вклонятись лише спереду”.	
2.Благословення Входу	(аще прилѣчитса Єїпѣ вѣти въ Церкѣ, Діаконъ идѣтъ къ немѣ и кадѣтъ егѣ, и предѣ нимѣ преклонѣ главѣ, благословѣніе прѣмлетѣ, Іерею ни єдино ѿ сѣхъ творѣцѣ). По скончаніи же стихѣры вхѣдитѣ Діаконъ посредѣ, и начертѣвъ крѣстѣ съ кадѣлицею, возглашѣетѣ велегласно: Премѣдростѣ, прѣости.	Якщо в церкві буде і архиєрей, дякони ідуть до нього і кадять його, а перший дякон, схиливши перед ним голову, просить у нього благословення входу: „Благослови, владико, вхід святих твоїх” та ін.; ієрей, в цьому разі, нічого не робить.	

Не можемо не згадати, що в наших уставах є також присутні згадки про присутність Єпископа під час служіння Великої Вечірні з Литією. Щоправда, вони є досить скромні та поодинокі. Можливо, через те, що Єпископи не приймали активної участі в самому служінні, а просто приходили взяти молитовну участь, сидячи на своєму архиєрейському амвоні та уділяли благословення в потрібні моменти. Також можемо припустити, зважаючи на той факт, що Єпископами часто ставали настоятелі монастирів, про молитовну, але не службову присутність який устав згадує¹⁴⁴, то вони й залишили звичний (монаший) для себе спосіб участі в богослужіннях Часослова. Можливо, тому й

¹⁴⁴ Див. Доскóвскій І. *ТѢЛѢСНѢ*. Перемышль 1852, 12 с.

не було підстав та необхідностей для прописання рубрик архиєрейського сужіння під час Великої Вечірні з Литією.

В Типіконі Досковського за Архиєрея згадано лише один раз, в контексті Входу. Там говориться, що, якщо буде Єпископ присутній в храмі, то дякон з кадильницею підходить до нього та спочатку його кадить, після чого, схиливши голову, приймає благословення на Вхід, що є незвичним, згідно з логікою кадіння, де спочатку має благословлятися кадило, а потім відбуватися кадіння. Можливо, про благословення кадильниці просто не згадано, як про очевидну річ, а благословення, яке уділяє Єпископ після кадіння його дяконом, є безпосереднім благословенням Входу, який має відбутися.

Типик УКЦ є багатшим від попереднього Типікону аж на одну рубрику. Перша згадка про Архиєрея тут є під час початкового кадіння, що після обкадження іконостасу та цілого храму дякони підходять до місця, де він знаходиться, та обидва разом кадять його і тоді вже починають кадити хори та людей. Наступна рубрика є саме про Вхід, де все прописано аналогічно, як в перемишльському Типіконі, тільки тут говориться за двох дяконів, а в Досковського – за одного.

Ordo Celebrationis, на жаль, не має жодної згадки про присутність Єпископа на Великій Вечірні з Литією. Не згадують за нього також й інші літургійні видання *recensio ruthena*. Можливо, це зумовлене тим, що вони в першу чергу були видані для клиру, щоб впорядкувати літургійне життя на розсіяних по всьому світі парохіях нашої Церкви.

Бачимо, що наші устави є максимально лаконічні в поодиноких згадках про дії Архиєреїв під час їхньої присутності на Великій Вечірні з Литією. Однак треба не забувати, що в першу чергу Єпископи, як церковна влада, видавали уставові нормативи для свого клиру, щоб ті могли гідно та однообразно звершувати священнодійства та чини згідно з притаманним Східній Церкві благочестям. Тому всі устави є адресовані до ієреїв з дяконами, яким вони і дають чіткі (кожен в свою міру) вказівки.

Отже, зробивши детальний аналіз основних та найповніших за своїм змістом уставових книг, які були видані в Українській Греко-Католицькій Церкві в XIX-XX століттях, а також порівнявши їх між собою та з іншими літургійними книгами, що містять богослужбові вказівки, можна зробити певні висновки. В нашій Церкві відбулася трансформація літургійного розуміння Великої Вечірні з Литією, а саме: усвідомлення її як самостійного богослужіння, яке не обов'язково розпочинає Всенічне Бдіння та не продовжується Утреною. Це розуміння та метод такого служіння присутні в наших літургійних книгах вже з першої половини XX століття та закріплені в офіційному Уставі богослужінь. Також на основі даного порівняння ми побачили суттєві традиційні елементи, які створюють відмінності в служінні Вечірні з Литією у нашому українсько-візантійському та російському синодальному обряді. І змогли визначити накладання в наших богослужбових книгах питомих та штучно запозичених елементів з заміною перших другими. Завдяки нашому дослідженню були визначені впливи російської богослужбової практики на перемишльські та римські видання літургійних книг і визначено оригінальні церемоніальні ознаки богослужбових та уставових видань Галичини XVIII-XX століть. Проаналізовано застарілі приписи наших Типіконів і Служебників та вказано на їхню неактуальність в новій богослужбовій практиці. В даному дослідженні ми побачили певну тенденцію виокремлення парафіяльної богослужбової практики УГКЦ від монастирської, що добре видно по згадках перемишльського Типікону про настоятеля (монастирська традиція) та вказівки про парафіяльні храми в Типіку Дольницького, що показує здоровий розвиток літургійного благочестя та парафіяльного життя.

Основними відмінностями, які різнять наші устави з православними, є кожне кадіння, які звершуються на досліджуваному нами богослужінні, устав про незачиненні святі двері від Входу до кінця Вечірні, вихід на Литію священником через відкриті царські двері з хрестом в руці та в фелоні, місце

знаходження литійника під час Литії, спосіб благословення литійних хлібів, закінчення Вечірні великим відпустом.

Також після аналізу уставів УГКЦ можемо побачити, що найбільше уваги питанню богослужбового уставу наша Церква приділяла в період з кінця ХІХ до середини ХХ століть. Між першим виданням перемишльського Типікону та виданням Типика Дольницького пройшло 47 років. Між Типиком Дольницького та появою в світ римського Уставу пройшло 54 роки. Від видання офіційного Уставу Богослужінь до сьогодні минуло вже аж 70 років. З даного дослідження можемо сконстатувати той факт, що в кожному з цих трьох уставів є певні елементи, які втратили свою актуальність, тому висловлюємо надію на те, що наша Церква знову зверне свою увагу на питання офіційного Типікону, та невдовзі світ побачить його нове, поправлене видання.

РОЗДІЛ 3

БОГОСЛОВСЬКЕ РОЗ'ЯСНЕННЯ ВЕЛИКОЇ ВЕЧІРНІ З ЛИТІЄЮ ЗГІДНО ЛІТУРГІЙНИХ ВИДАНЬ УГКЦ

Богословське наповнення та зміст Великої Вечірні з Литією є головним ключем до розуміння важливості вечірньої молитви християнської спільноти взагалі. Адже не можна зрозуміти сенсу богослужіння, не заглибившись в те, що воно означає, що пригадує та до чого закликає. Не можна дивитися на християнське богослужіння, як на текстовий набір молитов і нормовані книжними рубриками церемонії, які з'являлися і накопичувалися впродовж історії. Вечірня з Литією не є просто структурною відправою, яку можна розкрити, поглянувши на її хронологічне формування та обрядові різновиди. Все це буде не повним та не до кінця зрозумілим без богослов'я. Саме тому в цьому розділі буде проаналізований та висвітлений богословський зміст структури (формування якої ми досліджували в першому розділі) і церемоній (проаналізованих та порівнюваних в другому розділі) Великої Вечірні з Литією в Українській Греко-Католицькій Церкві на основі її богословсько-літургійної спадщини.

Наша Церква завжди дбала про просвітництво народу й навчання віри, що є прямим виконанням заклику Ісуса Христа: «Ідіть і навчіть усі народи» (див. Мт 28, 19-20). Саме тому й вона в свій час видавала різні посібники катехитичного характеру, зокрема й по Літургії, де детально роз'яснювала, що означають ті чи інші відправи та обрядові звичаї.

В даному розділі ми хочемо поглянути на феномен Великої Вечірні з Литією крізь призму унійного богослов'я, яке знаходимо в різних наших Літургіках і Катехизмах. Першим та одним з головних джерел, з яких будемо черпати богословський матеріал, є «**ПОУЧЕНІЄ** в **Обрѣдахъ хрѣтіанскихъ**» 1779 року (далі «**ПОУЧЕНІЄ**»), видане з дозволу о. Пантелеймона Купчинського ЧСВВ. Також будуть розглядатися Літургійний катехизис о. Олександра Духновича, виданий у Львові в 1855 році, Літургіки: Маркела Попеля (1863), владики Юліана Пелеша (1885), Олексія Торонського (1898), о. Євгена Гузара

(1910), о. Леоніла Лужницького (1923). Завдяки цим матеріалам ми зможемо побачити, як виглядала богословська картина Великої Вечірні з Литією в нашій українській греко-католицькій Літургії.

3.1. Пояснення Вечірні з Литією як Богослужіння.

Зважаючи на те, що більшість літургійних посібників, які видавалися в нашій Церкві були видані в період з кінця XVIII до початку XX століття та були відображенням більш наукової чим практичної Літургії, можемо бачити в них майже одностайне притримання тієї логіки, що Велика Вечірня з Литією є першою частиною Всенічного Бдіння, яке відрізняється від буденних богослужінь своєю протяжністю та торжественним характером¹. Попель у своїй Літургії говорить про це так: «*Нинѣ оу насъ... досвѣта въ праздникъ самъ вечерня велика съ литією... соединяется съ утренюю, и то соединенье... называется всеночнимъ вѣдѣнемъ*»². Владика Юліан Пелеш говорить дещо по-іншому. В його Літургії йдеться про те, що перед великими святами служиться Велика Вечірня з Литією, яку зазвичай називають Всенічним Бдінням або просто Всенічне. Та потім пояснює, чому саме так називають цю Вечірню: саме тому, що це є в пам'ять про те, що християни колись цілу ніч перед святом проводили в молитві. Хоча після Вечірні з Литією він приписує, посилаючись на перемишльський Типікон, одразу брати Утреню.³ Лужницький, говорячи про Всенічне, спочатку згадує про давню практику, що до Вечірні, яка, як він зазначає, є покайним богослужінням, додавалося ще одне покайне чинопослідування, а саме Литія. Він його також називає «всенародное» та говорить, що по цьому чині бралася Утреня. Далі зазначає, що пам'ять про це лишилася дотепер через відправу у великі свята цих трьох богослужінь звечора попереднього дня або зі світанку самого дня свята, і це, як він каже, є так зване

¹ Див. ПОПЕЛЬ М. *ЛИТУРГИКА. ЛЬВОВЪ 1863*, 252 с.

² ПОПЕЛЬ. *ЛИТУРГИКА*, 253 с.

³ Див. Пелеш Ю. *Літургіка. Біографічні матеріали*. Харків 2019, 379 с.

Всенічне⁴. Гузар пише, що у всі великі свята, крім Пасхи, служиться Всенічне, що є на згадку безустанних нічних чувань ранніх християн. Також під словом Всенічне він розуміє з'єднання Великої Вечірні та Утрени.⁵ Торонський в своїй Літургії говорить так: «Перед великими празниками Вечерня має ще Литію і благословене хлібів, вина, елея і пшениці, і сполучає ся з Утреною, що називає ся „Всенощним (бдінієм)”»⁶. З цього бачимо, що в більшості літургійних підручників побутувало давнє розуміння богослужіння Великої Вечірні з Литією, як початку всенародного Всенічного Бдіння, що своєю назвою символізувало та пригадувало присутнім молитву ранньої Церкви. Також є видно, що в унійних літургіках у визначенні характеру литійної Вечірні надавали перевагу торжественності характеру відправи, але були й ті, хто наголошував на важливості покаянного змісту.

3.2. Богословське розуміння початку вечірнього богослужіння.

Велика Вечірня з Литією, згідно з нашим дослідженням, в унійному благочесті розпочинається кадінням всього храму. **«ПОУЧЕНІЄ»** чітко говорить нам про його богословський зміст. З його пояснення це кадіння символізує та пригадує присутнім на відправі людям біблійну подію творення світу, як Божий Дух ширяв над водами, які уособлюють стоячих в тиші людей. Кадильний дим символізує благодать Духа Святого. Також говориться про богословський порядок самого кадіння, що воно починається від святилища, бо Господь наш Ісус Христос саме з нього, як з джерела, виливає на всіх благодать. Саме це злиття благодаті від Христа до народу означає вихід священника зі святилища для обкадження цілого храму⁷. Маркел Попель також говорить, що кадіння всієї церкви відбувається перед виголосом «Слава святий»: **«Царскіи врата отчинаются, священникъ авлається съ кадильницею и кадитъ всю церковь, а**

⁴ Див. Лужницький Л. *Мала літургіка*. Львів 1923, 26- 27 с.

⁵ Див. Гузар Є. *Літургіка Гр. Кат. Церкви*. Львів 1910, 65 с.

⁶ Торонський А. *ЛІТУРГІКА ГР. КАТ. ЦЕРКВИ. Друге виданє*. Львів 1898, 51 с.

⁷ Див. **ПОУЧЕНІЄ** в *Обрѣдахъ хрѣтіанскихъ*. 1779, 55 с.

передъ нимъ иде дѣаконъ со свѣчою. Покадивши церковь, священникъ входитъ въ святий олтарь; кадитъ святий престолъ. а послѣ возглашае, тако звикле на оутрени: „Слава сватѣй”»⁸. Говорячи про богословське значення цих дій, автор зазначає, що свічка означає «первовытное свѣтло послѣ мраковъ перваго вечера»⁹, а кадіння – присутність Святого Духа під час створення світу¹⁰. Літургіка владики Юліана Пелеша не зовсім чітко дає зрозуміти, коли саме відбувається початкове кадіння. В уставовій частині говориться, що воно є в часі 103-го Псалма, а в богословському роз'ясненні сказано не до кінця точно. Він пише, що коли є великі свята, то при торжественній Вечірні священник в єпитрахилі та фелоні представляє повноту дарів Духа Святого, відкривши святі двері, наповнює весь храм благовонними пахощами кадила, а перед ним іде диякон з запаленою свічкою. Значення цього кадіння та запаленої свічки у Пелеша є таким самим, як у Попеля. Духнович, на відміну від попередніх джерел, чітко каже, що це кадіння відбувається під час 103-го Псалма та символізує ласки Духа Святого і ширяння над водами¹¹. Торонський про місце кадіння говорить, як Попель, однак подає цілком інше богословське роз'яснення, яке вартує особливої уваги:

Отворене царских дверей означає щасливий стан перших людей в раю, коли они були еще в стані благодати Божої і коли їм царство небесне було отворене. Замкнене царских дверей по укінченю псалма означає, що по грісі перших людей скінчив ся щасливий стан їх, а рай і царство небесне були для них замкнені. Не довго були царські двері відчинені, бо не довго тривав щасливий стан перших людей в раю. Кадило означає благодать Божу, котра на людях почивала, як довго находили ся в стані невинности в раю. Свѣча, котру диякон несе, означає, що перші люди, як довго зіставали в стані невинности, мали свѣтлий (ясний) розум, пізнавали Бога і любили Єго, і були люблені Богом¹².

Саме його богословська інтерпретація початкових церемоній Великої Вечірні з Литією показує, що унійне літургійне богослов'я розвивалося та

⁸ ПОПЕЛЬ. *ЛИТУРГИКА*, 254 с.

⁹ ПОПЕЛЬ. *ЛИТУРГИКА*, 254 с.

¹⁰ Див. ПОПЕЛЬ. *ЛИТУРГИКА*, 254 с.

¹¹ Духнович А. *Литургическій Китехизисъ, или изьясненіе св. Литургии и некоторых церковныхъ обрядовъ*. Львовъ 1855, 123 с.

¹² Торонський. *ЛІТУРГИКА ГР. КАТ. ЦЕРКВИ*, 52 с.

подавало нові погляди і нове мислення щодо церковної традиції, а не переказувало одне і те ж в різні часи та різних виданнях. Такої ж богословської лінії притримується й Лужницький у своїй Малій Літургії¹³. Завдяки йому ми чітко бачимо, що це пояснення не є лише теологумою одного літургіста, а становить собою розвинуту богословську концепцію унійного благочестя. Про час та місце початкового кадіння ми досліджували в другому розділі даної роботи, а тут ми тільки хочемо показати його богословське значення та пояснення унійних богословів, а також визначити їхню спільність та відмінність між собою. З вищенаведених богословських пояснень бачимо, що, в основному, наші літургісти дотримувалися класичних богословських роз'яснень. Однак бачимо розвиток нового пояснення з праць Олексія Торонського та Леоніда Лужницького, які надали «антропоцентричне» значення для церемонії кадіння, а саме розкривають його у ключі перших людей в раю та їхнього благодатного стану до гріхопадіння, замість домінуючої «теоцентричної» розповіді про творення світу.

Після кадіння іерей голосно вголошує: «Слава святий, одноістотній, животворній і нероздільній Трійці, завжди, нині, і повсякчас, і на віки вічні»¹⁴. В давніших унійних Молитвословах¹⁵ та Часословах¹⁶ зустрічаємо ще і перелічення всіх Осіб Пресвятої Трійці. Цей виголос є тільки на Великій Вечірні з Литією та Утрені, бо звичним початковим виголосом для богослужінь Вечірні: Великої, Повсякденної та Малої – є «Благословенний Бог наш завжди, нині, і повсякчас, і на віки вічні»¹⁷. Прослава Пресвятої Трійці являє собою богословське продовження початкового кадіння. **«ПОУЧЕНІЄ»**, пояснюючи чому саме виголос «Слава святий», а не «Благословенний Бог», говорить, що це є на згадку, що Бог-Трійця є нашим Творцем та всього видимого і невидимого

¹³ Див. Лужницький. *Мала літургіка*, 28-29 с.

¹⁴ *Часослов // Молитвослов. Часослов – Октоїх – Трійдь – Мінея*. Рим – Торонто 1990, 9 с.

¹⁵ Див. **ВЕЧІРНА І УТРЕНА. ЖОВКВА** 1937, 6 с.

¹⁶ Див. **ЧАСОСЛОВЪ ЖОВКВА** 4-ацїи. 87 с.

¹⁷ *Часослов // Молитвослов*, 10 с.

причина¹⁸. Пелеш про виголошення цих слів говорить, що вони переносять нас в часи Старого Завіту, коли таємниця троїчних лиць ще не була достатньо відкритою, тому, пояснює він, в цьому виголосі не згадується осіб Пресвятої Трійці¹⁹. В Літургії Попеля не подається ніякого богословського пояснення, тільки сам виголос з переліченням Осіб Пресвятої Трійці²⁰. Торонський, на противагу Пелешу, подає виголос з переліченням Осіб і говорить наступне:

Священик приносить славу Богу в Тройці св., а то на знак, що в самому початку, як довго чоловік ще находив ся в стані невинности, мав він також ясне і докладне пізнане Бога, котре потім через гріх, потемніло ся²¹.

З його слів бачимо цілком інший підхід, який говорить про чітке пізнання Бога до гріхопадіння людини. Так само пише й Лужницький.²² Саме це пояснення виголосу «ГЛА́ВА СѢ́БѢИ Ѣ́ДЫНОСѢЩИ́НѢИ, ЖИВОТВОРА́ЩЕИ Ѣ́ НЕРАЗДѢЛИ́МѢИ ТРО́ИЦИ, О́ЦѢ Ѣ́ И СѢ́И Ѣ́ СѢ́О́МѢ ДѢ́ХѢ,...»²³ надає йому богословського та логічного значення. Бо, на перший погляд, може здаватися, що перелічення поіменно троїчних Осіб є «побожною» вставкою редакторів галицьких богослужбових видань, якої не було в давніх текстах²⁴ та якої немає в сучасних православних літургійних книгах²⁵. Однак, якщо подивитися на богословський підхід, який був розвинутий в унійній Літургії, можна побачити цілком зрозумілий сенс цієї вставки.

Псалом 103 або «передпочатковий» співається як подяку та похвалу Богові Творцю за його мудрісний устрій всього, що є у світі. «**ПОУЧЕНІЄ**» підсумовує все це такими словами: «І́АКѢ ВО БЛАГОДА́РЕНІЄ БѢ́ГѢ, ЗА ВСѢ́ І́А́ЖЕ КѢ́ НА́МѢ БЛАГОДѢ́АНІ́А Ѣ́ГѢ, ЧТО́МѢ БЫВА́ЕТѢ, ВѢ́ ТО́МѢ БО ВСѢ́ ТА́ ПОДРО́БНѢ Ѣ́СЧИСЛА́ЮТСѢ, Ѣ́МИ́ЖЕ ДѢ́ШѢ НА́ША ДО́ЛЖНА Ѣ́СТЬ ВОЗСТА́ВИТИСѢ́ КѢ́ СЛАВОСЛѢ́ВІ́Ю

¹⁸ Див. **ПОУЧЕНІЄ** в *Обрѣдахъ хрѣтіанскихъ*, 56 с.

¹⁹ Див. Пелеш. *Літургіка. Біографічні матеріали*, 379 с.

²⁰ Див. **ПОПЕЛЬ. ЛИТУРГІКА**, 254 с.

²¹ Торонський. *ЛІТУРГІКА ГР. КАТ. ЦЕРКВИ*, 52 с.

²² Див. Лужницький. *Мала літургіка*, 29 с.

²³ **СЛУ́ЖЕБНИКЪ** Ѣ́ У́НЕИ́Ѣ ꙗ́ДѢ́ГѢ с. 436

²⁴ Див. *Часослов. Краків 1491* // plc-ugcc.blogspot.com 61 с. (25.04.2023).

²⁵ Див. Видавничий відділ УПЦ КП. *Служебник. Частина перша*. Київ 2016, 9с.

Бжїю»²⁶, тобто представляє цей Псалом як подяку за всі Божі благодіяння до всього, що в світі існує. Попель²⁷ і Духнович²⁸ говорять про нього тільки в світлі творення світу, тобто надають йому тематичного, а не подячного характеру. Пелеш²⁹ та Торонський³⁰ слушно зауважують про подвійне значення цього Псалма – тематичне (творення світу) та подячне, яке впливає зі споглядання і пригадування тематичного змісту. Літургіка Євгена Гузара згадує тільки за тематичний характер творення та про величання Божої Премудрості³¹. В Лужницького подані обидва варіанти значення Псалма: «в котрім висказано, що Бог сотворив премудро цілий світ і ним управляє, та що ми повинні Йому за се дякувати»³².

Щодо значень передпочаткового Псалма, то немає багато варіацій щодо цього, адже головним його посилом та метою є саме прослава нашого Творця та подяка Йому за премудрий акт творення³³. Немає змісту додавати до нього інших непритаманних йому значень та символів, якщо він і так гармонійно знаходиться на своєму місці та в своєму розумінні. Можемо тільки зазначити, що найповніше його роль у вечірньому богослужінні розкрили Літургіки Пелеша, Торонського та Лужницького.

Після кадження та початкового виголосу повинні зачинитися царські двері. Це символічно пригадує нам закриті двері раю після гріхопадіння людини. Але, як каже «**ПОУЧЕНІЄ**», після гріха Адама не до кінця відхилився Господь від людей, а являвся їм через своїх ангелів, яких посилав з неба, «**сіце Діаконъ, тѣхъ знаменѡай, частѣ исхѡдитъ изъ Ѡлтарѡ, нѡ знаменѡющего**»³⁴. Тобто вихід

²⁶ **ПОУЧЕНІЄ** в *Обрѡдахъ хрѣтіанскихъ*, 56 с.

²⁷ Див. **ПОПЕЛЬ**. *ЛИТУРГИКА*, 254 с.

²⁸ Див. Духнович. *Літургическій Китехизисъ, или иязъясненіе св. Літургіи и некоторыхъ церковныхъ обрядовъ*, 123 с.

²⁹ Див. Пелеш. *Літургіка. Біографічні матеріали*, 379 с.

³⁰ Див. Торонський. *ЛІТУРГИКА ГР. КАТ. ЦЕРКВИ*, 52 с.

³¹ Див. Гузар. *Літургіка Гр. Кат. Церкви*, 63 с.

³² Лужницький. *Мала літургіка*, 27 с.

³³ Див. Allen. L. C. *Psalms 101-150 (Revised)*, WBC 21. Dallas 2002, 40-41 с.

³⁴ **ПОУЧЕНІЄ** в *Обрѡдахъ хрѣтіанскихъ*, 56 с.

диякона на виголошення ектеній перед зачинені святі двері і символізує старозавітні теофанії через Божих ангелів-посланців.

Далі слідує світільні молитви та Велика Єктенія. Ці молитви, згідно з Попелем, а точніше вихід священника в епитрахилі без фелону перед зачинені царські двері на моління світільних молитов, символізують Заступника роду людського – Христа, якого Господь в раю пообіцяв перед вигнанням першим людям. Ось як автор пояснює це:

Послѣ паденья, еще передъ изгнаньемъ его изъ раа, обѣщавъ емъ ходатаа... Тотъ первый лучъ надѣи примиренья... близналъ имъ съ оной таинственной рѣчи, которю справедливость Божая... произнесла (Быт. 3. 22-24): «И враждѣ положѣ междѣ тобою и женою, и междѣ сѣменемъ твоимъ и сѣменемъ ея: той твою блюсти вѣдетъ главѣ...» Такъ священникъ, образѣючи сего ходатаа и таковы принимаючи на себе его званье, выходитъ изъ олтаря... ходатайстае о нас грѣшныхъ..., тайно читаючи молитвы свѣтильничны³⁵.

Значення Великої ектенії пояснюється тільки в Літургії Пелеша, де зазначається, що вона є молитвою упавшого роду людського, якому ще в раю Господь обіцяв Відкупителя³⁶.

Спів вибраних стихів першої катизми «Блажен муж» символізує пророцтва про довгоочікуваний прихід обіцяного Відкупителя – Месії³⁷. Попель³⁸, Пелеш³⁹ та Торонський⁴⁰ говорять так само. Інші автори, яких ми розглядаємо, не згадують за символічне значення цієї частини Вечірні.

Дивлячись на богословські роз'яснення першого блоку Великої Вечірні з Литією в греко-католицькій літургійній літературі, можемо поділити наші джерела на ті, які притримуються класичного богословського розуміння, та ті, які, не заперечуючи його, розвинули новіші погляди на зміст та дії священнослужителів під час вечірнього богослужіння, а саме: ми побачили нові акценти нашого унійного богослов'я на людину – її стан не тільки після, але й до гріхопадіння. Акцент також є на тому, що вона втратила з гріхом, а не на її

³⁵ ПОПЕЛЬ. *ЛИТУРГИКА*, 255 с.

³⁶ Див. Пелеш. *Літургіка. Біографічні матеріали*, 380 с.

³⁷ Див. *ПОУЧЕНІЄ ш Обрядѣхъ хрѣтїанскихъ*, 56 с.

³⁸ Див. ПОПЕЛЬ. *ЛИТУРГИКА*, 256 с.

³⁹ Див. Пелеш. *Літургіка. Біографічні матеріали*, 380 с.

⁴⁰ Див. Торонський. *ЛІТУРГИКА ГР. КАТ. ЦЕРКВИ*, 53 с.

стані після того гріха. Бо, якщо поглянути на класичне пояснення, тоді проглядається така картина: Початкове кадіння, виголос «Слава святий», 103 Псалом – Бог в своїй премудрості творить світ; зачинення святих дверей, Велика ектенія – гріхопадіння людини; Блажен муж – пророцтво про прихід Месії. Ця модель є більш тематична та пригадує нам історію Старого Завіту від Адама до пророків. Нова богословська концепція, яку ми зустрічаємо в Торонського та Лужницького, завжди ставить в центр людину. Початкове кадіння, виголос «Слава святий» – благодатне буття людини в Едемському саду; 103 Псалом – Похвала та подяка Богові за все, що він створив. Зачинення святих дверей, Велика ектенія – гріх Адама, втрата благодатного стану, вигнання з раю; Блажен муж – обіцянка Бога через патріархів і пророків Відкупителя – Христа. Нова модель показує більше стосунки людини з Богом в світлі історії спасіння. Тому, на нашу думку, вона є цінним вкладом нашої унійної Літургії у величезний океан Візантійського богословського та обрядового благочестя.

3.3. Від 140-го Псалма до Литії.

Псалмами на «Господи, взиваю я» люди, присутні у церкві, уподібнюються праотцю Адаму, який в розкаянні голосив (взивав) до Господа. Тому й всі люди, за поясненням Духновича⁴¹, бачивши в особі священника, який за них молився, того небесного Заступника, самі мають взивати: «Господи, взиваю я до тебе, вислухай мене. Вислухай мене, Господи... Почуй голос моління мого, коли взиваю до тебе»⁴². Пелеш також зазначає, що народ, бачачи ту картину гріхопадіння і плачу прародичів, сам відчуває тяжіючу над ним провину та, подібно до них, зі всього серця взиває ці слова⁴³. Так само писав і Попель⁴⁴. Торонський пояснює ці псалми так: «Ті псалми як і стихири виражають чувство покайне. Каяти ся повинен був Адам, коли згрішив, каяти ся повинні і

⁴¹ Див. Духнович. *Літургическій Китехизисъ*, 124-125 с.

⁴² *Часослов // Молитвослов*, 20 с.

⁴³ Див. Пелеш. *Літургіка. Біографічні матеріали*, 380 с.

⁴⁴ Див. ПОПЕЛЬ. *ЛИТУРГИКА*, 258 с.

ми, коли під кінець дня пригадуємо собі на кінець нашого життя».⁴⁵ В нього ми бачимо ширшу та есхатологічну причину покаяння, а саме не тільки гріх прабатьків, який перейшов на все людство від них, але й пам'ять про смерть та заклик покаятися у всіх гріхах свого життя, щоб розкаяними перейти до вічності, коли прийде на це час. Літургіка Гузара⁴⁶, як і **«ПОУЧЕНІЄ»**⁴⁷, говорить, що стихи цих Псалмів пригадують нам старозавітних пророків, які мали навчити людей та проповідувати про прихід Божественного Спасителя. Лужницький також каже про покаляльний дух, але вже більше звертає увагу на кадинні, а не на змісті псалмів: «Підчас сего окаджує священник олтар, іконостас, люди. Кадило означає, що ми молимося, щоби наше покаяння було Господу приятне»⁴⁸. Про кадиння під час співу цих Псалмів Духнович в своєму Літургійному Катехизисі роз'яснює як про молитву, яка після гріхопадіння не могла без Заступника Христа підноситися на небо, а тепер через його заступництво, як кадильний дим, направляється до Господа.⁴⁹ У Пелеша знаходимо інше порівняння – це кадиння представляє ті старозавітні жертви, які від початків приносилися Богові, і має «предобразовати безкровну жертву нового Завіта...»⁵⁰.

Дивлячись на богослов'я Псалмів та стихир на «Господи, взиваю я», бачимо широкий спектр значень, який представляє кожен з авторів. Вони найперше означають плач Адама, потім покаляльну молитву всіх його нащадків, жертвоприношення Старого Завіту, навчання пророків про очікуваний прихід Месії. Підсилює ті богословські значення і символіка кадила, жертва якого приноситься в тому часі та означає піднесення того покаянного взивання людського роду до Господа.

Про детальне значення приготування до Входу та сам Вхід нам розповідає **«ПОУЧЕНІЄ»**. Спочатку тут пояснюється, що означає вихід правого та лівого

⁴⁵ Торонський. *ЛІТУРГІКА ГР. КАТ. ЦЕРКВИ*, 54 с.

⁴⁶ Див. Гузар. *Літургіка Гр. Кат. Церкви*, 63 с.

⁴⁷ Див. **ПОУЧЕНІЄ** *в Обрядях хрїтїанскихъ*, 56-57 с.

⁴⁸ Лужницький. *Мала літургіка*, 27 с.

⁴⁹ Див. Духнович. *Літургическій Катехизисъ*, 126 с.

⁵⁰ Пелеш. *Літургіка. Біографічні матеріали*, 380 с.

хорів на середину храму – воно являє собою з'єднання неба і землі, людей та ангелів у радості приходу в світ Сина Божого. Цей прихід Його у світ торжественно оспівується в догматах (перших Богородичних стихирах голосу). Два свічконосці, які йдуть попереду священнослужителів, являють собою Старий та Новий Завіти, які пояснюють Христові діяння. Виголос «Премудрість прости!», згідно з цим джерелом, звіщає, що Премудрість Божа – Христос своїм приходом підняв людство, яке через гріх до аду було погружене. Далі тут розповідається, що Сина Божого, який взяв на себе тіло, прийшовши у світ, знаменує собою ієрей, одягнений в фелон. Також в цій книзі подається пояснення Входу Левкадійського єпископа Натанаїла, який казав, що цей Вхід чиниться в пам'ять спасительного приходу Ісуса Христа на землю та життя Його між людьми, що можна побачити з молитви Входу, яку читає священник: «Бо прихід твій і вознесіння, і пожиття з людьми завжди благословенне...»⁵¹. Також цей Вхід означає і щасливий вхід Божих святих в небесне Царство, бо каже священник: «Благословенний Вхід святих твоїх»⁵².

Попель у своїй Літургії подає цікаву інтерпретацію, що Вхід є «отвѣтъ на наше поканіе, выраженное стихами „Господи возвахъ къ тебѣ“.., представляется милостивное пришествіе Спасителя... для возведенъ насъ къ горнѣмъ отечествѣ»⁵³. Пелеш, пояснюючи Вхід, говорить, що, коли священник відкриває царські двері, це є на знак того, що відкриваються двері раю, які закриті були після гріхопадіння людини, бо має вже прийти обіцяний Месія, що його являє священник собою, а диякон представляє пророків, які приготувляли дорогу для Христа⁵⁴. Торонський дуже лаконічно говорить, що Вхід символізує прихід Ісуса Христа на землю, якого являє собою священник. Кадило, яке приноситься під час Входу, означає Божу благодать, яка прийшла з Христом у наш світ. Свічки у свічконосців означають, що прийшовший у світ Христос є світлом для

⁵¹ Часослов // Молитвослов, 22 с.

⁵² Див. *ПОУЧЕНІЄ в Обрядѣхъ хрѣтіанскихъ*, 58-59 с.

⁵³ *ПОПЕЛЬ. ЛИТУРГИКА*, 261 с.

⁵⁴ Див. Пелеш. *Літургіка. Біографічні матеріали*, 380 с.

світу⁵⁵. Подібно говорить і Лужницький: «Вход означає прихід Спасителя, якого представляє священник. З приходом Спасителя розійшлася по світі Божа ласка немов пахуче кадило»⁵⁶.

Величавий гімн «Світло тихе», який співає хор після заклику «Премудрість прості», являє собою прославу Ісуса Христа, який, ставши людиною, приніс людству нове світло замість того, яке Адам втратив у раю⁵⁷. Літургіка Попеля також говорить про це, що тільки через втілення Ісуса доступним для людей стало світло Божої слави⁵⁸. Найкраще та найповніше пояснення цього гімну ми зустрічаємо саме в цій Літургії:

коли пришло сонце на западъ и мы видимъ свѣтло вечернѣе, которое такъ сладке для зрѣнья, переносачись отъ него мыслію ко вѣчному, незаходимому солнцу, мы немине невольню возбужаемся славословити виновника всякаго свѣтла, Бога трїединого, Отца и Сына и Святого Духа, а особенно прибѣгаемъ къ Сыну Божому, взываючи къ нему, що онъ..., како тотъ, который научилъ насъ достойно славити свѣтлю Троицы и дае намъ всѣмъ животъ: томъто и славитъ его весь мїръ христіанскій⁵⁹.

Інші літургіки (Гузара⁶⁰ та Лужницького⁶¹) подають подібні трактування цього гімну та акцентують на приході в світ Божої ласки. «**ПОУЧЕНІЄ**»⁶², Духнович⁶³, Торонський⁶⁴ також говорять про автора та історію цього гімну (про що ми досліжували в першому розділі цієї наукової роботи).

Після «Світла тихого» йдуть Прокімен, Паремії та ектенії (Сугуба і Прохальна), між якими співається «Сподоби, Господи». Прокімен, згідно з Попелем⁶⁵ та Духновичем⁶⁶, звіщає про Царя Христа, який у красу приодітий та силою опоясаний, якого (як і під час всього богослужіння) символізує ієрей, обернений в часі прокімена до людей. Пелеш гарно пояснює важливість

⁵⁵ Див. Торонський. *ЛІТУРГІКА ГР. КАТ. ЦЕРКВИ*, 54-55 с.

⁵⁶ Лужницький. *Мала літургіка*, 28 с.

⁵⁷ Див. Пелеш. *Літургіка. Біографічні матеріали*, 380-381 с.

⁵⁸ Див. **ПОПЕЛЬ. ЛІТУРГІКА**, 263 с.

⁵⁹ **ПОПЕЛЬ. ЛІТУРГІКА**, 263 с.

⁶⁰ Див. Гузар. *Літургіка Гр. Кат. Церкви*, 63 с.

⁶¹ Див. Лужницький. *Мала літургіка*, 28 с.

⁶² Див. **ПОУЧЕНІЄ в Обрядѣхъ христіанскихъ**, 59 с.

⁶³ Див. Духнович. *Літургическій Китехизисъ*, 128 с.

⁶⁴ Див. Торонський. *ЛІТУРГІКА ГР. КАТ. ЦЕРКВИ*, 55 с.

⁶⁵ Див. **ПОПЕЛЬ. ЛІТУРГІКА**, 265 с.

⁶⁶ Див. Духнович. *Літургическій Китехизисъ*, 129 с.

впливом латинських набожеств до страстей Господніх. Згідно з Духновичем, бачимо Литію, як: 1) покайне моління людей «**преди небесными вратами**»⁷⁴ (в притворі перед дверима до храму вірних), недостойних через гріхи поглянути на небо, але тих, які смиренно неоднократно просять милості в багаторазовому повторенні «Господи, помилуй»; 2) усильну молитву Божого люду про всі життєві потреби: Божу милість, захист від воєнного лихоліття, добрий врожай та мирні часи⁷⁵. Те саме говорить і Попель⁷⁶. Пелеш також пояснює Литійну частину Вечірні крізь призму покайня. Він зазначає, що людина, яка удостоїлася побачити прихід Христовий, воздавши Йому хвалу в співі гімну «Світло тихе», молиться в наступних ектениях про Божу ласку добре пережити прийдешній вечір, проте, почувши в Пареміях, як належить жити християнину, порівнює цей заклик із своїм життям та усвідомлює, що ще далеко їй до праведності, що не гідна вона тієї ласки, яку Спаситель виливає на неї. Тому в відчутті своєї гріховності виходить з храму у притвор, як в давній Церкві каянники, та зі смиренням просить Божого змилювання. Але, пише владика Юліан, через те що ця людина відчуває слабкість своєї молитви, просить інших вірних за неї своєю молитвою заступитися, так і тепер люди, зібрані на Вечірні в часі Литії, закликають на заступництво їм Пресвяту Богородицю зі всіма святими, щоб не тільки за них, але й за всіх, хто потребує допомоги, заступалася⁷⁷. Тут владика Пелеш дуже чітко та точно проводить паралелі між тим, що відбувається навколо людини в храмі під час вечірнього Богослужіння, та богословським значенням всіх його дій і піснеспівів. Торонський в § 29-му своєї Літургії подає такі відомості про характер Литії: «Коли єсть Литія на Вечерні, тогда, на знак покайня, виходять сьвященники і вірні в притвор, де співвають ся одвітні стихири...»⁷⁸. Так само про чинення Литії на знак покайня пише й Лужницький⁷⁹. Далі Торонський так, як і Духнович з Попелем, буде

⁷⁴ Духнович. *Літургическій Китехизисъ*, 130 с.

⁷⁵ Див. Духнович. *Літургическій Китехизисъ*, 130 с.

⁷⁶ Див. **ПОПЕЛЬ. ЛІТУРГИКА**, 265-267 с.

⁷⁷ Див. Пелеш. *Літургіка. Біографічні матеріали*, 381 с.

⁷⁸ Торонський. *ЛІТУРГИКА ГР. КАТ. ЦЕРКВИ*, 56 с.

⁷⁹ Див. Лужницький. *Мала літургіка*, 29 с.

говорити про характер посиленого моління за владу, добрий устрій в світі та захист від ворогів⁸⁰. Гузар⁸¹ говорить про порядок Литії, але не подає її богословського значення та символіки.

Дивлячись на трактування Литійної відправи в літургійних підручниках та посібниках нашої Церкви, можна побачити, що майже всі, за винятком першого джерела, визначають Литію як покайну молитву та водночас всенародне благання за не тільки Боже змилювання, але й благословення на церковний та світовий устрій, на добрі погодні умови та на мир між людьми.

Після Литії та заходу з притвору в храм хор співає стихир на Стиховні. Духнович говорить про них так: «стиховны стихирѣ поютсѣ, тако сими свѣтаѣ Тройца прославляѣтсѣ»⁸². Попель подає текстуальне, а не богословське значення цих стихир. Він зазначає, що так ці стихир називаються, бо мають особливі стихи між собою та ними переплітаються. У свята Господні, Богородичні та бдінних святих мають ці стихир свої окремі приспиви. А ще мають ці стихир свої стихи також тому, що на Литії у притворі Литійні стихир співалися без стихів⁸³. Подібно пояснює і Переш, але в ключі прослави: «заявляючи тим надію, що Бог призрів на смиренні молитви наші, входить до храму, і славословит Бога в стихирах, котрі називаються стиховними, для того що перед кожною єсть отвітний дню або празнику стих»⁸⁴. Тут, як і в поясненні Литії, використовується приклад людини, яка, пізнавши Бога, молиться до нього, усвідомлює свою гріховність та кається, і з надією, що Господь почув її молитви, віддає Богові за це славу. Саме це славословлення виражається в стиховних стихирах. В Літургіках Торонського⁸⁵, Гузара⁸⁶ та Лужницького⁸⁷ немає ніякої богословської інтерпретації щодо них, однак є тільки згадки, що такі стихир є у вечірньому богослужінні.

⁸⁰ Див. Торонський. *ЛІТУРГІКА ГР. КАТ. ЦЕРКВИ*, 57 с.

⁸¹ Див. Гузар. *Літургіка Гр. Кат. Церкви*, 65-66 с.

⁸² Духнович. *Літургическій Китехизисъ*, 131 с.

⁸³ Див. **ПОПЕЛЬ. ЛІТУРГІКА**, 267-268 с.

⁸⁴ Пелеш. *Літургіка. Біографічні матеріали*, 381 с.

⁸⁵ Див. Торонський. *ЛІТУРГІКА ГР. КАТ. ЦЕРКВИ*, 57 с.

⁸⁶ Див. Гузар. *Літургіка Гр. Кат. Церкви*, 66 с.

⁸⁷ Див. Лужницький. *Мала літургіка*, 29 с.

По стихирах співається пісня святого Симеона Богоприємця, так звана «Нині відпускаєш». Попель слушно зауважує її значення в кінці Вечірні як пригадування для кожного про останні речі: «**Таа предсмертнаа молитва сватого Симеона поетса.., цобы, коли день кончитса, напомними намъ о смерти, тако общомъ, неизбѣжномъ концѣ нашего житъа... абы съ концемъ каждого дня могли говорити тоже, що сказалъ нѣкогда сватий...**»⁸⁸. Пелеш говорить, що «Нині відпускаєш» співається на кінці Вечірні як подячна пісня, щоб присутні на Вечірні, побачивши створення світу, відчувши нещасливе падіння людини через гріх, почули обітниці про Відкупителя в катизмі «Блажен муж», висловили покаяння в подальших псалмах. І після зустрічі з Христом, заспівавши йому величавий гімн «Світло тихе», пізнали, завдяки Пареміям, свою гріховність, а литійними молитвами випросили в Бога потрібні благодаті, надіються на Боже людинолюбство, віддавши Йому славу в стихирах на стиховні, як і праведний Симеон, з радістю співають «Нині відпускаєш», бо Бог послав нам Відкупителя⁸⁹. Торонський так, як Попель, пояснює спів пісні праведного Симеона як пригадку про час смерті та потреби в належній готовності до неї⁹⁰. Гузар дещо радісніше подає це пояснення, а саме так: «Та молитва пригадує нам на се, що як вечером кінчить ся день, так прийде колись кінець нашого житя а відтак надія стрічі і огляданя Спасителя»⁹¹.

Під час співу святкового тропаря відбувається обкадження литійника та благословення розміщених на ньому хлібів, пшениці, вина та олії. «**ПОУЧЕНІЄ**» проводить дуже цікаву паралель в поясненні, чому є освячення хлібів в кінці Вечірні з Литією. «**Да началъ Вечерни согласуетъ конецъ**»⁹², бо говориться далі, що у передпочатковому Псалмі воздається Богу подяка⁹³ «**прозвѣающемъ травѣ**

⁸⁸ **ПОПЕЛЬ. ЛИТУРГИКА**, 168 (268) с.

⁸⁹ Див. Пелеш. *Літургіка. Біографічні матеріали*, 382 с.

⁹⁰ Див. Торонський. *ЛІТУРГИКА ГР. КАТ. ЦЕРКВИ*, 57 с.

⁹¹ Див. Гузар. *Літургіка Гр. Кат. Церкви*, 64 с.

⁹² **ПОУЧЕНІЄ** в *Обрѣдахъ хрѣтіанскихъ*, 59 с.

⁹³ Див. **ПОУЧЕНІЄ** в *Обрѣдахъ хрѣтіанскихъ*, 59 с.

скотѡмъ; ѿ злакъ на службѣ челоѡкъмъ: ѿзводѡмъ хлѣбъ ѿ земли, ѿ вино во веселѣе сѣрца челоѡкъ, ѣлей во оумѡщенїе лица: сїце при концѣ Вечѣрни мѡлитъ ѿрѣй Бга, благословїтисѡ»⁹⁴. Це говорить і Духнович⁹⁵. Попель також нагадує, чому саме п'ять хлїбів є на литїйнику, а саме тому, що в Євангелїї від Матея (14,19) говориться, що п'ятьма хлїбами Христос наситив в пустелї п'ять тисяч народу⁹⁶, про що говорить також і молитва на освячення хлїбів. Торонський теж зазначає, що звичай освячувати литїйні хлїби прийшов до нас ще від давнїх часів, коли християни справді цілу нїч молилися Всенїчне, тому й благословляли їжу, щоб підкрїпитися та відновити сили для продовження молитви⁹⁷.

Подальші дії, а точнїше їхнїй опис збїгається майже у всїх авторів, але найкраще його підсумовано в Літургїці Гузара: «Вїдтак співають пісню: «Бѡди ѿмѡ Господнѣ благословенно отъ нынѣ ѿ до вѣка», по котрїй благословить сѡвященик вїрних і зачинає сѡвяточну Утреню возгласом: Слава сѡвятїй»⁹⁸.

Тому, дивлячись на останню частину Великої Вечїрнї з Литїєю та беручи до уваги її домінуючі трактування в нашїй вїтчизнянїй Літургїці, можемо побачити таку богословську розповідь. Литїя – усвідомлення людьми власної грїховностї вже після приходу в свїт довгоочїкуваного Спасителя – Ісуса Христа та посилене молїння до всїх небожителїв про заступництво перед Богом. Стихири на Стиховнї – надїя на людинолюбнїсть Божу та прослава Господа за це. Благословення хлїбів – унаочнення Божих дарїв, про які дякуємо Йому в передпочатковому Псалмі та пригадка про чудесне помноження хлїбів Ісусом Христом для народу, який зібрався довкола нього, щоб слухати Його науку. Кїнцевї подяка (33 Псалом) і благословення – вдячнїсть Господу за його благодатї на грядущу нїч.

⁹⁴ *ПОУЧЕНІЕ* в *Обрѡдахъ хрїтїанскихъ*, 60 с.

⁹⁵ Див. Духнович. *Лїтургическій Кїтехизисъ*, 131 с.

⁹⁶ Див. **ПОПЕЛЬ. ЛИТУРГИКА**, 169 (269) с.

⁹⁷ Див. Торонський. *ЛІТУРГИКА ГР. КАТ. ЦЕРКВИ*, 58 с.

⁹⁸ Гузар. *Лїтургїка Гр. Кат. Церкви*, 66 с.

Отже, після зробленого огляду богословських роз'яснень представників унійної Літургії можна ствердити наступне. Велика Вечірня з Литією – це величаве та глибоко богословське дійство, яке є не тільки молитвою прохання освячення нового вечора, але й пригадкою спасенного Божого задуму щодо Його творіння та подяка Йому за всі добродійства, вчинені Ним для нас від творення світу до теперішнього часу. Також можна впевнено сказати, що це богослужіння має свою чітку неперервну богословську логіку стосунків Бога і людей та навпаки, складаючи цим суцільну богословську картину, яка детально описана в цьому розділі. Також ми з приємністю зауважили, що завдяки цьому дослідженню ми змогли прослідкувати тенденцію розвитку літургійного богослов'я в Українській Греко-Католицькій Церкві, а саме: побачили випрацювання нової антропоцентричної концепції у поясненні вечірнього богослужіння в Літургіях Торонського 1898 року та Лужницького 1923 року.

ВИСНОВОК

З проведеного нами дослідження можемо підсумувати результати магістерської роботи та підбити наступні висновки.

Богослужіння Великої Вечірні з Литією бере свої початки ще з старозавітної біблійної практики вечірнього запалення світла та жертвування кадила (тиміаму). І саме ця давня традиція вибраного народу залишилася в перших християн, які також у своїй більшості були юдеями. Відомі нам структурні елементи досліджуваного нами богослужіння, певні відповідники та прототипи вечірнього чинопослідування були вже відомі і використовувалися деякими християнськими спільнотами ще з IV століття, що видно зі збережених літургійних та письмових пам'яток тих часів. З IV до XII століття, у відповідності до монографій Миколи Успенського та Михайла Скабаллановича, науковими здобутками яких ми послуговувалися, формувався сучасний чин Великої Вечірні з Литією, який свій остаточний вигляд отримав завдяки неосаваїтському синтезу у візантійському обряді (відбувався з XII до XIV століття). Вже з XVI століття на території сучасної України став загальнопоширеним єрусалимський устав, згідно з яким в УГКЦ, а також і в інших православних Церквах Володимирівського Хрещення, служиться Велика Вечірня з Литією в її сучасній структурі.

Основна джерельна база другого розділу – три найбільш вживані в УГКЦ уставово-нормативні посібники, а також видані у свій час Літургїкони, Часослови, різні редакції Типіконів (унійні та православні), які ми мали в доступі. Ці джерела надають цінності цьому дослідженню, адже представляють різні літургійні течії в лоні нашої Церкви та дозволяють побачити богослужбовий устав УГКЦ в його цілісності, як продукт історії та церковної обрядовості й культури. Вивчення та порівняння уставової спадщини УГКЦ XVIII-XX століть дозволило визначити обрядову унікальність та самостійний розвиток українсько-візантійської церковної традиції. З першої половини XX століття в УГКЦ богослужіння Великої Вечірні з Литією починає розглядатися

як самостійне Богослужіння, яке закінчується великим відпустом, а не як одна частина зі складових Всенічного Бдіння, як це було до того. На основі уставового порівняння ми побачили традиційні відмінності у служінні Великої Вечірні з Литією в українсько-візантійському та російському синодальному обрядах. Завдяки аналізу змісту відомих нам унійних уставів були визначені накладання в наших богослужбових книгах питомих та штучно запозичених елементів із заміною перших другими. Були визначені впливи російського богослужбового уставу на унійні видання літургійних книг, здійснені в Перемишлі та Римі в XIX та XX століттях. Проаналізовано та визначено застарілі приписи в греко-католицьких Типіконах і Службениках та вказано на їхній неактуальності в новій богослужбовій практиці УГКЦ. На основі проведеного дослідження нами був укладений зразок уставу служіння Великої Вечірні з Литією згідно богослужбової традиції УГКЦ, поміщеної в її літургійних книгах та уставах (див. Додаток).

Після зробленого огляду богословських роз'яснень представників греко-католицької Літургії можна впевнено сказати, що богослужіння Великої Вечірні з Литією має чітку богословську логіку та наголошує на стосунках Бога з людьми і навпаки, складаючи цим богословську картину, детально описану в третьому розділі. Завдяки цьому магістерському дослідженню ми змогли прослідкувати тенденцію розвитку літургійного богослов'я в Українській Греко-Католицькій Церкві, а саме: побачили випрацювання нової антропоцентричної концепції у поясненні вечірнього богослужіння в Літургіях Олексія Торонського та Леоніда Лужницького.

Дана магістерська робота може бути використана в подальших дослідженнях літургійної спадщини Української Греко-Католицької Церкви, як богословської так і уставово-нормативної, та в поглибленішому вивченні феномену її обрядової ідентичності. Адже Велика Вечірня з Литією є тільки одним з багатьох богослужінь літургійного дня, які ще чекають свого фундаментального та вичерпного дослідження їхнього значення в унійному благочесті та богослов'ї. Також використаний нами в цій роботі порівняльно-

аналітичний метод щодо церковних уставів може в подальшому послужити для вичерпнішої наукової праці в розпізнанні та очищенні нашого українсько-візантійського обряду, що спричиниться до впорядкування літургійної «однообразності» у звершенні богослужінь Часослова в нашій Церкві.

Наукова новизна даної роботи полягає в тому, що вперше було:

- здійснено комплексне порівняльне дослідження всіх доступних нам уставів служіння Великої Вечірні з Литією, виданих в Українській Греко-Католицькій Церкві з першої половини XVIII до кінця XX століття;
- досліджено назву, склад і послідовність служіння Великої Вечірні з Литією в текстах трьох найвичерпніших уставів УГКЦ;
- визначено неприродні (запозичені) елементи в обрядовій традиції УГКЦ у служінні Великої Вечірні з Литією, які були запозичені з уставових джерел російської Православної Церкви;

Внаслідок проведеного дослідження у магістерській роботі, свій подальший розвиток отримали вивчення, дослідження та переосмислення богослужбово-обрядової та літургійно-богословської спадщини УГКЦ. Це дослідження непокликане дати остаточні відповіді на всі запитання, щодо пояснення та розуміння богослужіння Великої Вечірні з Литією в УГКЦ, а є пропозицією по новому подивитися на літургійну проблематику в нашій Церкві.

ДОДАТОК

Устав служіння Великої Вечірні з Литією¹

1. Перед початком богослужіння священник благословляє епитрахиль та, поцілувавши верхній хрест на комірці, одягає його, після цього одягає фелон, попередньо поблагословивши та поцілувавши його великий хрест на спині. Диякон (один або більше), тримаючи стихар з орарем в руках, бере у священника благословення, кажучи «Благослови, владико». Священник благословляє його, кажучи «Благословенний Бог наш...», диякон, попередньо поцілувавши, одягає їх на себе. Одягнувшись в свої ризи, священнослужителі заходять до святилища, роблять малий поклін² перед престолом та цілують: священник – Євангеліє, престол з напрестольним хрестом³, а диякон – престол і хрест.

2. Священник відчиняє святі двері, диякон, взявши димуючу кадильницю, бере в нього благословення зі словами: «Благослови, владико, кадило». Священник благословляє кадильницю з молитвою: «Кадило тобі приносимо», після чого диякон, стоячи на своєму місці (праворуч від священника), виголошує «Повеліте». В цей час всі присутні у храмі підводяться та уважно чекають на початок богослужіння. Після виголосу диякон звершує кадіння святої трапези (проти руху годинника), запрестольної ікони, ікони святилища, виходить на амвон північними дверима іконостасу та кадить сам іконостас: спочатку праву сторону, починаючи від намісної ікони Христа, а потім – ліву, починаючи від намісної ікони Богородиці. Далі, вклонившись перед святими дверми, повертається до святилища південними дверима іконостасу та з правого переднього боку престолу кадить ієрея⁴. Опісля повертається на амвон

¹ Цей чин є плодом зробленого нами порівняльного дослідження відомих та доступних нам уставів УГКЦ. Він є запропонований виключно як експериментальна можливість поглянути на питомі ознаки служіння Великої Вечірні з Литією в українсько-візантійській церковній традиції. Також цей чин не претендує на те, щоб бути рекомендаційним чи офіційно визнаним. Він є укладений виключно з науковою метою.

² Його ще називають малою метанією.

³ Наші устава говорять, що хрест цілується там, де є такий звичай, однак у нас цей звичай вже став загальноприйнятим.

⁴ Дольницький приписує на початковому кадінні кадити священника після запрестольної ікони, говорячи, що два диякони, обидва разом кадять ієрея від передніх кутів престолу; однак, згідно з нашим дослідженням,

північними дверима іконостасу, знову вклоняється перед святими дверима та йде кадити цілий храм навколо (за рухом годинника). Дійшовши до тетраподу, кадить ікону на ньому трьома кивками кадильниці⁵ і вклоняється перед ним та йде (правою стороною від тетраподу) на солею, вклоняється в бік святилища і, розвернувшись (через праве плече) спиною до нього, кадить хори: спочатку – правий (з боку намісної ікони Христа), потім – лівий (з боку намісної ікони Богородиці) та людей (посередині). Після кадіння людей диякон знову, обернувшись (через праве плече) в бік святилища, стоячи перед відкритими святими дверми, виголошує «Господи, благослови»⁶ та, вклонившись в бік святилища, повертається південними дверми іконостасу до святилища і повторно кадить престол⁷ та віддає кадило. Священник, стоячи перед престолом, голосно виголошує: «Слава святий, одноістотній, животворній і нероздільній Тройці: Отцю і Сину і Святому Духові, нині, і повсякчас, і на віки вічні!»⁸. Хор: «Амінь» та одразу «Прийдіте поклонімся». Священник з дияконом зачиняють святі двері, ієрей скидає фелон. З закриттям святих дверей в церкві гаситься велике (центральне) світло⁹.

3. Священник під час 103 Псалма виходить в єпитрахилі перед зачинені святі двері на солею для читання світильних молитов, диякон в тому часі стоїть на своєму місці (перед правим переднім кутом престолу). По закінченні передпочаткового Псалма диякон на «Слава» виходить з святилища північними дверми на солею, вклоняється ієрею, той, в свою чергу, вклоняється диякону та йде до святилища на своє місце (перед престол). Диякон, після того як священник відійде з солеї, стає посередині амвону перед святими дверми та,

подаємо в укладеному нами чині богословський порядок кадіння, описаний нами на ст. 49 в II-му розділі цієї магістерської роботи. Зважаючи також на те, що наші устави, за винятком Дольницького, не визначають конкретно місця, з якого кадиться ієрей, то визначаємо це місце, згідно з його логікою.

⁵ Згадки за кадіння тетраподу немає в жодному уставі, тому подаємо устав його кадіння, згідно з усним неписаним, але усталеним у нас звичаєм.

⁶ В найновіших уставах "Благослови, владико"

⁷ Про повторне кадіння престолу після повернення диякона до святилища наші устави не згадують взагалі. Дане кадіння подаємо, згідно з побутуючим звичаєм.

⁸ Цей виголос подаємо згідно з його описом, зробленим в III-му розділі на 81-й сторінці.

⁹ Устав про світло є новим, оскільки до середини першої половини XX століття в церквах ще не було електрики. Але Типик Дольницького згадує за природне світло свічок, яке освітлювало храм, тому, опираючись на це, а також на усталений звичай, подаємо устав про запалення електричного світла.

зробивши малий поклін, виголошує Велику ектенію. Після виголосу священника «Бо Тобі належить» диякон, знову зробивши малий поклін в бік престолу, повертається південними дверми до святилища та після повторного малого поклону перед престолом¹⁰ стає праворуч священника¹¹.

4. Під час співу катизми «Блажен муж» священнослужителі стоять перед престолом. Після її закінчення на «Слава» диякон, вклонившись ієреєві, виходить північними дверми на середину амвона і все робить так само, як після 103-го Псалма; виголошує Малу ектенію та після священничого виголосу «Бо Твоя є влада» повертається до святилища так само, як після Великої ектенії.

5. Коли почне хор співати перші два стихи 140-го Псалма, диякон, взявши димуючу кадильницю, говорить «Благослови, владико, кадило» та після благословення ієреєм кадила словами «Благословенний Бог наш» звершує кадження престолу, запрестольної ікони, ікон святилища, потім, вийшовши північними дверима, кадить іконостас: спочатку правий бік, потім, вклонившись перед зачиненими святими дверми, лівий бік. Опісля, знову вклонившись святим дверям, повертається до святилища та кадить ієрея (з переднього правого боку престолу), знову виходить північними дверми на середину амвону, поклоняється перед святими дверми, розвертається до них спиною через праве плече та з середини амвону кадить спочатку правий хор, потім – лівий та людей посередині. Після кадіння людей (з амвону) знову обертається через праве плече до святих дверей та, вклонившись їм, повертається до святилища південними дверми і знову трьома вимахами кадильниці кадить престол. Після кадіння диякон віддає кадильницю та стає на своєму місці (позаду священника з правої його сторони)¹².

¹⁰ Цей малий поклін після повернення до святилища чиниться згідно з теперішнім звичаєм.

¹¹ Також, за теперішнім звичаєм, диякон після Великої ектенії може відходити до намісної ікони Христа, а по закінченні катизми повернутися від неї на середину амвону для виголошення Малої ектенії.

¹² Згідно з теперішньою практикою, священнослужителі після кадіння на "Господи, звиваю я" сідають по боках горного сідалища, де моляться псалми та святкові стихири.

6. Під час співу останнього стиха «Велике бо до нас його милосердя», священник йде вдягати фелон (який не знімає вже до кінця богослужіння), попередньо поблагословивши та поцілувавши його. На співі «Слава» священнослужителі, ставши та зробивши малий поклін перед святою трапезою, відчиняють святі двері (які залишаються відчиненими до кінця богослужіння). Диякон з димуючою кадильницею бере благословення в священника, як на «Господи, взиваю я», та разом з ним обходить престол (проти годинникової стрілки). Випереджувані двома свіченосцями, спершу диякон, потім ієрей виходять північними дверми перед відчинені святі двері. Диякон, відійшовши трохи в правий бік від ієрея, бере кадильницю в ліву руку, а правою підносить орар та, схиливши голову, тихо говорить: «Господеві помолімся», священник мовить потиху молитву входу «Добрий Чоловіколюбче Царю». Після молитви диякон знову, підносячи орар та вказуючи ним на схід, тихо говорить до священника: «Благослови, владико, святий вхід». Священник, благословляючи на схід (в бік святих дверей), говорить: «Благословенний вхід». Після благословення диякон знову бере кадильницю в праву руку та стає перед священником. Після закінчення співу останньої стихирі диякон голосно виголошує, творячи кадильницею знак святого хреста, «Премудрість прості». В храмі запалюється все світло¹³(яке залишається вже до кінця Вечірні з Литією), священнослужителі заходять до святилища святими дверми. В тому часі хор співає «Світло тихе», а диякон творить кадіння, як на «Господи, взиваю я». Після кадіння та закінчення співу «Світла тихого» диякон і священник, стоячи перед престолом в святих дверях, обертаються до людей (священник через праве плече, диякон – через ліве) та виголошують: диякон – «Будьмо уважні» та обертається правим плечем до престолу, тримаючи піднесений орар, священник в фелоні благословляє: «Мир всім», після чого диякон знову обертається до людей і виголошує: «Премудрість! Будьмо уважні!» Хор співає прокімен, диякон співає стих (або стихи, якщо їх є більше), в кінці не повторюючи

¹³ Згідно з теперішньою практикою.

прокімен до половини¹⁴. В часі прокімену священник стоїть перед престолом обернений до людей. Потім на читаннях священник, обернувшись через праве плече від людей до престолу та вклонившись перед ним, йде сідати коло горного сідалища, а диякон стоїть у святих дверях (не посередині, а трохи збоку) обернений до людей та перед заголовком кожного читання виголошує: «Премудрість», а після його виголошення – «Будьмо уважні». Під час читань, диякон стоїть на своєму місці (перед правим переднім кутком престолу) лицем до престолу.

7. Після читань священник повертається перед престол, а диякон, вклонившись йому, виходить північними дверми перед відчинені святі двері, ставши на середині амвону та зробивши малий поклін, виголошує ектенію «Промовмо всі». Далі хор співає «Сподоби, Господи». В часі його співу диякон, зробивши малий поклін, відходить до ікони Христа¹⁵. На закінчення співу «Сподоби, Господи» диякон повертається на середину амвону та, зробивши малий поклін до престолу, виголошує ектенію «Сповнім». По виголосі священника «Бо Ти Бог милості» хор співає «Амінь». В тому часі диякон відходить трохи вправо та на благословенні ієрея: «Мир всім» (священник обертається, як на прокімені) обертається, підносячи ора́р, як на прокімені, та хреститься, приймаючи благословення. Після цього священник обертається назад до престолу (через праве плече), а диякон знову виходить на середину амвону та виголошує (лицем до святилища): «Голови Ваші перед Господом схиліть». Всі присутні в храмі схиляють голови до виголосу ієрея «Нехай буде влада», після виголосу диякон, вклонившись до престолу, повертається до святилища південними дверми.

8. Після повернення диякона до святилища, священнослужителі, зробивши малий поклін перед престолом, беруть: священник – напрестольний хрест, а диякон – кадило та виходять зі святилища до притвору (або близько до входу в храм, якщо притвор відсутній): ієрей – святими, а диякон – північними дверми.

¹⁴ Про практику повторювати дияконом прокімен до половини після всіх стихів наші устави нічого не згадують.

¹⁵ Устава не згадує про місце, де б мав стояти диякон в часі співу "Сподоби, Господи", тому подаємо теперішню неписану практику.

Служителів до притвору супроводжують двоє свіченосців. Також перед цим на тетраподі поставляється литійник¹⁶ з приготовленими на ньому п'ятьма просфорами, пшеницею, вином та олією. Прийшовши на приготовлене місце, де стоїть аналой¹⁷ для напрестольного хреста та книги священника (Часослов, Молитвослов), стає перед ним ієрей. Диякон, прийшовши перед аналой, стає з правої сторони та обернений лицем до ієрея бере благословення кадила так, як на «Господи, взиваю я», та кадить ікони притвору (або вхідної частини храму, якщо немає притвору), йдучи з місця, на якому стояв, по колу (за стрілкою годинника), обійшовши священника ззаду, повертається на початкове місце кадіння, кадить ієрея (якщо будуть співслужачі священники, тоді після предстоячого священника кадить спершу тих, що стоять по його правій стороні, а потім тих, що по лівій). Далі кадить хори: правий, лівий разом з присутніми людьми. Після кадіння стає диякон позаду ієрея справа та віддає кадило. На останній литійній стихирі диякон підходить до ієрея, вклоняється йому та, ставши справа спереду аналоя, чекає на закінчення стихирі. Після литійних стихир диякон виголошує литійні молитви. В кінці ієрей виголошує: «Вислухай нас, Боже», благословляє правою рукою: «Мир всім», після чого диякон: «Голови ваші», священник виголошує молитву: «Владико многомилостивий». Після закінчення цієї молитви священнослужителі заходять до храму вірних перед тетрапод, також за ними заходять усі, що були в притворі, прислуга перед цим переносить аналой ближче до тетраподу, щоб священник в храмі міг на нього покласти книгу та хрест. Свіченосці стають трохи спереду священнослужителів, по боках від них. Коли хори почнуть співати тропарі, священник благословляє кадило словами: «Благословенний Бог наш» та кадить литійник, який знаходиться на тетраподі, з чотирьох сторін: спочатку спереду, потім з південного боку, зі східного та, покадивши зі сходу, обертається правим плечем до престолу і кланяється йому, потім обертається через ліве плече назад

¹⁶ В уставах говориться, що литійник урочисто виносить другий диякон, але в наш час його поставляють на литійник церковні служителі або перед початком самої Вечірні, або на ектенії "Сповнім".

¹⁷ Про аналой не згадує жоден устав, але його виніс на Литію є практичним та загальноприйнятим звичаєм.

до тетраподу, далі кадить з північного боку¹⁸ та, ставши спереду тетраподу, вклонившись до престолу, віддає кадило.

9. По кадинні диякон виголошує: «Господеві помолімся», хор відповідає: «Господи, помилуй». Священник, беручи хрест в ліву руку, правою підносить верхню просфору, яка лежить на чотирьох нижніх просфорах на литійнику, та починає промовляти молитву благословення «Господи Ісусе Христе». Коли він дійде до слів: «Сам і тепер, владико», кладе верхню просфору на місце і говорить далі (склавши пальці правої руки для благословення): «Благослови ці хліби †, пшеницю †, вино † і єлей †» та, називаючи кожне, благословить його.

10. Після благословення хлібів священнослужителі повертаються до святилища, священник – святими, а диякон – південними дверми та стають перед престолом. Хор співає 33-й Псалом (як подано в Часослові та Молитвослові). По Псалмі ієрей благословляє людей зі святих дверей словами: «Благословення Господнє на вас». Під час благословення диякон (як і на мирствуванні) в святих дверях¹⁹ обертається правим плечем до престолу і, дивлячись на північ, підносить орар та після благословення чинить на собі орарем знак святого хреста і одразу повертається до людей, виголошуючи: «Премудрість». Далі йде великий відпуст, хор: «Благослови», ієрей: «Благословенний Христос», хор: «Амінь. Утверди, Боже». Священник виголошує: «Пресвята Богородице, спаси нас», хор: «Чеснішу». Ієрей: «Слава тобі, Христе Боже». Хор: «Слава і нині», тричі «Господи, помилуй», «Благослови». Священник, обернувшись через праве плече до людей, стоячи в святих дверях, творить відпуст (без хреста)²⁰. Після відпусту священнослужителі обертаються до престолу (через праве

¹⁸ Зі змісту наших уставів бачимо, що кадиння тетраподу відбувається тільки один раз, хоча за теперішнім звичаєм це кадиння є потрійним, тобто тетрапод обкаджується під час співу кожного з трьох тропарів.

¹⁹ Устав Богослужінь подає диякону виходити північними дверми на солею для виголошення "Премудрість", однак це є для випадку Вечірні без Всенічного, а на Вечірні із Всенічним говорить дивитися, як це робиться на Вечірні без Всенічного. Щоправда, ця дія є досить непрактичною, бо не передбачена для уставу Вечірні з Литією. Тому теперішня практика залишатися диякону в святих дверях (як на прокімені) є більш практичною та логічною, саме тому подаємо її як основну.

²⁰ Відпуст з хрестом, згідно з нашими уставами, твориться тільки в світлий тиждень.

плече), зачиняють святі двері та творять малий поклін, і, поцілувавши його, як на початку (див. п. 1), виходять зі святилища та знімають із себе свої ризи.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 1) Бойко П. *Практичні вказівки для священно-церковнослужителів при звершенні богослужінь*. Київ 2012.
- 2) Васишин І. *До історії впорядкування та нової редакції Типика о. Ісидора Дольницького*. // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». Випуск 7.
- 3) Васишин І. *Про деякі особливості типика о. Ісидора Дольницького*. // Наукові записки Українського католицького університету. Серія: Богослов'я. 2015. Вип. 2.
- 4) **ВЕЧІРНА І УТРЕНА. ЖОВКВА 1937.**
- 5) Видавничий відділ УПЦ КП. *Служебник. Частина перша*. Київ 2016.
- 6) Волощенко С. *Устав церковний Єрусалимський*. Київ 2021.
- 7) Вульфенден Г. - Желтов М. *Вечерня Православная енциклопедия*. // PRAVENC.RU.
- 8) Головацький Р. *Пояснення богослужінь*. Рим 1973 - Львів 2007.
- 9) Гузар Є. *Літургіка Гр. Кат. Церкви*. Львів 1910.
- 10) **Дольницькій І. ТУШКЪ ЦЕРКВЕ РУСКО-КАТОЛИЧЕСКІА. ЛЬВОВЪ 1899.**
- 11) **Досковскій І. ТУШКЪНЪ. Перемышль 1852**
- 12) Духнович А. *Літургическій Китехизисъ, или иязъясненіе св. Літургіи и некоторыхъ церковныхъ обрядовъ*. Львовъ 1855.
- 13) Конгрегація Східних Церков. *Обіжник Конгрегації для Східної Церкви про recensio ruthena*. // plc-ugcc.blogspot.com.
- 14) Королевський К. *Митрополит АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ (1865-1944)*. Львів 2015.
- 15) Кусьнеж В. *Світ Біблії. Подорож Батьківщиною Ісуса Христа*. Київ 2017.
- 16) **ЛИТУРГИКОНЪ сїєсть СЛУЖЕБНИКЪ. РІМЪ ꙗцѣмъ.**
- 17) Лужницький Л. *Мала літургіка*. Львів 1923.

- 18) *Львовско-Архієпархіальни ВѢДОМОСТИ 1903* 1904.
- 19) Любачівський Іван-Мирослав. *Літургіка*. Рим.
- 20) *Молитвослов*. Рим 1992.
- 21) Патріарший Синод УГКЦ. *Постанови 2006*. // synod.ugcc.ua.
- 22) Пелеш Ю. *Літургіка. Біографічні матеріали*. Харків 2019.
- 23) *Прийдіте поклонімся*. Рим 1991.
- 24) **ПОПЕЛЬ М. ЛИТУРГИКА. ЛЬВОВЪ 1863.**
- 25) *Послання Синоду Єпископів Києво-Галицького Верховного Архиепископства 2006 р. про літургійні питання*.// docs.ugcc.ua (18.05.2023).
- 26) *ПОУЧЕНІЄ в Обрѣдахъ хрѣтіанскихъ*. 1779.
- 27) Роберт. Ф. Тафт. *Візантійський обряд: Коротка історія*. / перекл Р. Скакун. Львів 2011.
- 28) Розанов В. *Богослужебный устав православной Церкви*. Москва 2001.
- 29) Романовский В. *ТИПІКОНЪ*. Перемышль.
- 30) Рудаков А. *Краткое учение о БОГОЛУЖЕНИИ Православной Церкви*. Петроградъ 1916.
- 31) Рудейко В. *Формування та значення окремих частин Вечірні*. // Bohoslovia 69/1-4 (2005).
- 32) *Сѣнодальнаа тѣпографїа. СЛУЖЕБНИКЪ*. с. ПЕТЕРБУРГЪ ꙗцѣі.
- 33) *Святе Письмо Старого та Нового Завіту* / перекл. о. Івана Хоменка. Львів 2007.
- 34) Священна Когрегація для Східних Церков. *Устав Богослужень Вечірні, Утрені і Божественної Літургії*. Рим 1958.
- 35) Синод Єпископів УГКЦ. *Рішення і Постанови синоду 1992*. // synod.ugcc.ua.
- 36) Синод Української Греко-Католицької Церкви. *Катехизм Української Греко-Католицької Церкви «Христос - наша Пасха»*. Львів 2012.
- 37) Скабалланович М. *Толковый типикон. Объяснительное изложение типикона с историческим введением*. Київ 1910.

- 38) Сліпий Й. *Проповідь на міжнародному Євхаристійному конгресі в Богота (Колумбія.) // Твори Патріярха і Кардинала Йосифа Т. XII /* упоряд. Хома І. – Музичка І. Рим 1981.
- 39) **СЛУЖЕБНИКЪ. ВО ЛЬВОВѢ** ꙗцкѡ.
- 40) **СЛУЖЕБНИКЪ. ВЪ УНѢВѢ** ꙗѡлг.
- 41) **ТВѢЖЕНОУ.** Москва 2015.
- 42) *Типик Української Католицької Церкви /* упоряд. о. Ісидор Дольницький / 4-е вид. Жовква 2017.
- 43) Торонський А. *ЛІТУРГИКА ГР. КАТ. ЦЕРКВИ. Друге виданє.* Львів 1898.
- 44) Успенский Н. *Православная вечерня (историко-литургический очерк) //* azbyka.ru.
- 45) **ЧАСОСЛОВЪ. ЖОВКВА** ꙗѡс.
- 46) **ЧАСОСЛОВЪ. ЖОВКВА** ꙗѡлн.
- 47) *Часослов. Краків 1491 //* plc-ugcc.blogspot.com 61 с. (25.04.2023).
- 48) **ЧАСОСЛОВЪ. ВЪ ЛЬВОВѢ** ꙗѡѡн.
- 49) *Часослов // Молитвослов. Часослов – Октоїх – Тріодь – Мінея.* Рим – Торонто 1990.
- 50) **ЧАСОСЛОВЪ. РИМЪ** ꙗѡлн.
- 51) Шашкєвичъ Г. **ТВѢЖЕНОУ.** Перемышль 1870.
- 52) Allen. L. C. *Psalms 101-150 (Revised), WBC 21.* Dallas 200.
- 53) **ІЕРАТИКОН. ЕΝ ΡΩΜΗ.** 1950 .
- 54) **OROLOGHION // ANTOLOGHION DI NUNNO L'ANNO** Roma 2000.